TÉNYEK ÉS TANÚK

Asztalos István
Író a Hadakútján

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK ÉS TANÚK

MAGVETŐ

Asztalos István

Író a Hadakútján

Magvető Könyvkiadó
Budapest

© Asztalos István, 1983

Elindultam katonának

El kell menni, ha esik is,
ha nehezemre esik is.

Tagadhatatlan, hogy sokkal nehezebb dolgom akadt ezzel az írással, mint a néhai hadból megtért obsitosnak az ő mesélgetéseivel.

Neki legfeljebb egy diák tüsszentett közbe, ha túlontúl elragadta a „visszaemlékezés", és igen nagyon nekieresztette a mondókáját. Aztán ő nem írásban közölte „dicsőséges tetteit", hanem csak úgy kegyként, kocsmában s iszogatás közben. Én azonban könyvbe írom, s dicsőségesnek sem merném éppen jelölni a velem kapcsolatos hadi eseményeket, mert ahhoz túl sok betűismerő szemtanú él Erdélyben, s félek, igen nagy tüsszentés támadna.

Még a címben jelzett Hadakútjá-ról is be kell vallanom, hogy azt hol gyalog, hol meg kóber alatt, szekéren tettem meg Szovátától Egerig, és hogy is mondjam csak, igen – hátrálva. (A „szaladva" szót restellem leírni, a „visszavonulva" túl hivatalos, az „elszakadó mozdulat" – ez meg német találmány, tehát: hátrálva.) Ott aztán megszöktem. Hamarább nem lehetett. De általánosan ilyen dicsőséges volt a magyar hadak útja mindenfelé. Őrmestertől lefelé hátrált, s ahol csak tehette, széledt szereden-széjjel minden tagja. Ó, nem mintha a magyarságnál a bátorság csak őrmestertől felfele kezdődnék, félre ne értsen senki, hanem egészen más, sokkal másabb okokból. Nem volt gyávább például a magyar paraszt most sem, mint mondjuk, tizenötben, mikor nekivi-

hették a géppuskatűznek, s dőlt halomra, mint kasza alatt a búza, csak – okosabb. S mivel én is közöttük voltam mint egyszerű szakaszvezető, hát én sem akartam hátrébb maradni népemnél az okosságban, s aztán ez az oka, hogy a hadak útját ilyen rák módján jártam végig. Kezdhetném így is, hogy bizony sokszor már olyanformán voltunk: hol én szaladtam elöl, hol a többiek szaladtak énutánam . . . De inkább kezdem, ahogy mégiscsak szokás, a legelején, a behívóval.

Azt hiszem, soha el nem tudom már panaszolni, hogy mennyi gondot és ijedelmet okozott nekem a háború egész ideje alatt a behívótól való félelem. Bármit terveztem is, belém kotlósodott rögtön, ha a behívóra gondoltam. Az összes hivatalosféle emberek közül már a postástól ijedeztem a legjobban. Négy évig mind ijedeztem, mikor negyvennégy tavaszán nekem is meghozta aztán. Mert mire a német hadijelentés az utolsó szovjet harckocsikat is szétlődözte, csehül állott már a német csizma sorsa Ukrajnában. Taposta a sarat ugyancsak visszafelé, s a német főhadiszállás fogvicsorgatva parancsolta meg az úri Magyarországnak is a totális mozgósítást, s a paranccsal egyidejűleg a páncélosait is átküldte a Lajtán. Erre a mindenre patentírozott magyar kormány színeváltozott egyet, Kállayt felváltotta Sztójay – futotta a Horthy-féle garnitúrából bőven –, s két hét múlva aztán nekifeküdhetett az ország a feudalizmus által hirdetett „szent háborúnak".

Tehát egy március végi reggel beállított hozzám is a postás.

– Meghívó a bálba – mondta s hogy: – Anyja Deretei Róza? – kérdezte maga elé tartva behívómat.

– Igen, bár ne szült volna – keseredtem el rögtön.

– Az nem énrám tartozik – jelentette ki. – Írja alá, hogy átvette – s adta át a behívót.

– Na, Kedves, megjött a cédula – mutattam be a reggeli jó hírt.

– Megjött a pénz? Mennyi?... – örvendezett a feleségem.

A behívó is olyan rózsaszínű forma volt, akár a pénzeslevél. Erősen pénz nélkül voltunk, mint mindig, éppen azt vártunk valahonnan. S hiába erősítettem, nem akarta elhinni, hogy nem pénzesutalvány. Szidott, hogy ne bolondozzam, jól tudom, hogy ki kell fizetni a házbért, s ragaszkodott a pénzeslevélhez mindenáron. Csak akkor ijedt meg igazán, mikor ő is elolvasta aztán, hogy: „Asztalos István szakaszvezető, anyja Deretei Róza, bevonulni köteles, mégpedig azonnalra."

Így kezdődött hát az én háborúm, s így még elég kedvesen kezdődött, csak a folytatása lett mindinkább komorabb.

Harmadnap már a vonat lépcsőjéről hagyakoztam a feleségemnek.

– Pénzt ne küldj... Adósságot meg egyelőre ne fizess!

Ezt ő meg is ígérte rögtön, sze' amennyi pénzt én a gondjaira bíztam, az nem éppen a sokaságával okozott neki gondot, azt is kölcsönkértem, míg a kiadómtól kap majd. De hát beszéltem, hagyakoztam csendesen, hogy el ne hatalmasodjék rajtam a szomorúság, ő meg beszélt s ígért, hogy ne fakadjon sírva. A vége mégiscsak az lett, hogy mind kevesebbet szóltunk, s küszködtünk a szemünkkel; ő már nem is küszködött aztán, nézett reám árván, s a két orcáján pergett végig a könnye.

Aztán ment a vonat, hogy engem messze vigyen.

Százados úr, alázatosan jelentem...

Ugye, fiúk, szép élet a katonaélet,
Csak az a baj, sejbaj,
Csak az a baj, hogy nehéz a viselet.

Egy egészségügyi alakulathoz osztottak be, mint számvivő tisztest. Fel sem öltöztettek, hanem sokadmagammal egy közeli faluba küldtek, hogy várjunk ott további parancsra.

Két napig aztán egyebet sem csináltunk ott, csak hevertünk a szalmán. Egy félig elkészült kultúrház termébe szállásoltak bennünket. Április volt, s olyan kutyának sem való idő. Majd minden éjjel viharzott, havazott, fújta be az ablakréseken a havat. Fáztunk a gyér szalmán, akár az úrikutya. Sokszor már egészen beléizzadtam a sok reszketésbe. Íróságom alatt kezdtem már elszokni az effajta gyöngyélettől, s most kezdhettem szoktatni magamat elölről. A „művelt" osztályhoz való tartozásom köddé foszlott itten, sze' katonai rangom a legénységi állományúak osztályához koptatott, akik alá a katonai szabályzat egyelőre fekszalmánál egyebet nem rendszeresített.

Fáztunk hát, és vártunk türelmesen. Az időnkből most már igazán futotta. Kint az országúton éjjel-nappal tartott a felvonulás. Folytak a csapatok. Gyönyörű lovak, fiatal magyarok s tiszta új felszerelés. Egyik éjjel valaki kiment a kultúrháztól félrébb. Jött is be hamar, hogy az út melletti prizsmán egy katona fekszik, s hogy már bé van lepve hóval. Behoztuk. Egy huszár volt, egy magas, meglett ember, meg volt már gémberedve, hogy nyögni is alig tudott. Mikor helyrehoztuk úgy-ahogy, ordítani kezdett, hogy

vágjuk le lábáról a csizmát, mert ha nem, belehal. Tiszta új csizma volt rajta, csak neki olyan kicsi, s a lába már annyira beledagadva, hogy hiába rángattuk, meg sem moccant a lábán. Végén már úgy üvöltött, hogy csakugyan bicskával kellett levágnunk róla. Elmondta, hogy ma öltöztették fel, s hogy hiába kért, nem adtak másik csizmát. Dél óta rajta a csizma, s a ló hátán még kibírta valahogy, de mikor gyalog kellett jöjjön, a prizsmánál összeesett. Otthagyták, majd ha jön a trén, az felveszi, biztatták. Megfagyhatott volna bátran, ha észre nem vesszük. Kékre volt pöffedve s véresre rágva a lába, s másnap karján a csizmával vitték a kórházba. Ügyelt reá nagyon, sze' lelkére kötötték erősen a kincstári csizmát. Az ember, az hányódhatott, akár az őszi levél.

– Ennek jól kezdődik – vélte az egyik székely –, már a legelejét kórházban töltheti.

De nekünk is elkezdődött s még akkornap este.

Már le voltunk feküdve, s aludt, aki tudott, mikor nyílott az ajtó, s öt-hat tiszt jött be hozzánk, villanylámpákat kattintva reánk. Elöl egy orvos százados s utána a többi.

– Miféle rettenetes levegő ez?! – kezdte a százados. – S mért nem állanak fel, ha feljebbvalójuk lép be magukhoz?! Miféle fegyelmetlen banda! – folytatta mind élesebben. – Mit gondolnak maguk, hol vannak?!... Ki van itt tisztes?...

Egy darabig várt, aztán elkiáltotta:

– Tisztesek, hozzám!... Na, nincs itt maguk között egy tisztes?

Egypáran reám néztek gyámoltalanul, s én önkéntelenül is előrébb léptem.

– Maga tisztes?! – rivallt rám.

– Igen.

– Hát mért nem jelentkezik, vagy jelentkezni sem tud? Szép kis tisztes maga. Na jelentkezzék! – parancsolta.

Hallgattam, mert valóban nem tudtam a jelentkezés szövegét.

– Behívják harcolni, s még jelentkezni sem tud – dühöngött a százados.

– Hogy hívják magát?!...

Megmondtam.

– Hát ide hallgasson. – S mondani kezdte, jól számba rágva a szót: – Százados úr, ez és ez szakaszvezető, alázatosan jelentkezem mint egészségügyi tisztes. Ismételje! – parancsolt rám dühösen.

Mit csináljak, szót fogadtam neki, s mondtam, mint egy elemista:

– Százados úr, Asztalos István szakaszvezető jelentkezem mint egészségügyi tisztes.

– Nem jó! Nem jó!!! Az alázatosant kihagyta, rém buta ember maga! Micsoda civilben?

– Író.

– Mii?

– Író.

– Író?...

– Igen.

Rettentő zavarba jött.

– Hogy hívják?... Jaj, akinek a darabját... Ügyes, kérem, nagyon ügyes – motyogta, és kétségbeesetten nézett a többi tisztre.

Azok közül egy kolozsvári orvos bólintott szolgálatkészen, hogy igen, ő is hallott már rólam. Ez még zavartabbá tette a századost.

– Érdekes, igen érdekes... – motyogta.

Végül is rendbe szedte magát, s a szobához fordult, hogy ezután rendnek kell itten lenni, nem tűri a fegyelmetlenséget, nem szórakozni jöttünk – mondotta –, hanem megvédeni a hazát, amely mindennél a legdrágább, amelyért kötelességünk tűrni hideget s mindent, azért vagyunk magyarok, s hogy egyformán magyarok vagyunk, éppen ezért közöttünk elvárja a legnagyobb bajtársiasságot is.

Még azt is bejelentette, hogy ő a mi parancsnokunk, s azzal eltávozott. A tisztek is vele együtt. A jegyzőnél, papnál, bírónál meg a jobb gazdáknál volt kényelmes egyszobás szállása mindegyiknek. Az a kolozsvári orvos az ajtóból még visszafordult.

– Nem vagy te karpaszományos? . . . – kérdezte. – Akkor nem kéne itt ezekkel . . . – mutatott diszkréten a szalmán heverő bajtársakra.

– Nem vagyok – mondtam.

– Érdekes, igazán érdekes – mondta ő is, majd mentegetőzve vállat vont, s eltávozott. S én végre lefeküdhettem a szalmámba a többi közé.

A tiszt urak megérkezésével megkezdődött aztán a szigorú katonásdi. Orvosi vizittel kezdődött. És máig is örök rejtély marad számomra, hogy miért kellett hideg teremben vizitálni végig bennünket az orvos uraknak – pedig volt ott fűtött helyiség elég.

De egyáltalán nem értem és értettem soha, és semmiféle katonaságnál nem értettem – pedig kétfélét is végigkínlódtam már életemben, s látom, esélyem van egy harmadikfélére is –, hogy miért kell a katonaságnál a sok rossz közül mindig a legrosszabbat, teszem fel, mint itt is, fűtött helyett a fűtetlen szobát választani? Talán mert ez a vitézi élet serkentője? Lehetséges, bár ebben a háborúban a székelyeket jól

elserkentették vele. Még most is előttem a kép, hogyan állanak visszeres lábbal, gyámoltalanul a megrokkant idős székelyek és nem székelyek. Álltak ágyékot takaró kézzel, szemérmesen. Sok közülük a negyven esztendejével hatvannak is látszott. Harcias egy sem volt, annyi szent igaz, a mi oszlopunkhoz nem éppen a java emberanyagot osztották, inkább a selejtesét. Fele sem volt keményebb vágású fiatal.

– Nem értem – fakadt is ki kétségbeesetten a százados –, büszke voltam, hogy ízig-vérig katonák, székelyek közé kerülök – szavalta –, s né, itt mind ilyen fejlógató vénembert látok... Fel a fejet, húzzák ki magukat, s borotválkozzanak, az istenit, nem tűrök lengő szakállt, megértették?! Mivel élnek otthon maguk, hogy ilyen gebék?...

Az emberek sunyultak s hallgattak.

– Húzd ki magad, fiam! – biztatta egyiket a vizitáló orvos hadnagy is. Erdélyi lévén, szégyellte, hogy – ejnye, ejnye – tényleg ezek a székelyek... – Úgy állsz, mint egy összement csizma! – súgta mérgesen. Húsz és egynéhány évével kedves és jóságos szokása volt ennek a hadnagynak a tegezés. Rosszkedvében „te állat"-nak nevezte a bakát, jobb kedvében a darumadarat említette nekik bizonyos pajkos kívánsággal kapcsolatban.

Az orvos százados több tiszttársával levetett ruháinkat kutatta át szenvedélyesen. Amelyikben tetűt talál, megéteti avval, jelentette ki szigorúan. A magyar nem dancsféle fajta, elvárja, hogy senkinek se legyen közülünk tetűje! De akár elvárta, akár nem, bizony, öt-hat magyar is akadt, akinek akadt. A Bihar megyei cigány Varga Mihálynak meg aztán bőviben. Erre teljesen kiábrándult a székelységből.

– Hány inged van otthon?! – förmedt a fiatalabb forma cigányra.

– Egy – nyögte ki Varga Mihály.

– Tudtam – legyintett a százados –, lusta embernek tetűnél nincs egyebe. Hogy lehet egy inggel élni, te ostoba, te?!...

Varga Mihály hallgatott.

– Mért nem kérdezett gyermeket – morogta később, úgy magunk között –, abból öttel is tudtam volna dicsekedni. – Tényleg annyi volt az istenadtának, öt gyermeke. Inge meg csak egy volt, s azt is mind elhozta most hazulról.

Az orvosi vizit után felöltöztettek katonának. Varga Mihálynak is lett két inge immár, s rúddal a kapcája, tiszta új bakancsa s szép sárga puskája.

A felöltöztetéssel kedvünket szegték nagyon. Addig mindcsak reménykedtünk valami csodában, hogy hátha valami tudott vagy még nem is tudott betegségért, amit most fedeznek fel esetleg rajtunk, vagy akinek volt, a sokgyermekes családapaságáért, vagy otthoni pótolhatatlanságáért – nem volt, akinek ne lett volna valami ilyesmit igazoló irata jegyzőtől, várostól, vasúttól, gyáraktól, tűzoltóságtól, emlékszem, még rezesbandától is akadt – a katonai szolgálat alól felmentik és hazaküldik. Nagy volt a harci kedv! Szóval a felöltöztetés után tudtuk már jól, hogy ezeket a ruhákat immár maga a király sem veheti le rólunk, s ugye Magyarországon még király sem volt. Alig nyolc-kilenc szerencsést engedtek haza közülünk, s úgy gondolom, azokat is inkább csak azért, hogy ne fogyasszák a drága sok gyógyszert, egyébre úgysem voltak alkalmasak.

Így lettünk hát végre katonák, legalábbis külsőleg.

De azok leszünk mi mindenképpen, fogadkoztak a tisztek. Csak legyen egyszer megszervezve az alakulat.

Az is megtörtént aztán.

Mint a leglényegesebb dologgal, a tisztilegények kiválasztásával s a tiszti étkezde felállításával kezdődött. Ez eltartott úgy nagyjából öt-hat napig, részleteiben ugyanannyi hétig, mert még a hetedik héten is támadtak nézeteltérések egy-egy ügyesebb tisztilegény felett. Egy tisztilegény ügyessége a következőkben nyilvánult meg: lehetőleg legényember legyen, fiatal, erős s mindent eltűrő engedelmes; ügyeskedjen a falvakban, ahová az alakulatot szállásolják, tejet, tojást, szalonnát, sajtot, vajat, túrót, húst és asszonyt szerezzen majdnem ingyen. Legyen megbízható, hűséges, tudjon csizmát pucolni és lábat mosni. Igen, akadt tiszt, aki a legényével mosatta rendszeresen a lábát... Aztán lehetőleg egyfalusi vagy -városi legyen a tiszttel, vagy legalábbis egy környékbelije, hogy alkalomadtán feketén beszerzett dolgokat – s mit lehet tudni? –, esetleg majd „zsákmányolt" holmit, ezt-azt tudjon hazavinni. Valahogy ez is lezajlott aztán, a tisztilegények kiválasztása. A tiszti étkezdével nem volt nagy vita, mindannyian megegyeztek abban, hogy a koszt java az övék. Egy nap alatt aztán a legénység szakaszokba való beosztása is megtörtént rendben, s megkezdődhetett, ami egy háborúba induló csapatnál a leglényegesebb, a tisztelgő gyakorlatok kézzel és fejvetéssel, jobbra és balra át – na meg a díszlépés! Én magam a gazdasági hivatalhoz kerültem, megmenekültem hát ettől a katonásditól, kivéve a tisztelgő gyakorlatokat, melyeket tisztesi mivoltomhoz képest, dugott helyen kellett

gyakorolnom, nehogy fogyatékosságomat észrevegyék a közhonvédek. A századosnak bogara volt a tisztelgés.

Áll egyszer az utcán, s arra jön Csegezi, egy bokros bajuszú székely. Jön az öreg, jön, meglátja a századost s azt is, hogy késő már elkerülni, hát nekiszánja magát és jön. Nekiigazítja magát, merevedik meg karó módra, vet egyet a fején, hogy lebben belé a bajusza, aztán felkapja kezét a füle mellé, tiszteleg pislogás nélkül, s pacérozik el mereven, mint kan kutya előtt a bak kutya.

A százados nézi, aztán csak reá kiált:

– Nem jó, Csegezi, nem jó! Csinálja még egyszer!

Csegezi szégyenkezve, hogy na lám, nem sikerült, visszamegy tíz lépést, s végigcselekszi újra az előbbit, csak most már még merevebben.

– Nem jó! – ordít a százados. – Hogy tartja maga a kezét?!... Csinálja még egyszer!

És Csegezi megcsinálja még egyszer és még kétszer. Már egészen komor és keserű.

– Az ujjait, ember, az ujjait tartja rosszul! – magyarázza meg végül a százados. – Ne görbítse be az ujjait, hanem feszítse egyenesre – s meg is mutatja neki.

– Csak lehessen, százados úr – tör ki Csegeziből –, sze' meg vannak, instállom, kuncorodva, két ujjamat elvágta a sarló...

– Nem érdekel – dühöng a százados. – Holnap jelentkezik, hogy megtanult tisztelegni! – adta ki neki parancsba, s azzal otthagyta.

A tisztelgésen kívül még két másféle bogara is volt a századosnak. Egyik, hogy örökké nótáztatta volna az oszlopot. Kedvenc dala ez volt:

Mikor az ezred kivonul, s a dob peregni kezd,
kilencven húron pengetik, kilencven húron ezt:
(hogy) fehér abroszt, piros bort a kantin asztalára . . .

A másik bogara meg az, hogy mindennap egy tisztet ő maga személyesen meghívott a tiszti ebédre. Demokratikus érzelem-e vagy csupán bajtársiasság? Nem tudtam kielemezni soha, de egy tisztesnek ott kelletett ülni, s ha bírt, velük egy asztalnál enni . . . Mindennap más és más tisztes kínlódta végig ezt a megtiszteltetést. Máskülönben nem volt rossz ember a százados, semmi esetre sem rosszabb más alakulat parancsnokainál, sőt azoknál annyival még jobb, hogy szerre-szerre majd mindannyiunknak szabadságot is adott. 4–8 napot, ki milyen messze lakott. Meg is járta emiatt. Már Szovátán voltunk, mert közben az idő telt, s minket egyik faluból a másikba vezényeltek, mikor nyolcnapi szabadságra engedte Zsejki Lajost is. Ez a Zsejki fiú még mindig a tényleges idejét töltötte nálunk, miután szökésért két esztendőt ült egy katonai büntetőintézetben. Hosszas gondolkozás után elengedte végül, hadd lássa meg annyi sok idő után az anyját. Varga Mihállyal indult el Zsejki, Vargával, az ötgyermekes cigánnyal, bihariak voltak, s nyolcnapi szabadságot kapott mindkettő.

Eltelik a nyolc nap, el a kilencedik, de se Varga, se Zsejki nem jön . . . El a tizedik is, s reá még vagy öt nap, s törhette fejét a százados, hogy most aztán mit csináljon. Végül is azt csinálta, hogy elküldte a szökési beadványt, s körözést kért Zsejki és Varga ellen, minket pedig egybegyűjtetett egyik nap délután, s beszédet tartott nekünk. Ilyesforma beszédet:

– Honvédek! Közölnöm kell veletek, hogy Zsejki

Lajos és Varga Mihály a legnagyobb becstelenséget követte el, amit katona elkövethet. Hűtelenül elhagyták a zászlót, amelyre felesküdtek, elárulták a hazát, visszaélve a bizalommal, megszöktek. Gyalázatot hoztak az oszlopra, mert ez mindnyájunknak a legnagyobb szégyen! – A szabadságolást pedig ezennel beszünteti, tette még utána legnagyobb bánatunkra.

De két napra rá aztán váratlan dolog történt.

Kolozsvárról értesítették az oszlopot, hogy ellenséges légitámadás következtében, egy állomás melletti kocsma romjai között megtalálták Zsejki Lajos és Varga Mihály holttestét. A két szegényke ember vonatot várt Kolozsváron, ami majd Biharba vigye őket, beültek egy kocsmába, s ott érte őket a halál. Most aztán a százados mit csináljon? Azt csinálta, amit két nappal azelőtt: egybegyűjtetett, és újra beszédet tartott a következőképpen:

– Honvédek! Zsejki Lajos és Varga Mihály azt tették, ami egy katona számára a legnagyobb dicsőség: életüket adták a hazáért. Hősi halottak ők, az oszlop első hősi halottai. Büszkék lehetünk rájuk, hős bajtársainkra. Vigyázz!

És két percet vigyázzállásban töltöttünk. Tisztelegtünk Zsejki Lajosnak és Varga Mihálynak.

Ilyen közel sem éreztem még a dicsőséghez a gyalázatot.

A szovátai szép napok

Szovátai halastó, halastó,
beleestem szekerestül, lovastól.

Mielőtt folytatnám krónikámat, közbe kell vetnem valamit: lehet, hogy olvasóim az eddig leírt tisztek és legénység közötti történetkéket túl humorosnak találják, s nevetnek is rajtuk.

Hát én szándékosan írtam ezeket olyannak, amilyennek leírtam! Szándékosan, mert annak idején mi is annak találtuk: nevetségesnek. Nevetséges volt előttünk az a nagyképűség, amellyel tisztjeink akkora fontosságot tulajdonítottak ennek az embert alázó fegyelmezésdinek. Mert például milyen fegyelmező hatása volt annak az intézkedésnek, amellyel a mindenáron való szalmán alvást vagy a tisztekkel egy vízben való fürdés megtiltását elrendelték? Mert elrendelték. Mint már említettem, telt közben az idő, s minket a Maros mentéről Szovátára vezényeltek. Erdők, gyönyörű erdők, üdülőhely . . . Hadikórházat voltunk hivatva itt létesíteni. Két-három hatalmas villába szállásoltak be, melyek békeidőben szanatóriumok voltak. Volt azokban annyi vaságy meg matrac, hogy öt magunkfajta oszlop is elhálhatott volna rajta. Örültünk is előre, hogy megszabadultunk végre a szalmán hálástól, de korán örültünk. Legénységi állományúaknak háborúban matrac és ágy nincsen rendszeresítve, olvasta ránk a tisztikar. Át kellett hordanunk matracot s mindent egy üres terembe, s a szobák padozatát szalmával kellett behintenünk, nehogy az istenért elkényelmesedjék matrachoz nem szokott munkás- és

paraszti derekunk. És mert „egyformán vagyunk magyarok", a tisztikar – ó, nem is felejtjük el – a Nefelejcs villában, paplantól s párnáktól puffadó ágyakban pihente ki a sok mérgelődést, amit miattunk kellett naponta nyelnie. Hiába – mondták –, butább s rosszabb indulatú állatja nincs Istennek a magyar parasztnál. Csökönyös, mint az öszvér, tűr, hallgat konokul, de a szeme sem áll jól. Az „idegeikre mentünk", belátom.

Na, aztán a fürdés.

Van Szovátán egy tó, a Medve-tó. Kedves tó ez nagyon. Meleg, sós vize van. Reuma, unalom és más, különböző betegség ellen ajánlották addig, s úgy gondolom, ajánlják még ma is gazdag, semmittevő, legtöbbször egészséges embereknek az orvosok. Dugva volt minden áldott nyáron, még a legnagyobb dologidőben is efféle kényelemcsinálta betegekkel. Nappal fürdés, napozás, este holdfény, zene, hangulatvilágítás, koros hölgyek és hölgyekből élő jampecek, fiatal lányos öregurak, meg nem értett asszonyok . . . Szóval „nagyba ment a rongyrázás", ahogy nekem Sós Albert, civilben marosvásárhelyi ácsmunkás mondotta. Ő egyik nagyúri villa építése alkalmával „nyaralt" itt Szovátán. Félmeztelenül napozott ő is a villa teraszán, avagy tetőzetén, mikor mit ácsolt éppen. Reggel kilenc óráig megmukkanni sem volt szabad ott senkinek, nehogy reggeli alvásukban zavarják az éjjel egy óráig is elszórakozó „betegeket".

– Úri dolgunk volt – mondotta Sós Albert. – Úgy jártunk munkába, mint urak a hivatalba, kilenckor. Nem volt szabad háborgassa őket a munka zaja.

Este persze ki kellett pótolni a reggeli uraságot: dolgoztak vakulásig. Így aztán nemigen volt mikor

fürödjön Sós Albert a Medve-tóban. Igaz, az sem, hogy miből, mert drága mulatság volt oda a belépőjegy. Így lehetett legjobban elintézni, hogy mindenféle emberek oda ne vegyüljenek. A szovátai falusi székely tapogathatta a reumás derekát, csak abban a tóban nem kúrálhatta, amit az Úristen odahelyezett neki gondosan éppen a falu mellé. Az odavaló paraszt a Medve-tó környékét csak azért látogatta, hogy gyermeke szájából eladja a tejet, a tojást meg a vajat az uraknak. Máskülönben, hogy kitérjek erre is, akkora Petőfi-kultuszt sohasem hallottam még sehol, mint ebben a faluban: a szállodája, az utcája Petőfi Szálloda, utca, és minden parasztházban akadtam Petőfi-kötetre, -képre, és van ott egy asztalos, koporsókat készít leginkább, szó szerint ez a neve: Mester Petőfi. Petőfi a keresztneve.

Soha annyi szegény ember nem fürdött még a Medve-tóban, mint amikor mi odakerültünk. Meleg volt már nagyon. A sok jobbra-balra át meg fegyelmezések után jólesett hűsülni a tóban. Csubukoltak a vízben a bajuszos magyarok, s tetszett nekik módfelett.

– Be kéne állani úrnak, tudják azok, hogy mi a jó, s hogy mért hordják ide a pénzüket – mondogatták, s külön örömük volt, hogy nem is kellett nagy úszni tudás, fenntartja a sós víz, ha kapál egyet-kettőt az ember. Itt eszembe jut egy fiatal költő barátom, Cseres Tibor verse, aki szintén Szovátán töltögette felesleges idejét, mint vonatos hadnagy, s akit még Kolozsvárról ismertem a civil és irodalmi életből. Székely földművescsaládból származott, s éppen úgy viszolygott a katonai dicsőségtől, mint jómagam. Ő is átvészelte szerencsésen a „Hadak útját", s ma már a

Magyar Nemzeti Parasztpárt egyik újságját szerkeszti Békéscsabán. A szovátai ideje alatt a pénztári napló írása helyett – gazdasági tiszt volt – ezeket írta:

Egy s másra vizet preckelnek az agg kocsisok.
Bogos kezükkel a hitvány
sóférget halásszák s az ázott, barna cserelapikot.

(A Medve-tóban)

Áztattuk magunkat a hosszú katonagatyában a tó egyik félrerészén, nem akartuk volna zavarni máshol a tiszt urakat. De hiába nem akartuk, egy hét múlva már sérelmesnek találták a tekintélyre nézve, hogy tisztikar s legénység egy vízben s főleg egyszerre fürödjék. Mi lesz a fegyelemmel? Meg aztán az ott lévő úri rongyú hölgyeket is kímélni akarták a vágott elejű gatyáktól, pedig a magyarok biztosítótűkkel összecsípték eléggé szemérmesen. A végén parancsba tették, szigorú parancsba, hogy fürödni ezentúl kétszer szabad egy héten, szerdán és szombaton, egy egész óra hosszat, úgy estefelé, a szolgálatvezető őrizete alatt. Így aztán szerdán és szombaton délután fél ötkor sorakozót üvöltetett a szolgálatvezető, s egy félórai sorakozóval járó tortúra után négyes sorokban, kemény léptekkel elindította az oszlopot – fürödni. S nemegyszer nótáztatva. Később egybekötötték a fürdést tetű- és egyéb vizittel, s lassan oda fejlődött, hogy aki csak tehette, lógott meg a fürdéstől, s járt inkább piszkosan. S mondom, eközben elvárták, higgyük, hogy egyformán vagyunk magyarok.

Ezt kellett közbevetnem, és még valamit.

Lehet, akadnak romantikus lelkek, akik megütődve

olvassák emlékezéseimet tisztikarunkról, és alkudoznának velem, hogy nahát, azért nem éppen... De gondoljanak csak a felmentésükre, szerencséjükre és a pro..., most majdnem leírtam, hogy a protekciójukra – és higgyék el nekem, ha el tudják hinni, civilből nézve nagyon másképpen fest zászlóstól fölfelé a katona... De kérdezzék meg talán a magyar munkásságot s a magyar parasztságot, hogy igazam van-e. Én azokkal tanúsítom! S hogyha ez vigasztaló, hát vigasztalásul közlöm: a Vörös Hadseregen kívül – mert az népi hadsereg – nemcsak a magyar tisztikar volt efféle fajta „fegyelemszerető" tisztikar, volt és van még társa Európában, sőt szomszédságában is bőven...

De folytassam tovább emlékezéseim.

Kire és mire emlékezzem?...

Emlékszem például... Miksa alezredes úrra, akit roppant elkeserített mindig, hogyha a legénység nem a szabályzat által előírt módon viselte a sapkát. Az alsó gomb pontosan egy vonalban az orral, a sapka széle egyujjnyira a szemöldöktől. S jaj volt annak, akin nem úgy látta a sapkát. Egy ízben Sós Albertet sapkával a kezében találta az úton. Irtó dögmeleg volt, Sós Albert meg felfelé taposta az utat, bal kezében a sapka, jobb kezében egy korsó, abban vagy húsz liter ecet – a legénységi konyha beszerzője volt Sós Albert. Soha nem láttam annyira megrendülni embert, mint akkor az alezredest... Ordítani sem tudott, suttogva rendelte kihallgatásra Sós Albertet. Lehetségesnek tartom, hogy ez az alezredes ma már szentül hiszi: azért vesztette el Horthy a háborút, mert a legénység nem mindig viselte szabályzat szerint a honvédsapkát.

Aztán emlékszem még a Krím félszigetről, Szevasztopolból odafuttatott első könnyebben sebesült németekre, akik ott pihenték ki megrémült lábuk futását.

Háromszázan jöttek s összevissza csoportban. Karjukon, fejükön szennyes, félrecsúszott kötésekből csüngött a piszkos vatta. Tetvesen érkeztek, sokon még csizma sem volt, szóval ahogy egy „diadalmas" hadsereg kinézhet. Hadd idézzem csak újra Cseres Tibort:

Tőlük a tó egy legyintést sem érdemelt,
Elnyűtt, csipás szemük nem nyitna rá vitorlát.
Ingük réseiben süllyed el kezük,
S morzsolva öl, ha időre érkezik.

(Németek a Medve-tó partján)

Nézték a magyarok, s szánakoztak rajtuk. Akkor még szánakoztak. Tisztjeink első látásra azt mondták – ó, ezek vörös hadifoglyok, s legyintgettek kacagva. Azután elrémültek, s szaladtak híreket hallani a németekhez, a német parancsnoksághoz. Megnyugodva térhettek vissza, megnyugtatták őket: semmiség az egész, s mint ragyogó fegyvertényt emlegették a krími szaladást. Ragyogtak tisztjeink is; tudnak a németek, hiába – mondogatták. Pedig érettségizett ember volt valamennyi.

Valaki egyszer azt kérdezte tőlem: mi az oka annak, hogy a magyar tisztikar nyolcvan százaléka annyira németbarát? . . . Akkor nem tudtam válaszolni, most tudnék. Nálunk tizennégy tisztből állt a tisztikar, ebből a következő neveket írom ide: Draser,

Fritsch, Gspann, Nágel, Opfermann, Schultzer – a többiek is magyarok voltak.

Szóval jöttek a németek, gyűltek fel szaporán, töltötték meg a helyet dugulásig. Aztán fogyni kezdtek hamar, rakták autóra s vitték őket hátra valamerre. Eleinte nem nagyon értettük, hogy miért. Tisztjeink sem igen értették, csak fogyott a türelmük ugyancsak. S mintha meg lettek volna kergülve, ahogy türelmük fogyott, úgy szaporították számunkra a fegyelmezőt. A végén még éjszaka is felzaklattak a szalmáról riadógyakorlatra, s órával mérték, mennyi idő alatt készülődünk neki. Kijelentették, nem vagyunk jók semmire, s hogy ennek csakis az az oka, hogy vannak tisztesek, akik tegeződnek a legénységgel. Őrvezető tegezi a tizedest, tizedes a szakaszvezetőt, s ezért nincs fegyelem. Hát ennek vége legyen, rendelték el szigorúan. Egy őrvezető ezentúl nem tegezhet egy tizedest, sem tizedes egy szakaszvezetőt!

S tették ezt 1944 őszének elején, mikor a Vörös Hadsereg már bevonult Kisenevbe.

A megbolydult Szováta

Megjött a levél fekete pecséttel,
Megjött az orosz százezer legénnyel.
Százezer legény áll a harc mezején.
Sírhatsz, galambom, nem leszel az enyém.

A Vörös Hadsereg bevonult Kisenevbe, majd Iasiba, és már ugyancsak látszott, hogy ha jószántából önmaga meg nem áll, senki meg nem állítja. Megbolydult Szováta is nagyon. Legjobban a németek s utána a mi tisztjeink.

Autó autó hátán, pakoltak, raboltak a németek. A villák bútorzatát is mind felpakolták, s indult, költözött a német kórház el onnan, hogy helyet adjon egy hátrahúzódó hadsereg parancsnokságának. A tisztjeink elképedve szemlélték mindezt. Nem akarták elhinni sehogy. De hát én megértettem őket: valóban kellemetlen lehetett arra gondolniok, hogy ez a kényelmes, számukra tényleg üdülésszámba menő „háborús szolgálat" ilyen csúfos véget érjen, hogy esetleg még harcra is sor kerüljön itt. – Á! . . . – nyugtatták meg magukat végül – a németek úgysem hagyják, az nem létezik, de meg aztán ott vannak a Kárpátok . . . Azon túl úgysem jöhetnek, ki van zárva – hitették el egymással, és hitték is el boldogan. Annyit mégis tettek, hogy még jobban megszigorították az életünket. Azontúl minden este riadókészültséget kellett adnunk, ami abból állott, hogy éjfélig fent kellett üljön az őrségen kívül még tizennégy ember, hogy esetleg baj esetén (nagyon féltek a partizánoktól) minden tiszt után fegyveres őr mehessen, és az őrségre kísérje nagy hamar. Ez az egy volt, amiből valami jó is származott reánk nézve. Riadókészültség

címén húsznál is többen összeültünk, s elosztottuk egymás között, ami bajunk vagy reményünk volt. Reményünk nem sok akadt, de a kevés közül is a legnagyobb éppen az volt, amitől tisztjeink legjobban féltek: az orosz hadsereg, jobban mondva a demokrácia. Persze, ez közöttünk nem így fogalmazódott, hanem mondjuk ilyenképpen – s ezt még a jobb módú gazdák is helybenhagyták –: úgy volna jól, hogy ne legyen szegény és gazdag, hogy a szegény ember is lehessen úr, ha esze van hozzá, papok legyenek ugyan, csak többet foglalkozzanak Istennel, mint a hasukkal; s legyen egyforma minden ember, de a világon többé ne legyen háború! Csak azért, mert az urak megharagusznak egymásra, egyik szegény ember ne kelljen nekimenjen a másik szegénynek, s ne kelljen árvát csináljon a gyermekeiből! – Meg kell jegyeznem, hogy énértem nem rajongtak különösképpen az „embereim" – hogy tiszti szóval éljek –, még csak nem is szerettek kitüntetőbb módon, egyszerűen úgy vettek, mint akármelyiküket önmaguk közül. Meg a szakaszvezetői rangom is csak számomra jelentett bizonyos tehertételt, s nem nekik. Íróságommal nemigen dicsekedtem, úgysem olvasott egy is közülük éntőlem egy sort sem, inkább azért szoktak meg maguk között, mert jó voltam szóelindítónak. De el tudtunk beszélgetni, de sokat is nevettünk egy-egy este! Legjobban a nyomorúságunkon. A szegény ember valahogy szégyell panaszkodni, s inkább tréfára fogja legnagyobb sérelmét is. Tréfára fogja, virtuskodik vele, hogy az a legény, aki állja . . . Hogy mennyit nevettünk az első háború utáni időkben történt román dolgokon vagy a bécsi döntés utáni bajokon . . . Például az „akciós" lovakon. El kell mon-

danom itt is vagy kettőt, mert humoros voltuk ellenére is szomorúan jellemző történetkék.

Az anyaországi nagybirtokok 1942-ben egymással megegyezve selejtezték lóállományukat, s hogy ez haszonnal is járjon, azt a nemes szándékot hirdetve, hogy fel akarják javítani a székelység macskányi lovait, lóállományuk selejtjét leküldötték Erdélybe egy rendelet kíséretében, hogy a székelység ezeket a lovakat mint kitűnő fajállatokat megvehesse. Még csak nem is adták drágábban, mint amennyit egy jó ló ért, s még azt is megengedték, hogy részletben fizethesse, aki megveszi. Hogy az áldásba ne „írt" volna „akciós" lovat, aki csak tehette!

A székelyek nevezték el „akciós"-nak. Egyik faluban még a jegyző is „írt" lovat, s amíg az megérkezett volna, szekeret csináltatott hozzá, szép sárga szekeret, elöl bőrüléssel. A szekér még készen sem volt, mikor a ló már megérkezett. Olyan szép, jó állású ló volt, hogy nem győzték nézegetni. Szép ló azért a pénzért, van esze a jegyzőnek, mondták a népek. De büszke is volt lovára a jegyző, mind a szekeret járta, hogy legyen már készen. Elkészült aztán az is. Akkor hazavitette, odaállíttatta az udvar közepébe, kivezette a lovát, s kezdte befogni hamar. Felesége, nagyleánya, fia s az egész családja kint állt a tornácban, hogy lássák a szekerezést. Még egy csomó gazda is eljött megnézni a dolgot. Befogott hát a jegyző, nem bízta senkire, aztán felült, betelepedett a kényelmes bőrülésbe, suhintott büszkén az ostorral, na gyerünk... A ló abban a pillanatban felkapta az első lábait, s a két hátulsóra állt, de olyan hirtelen, hogy egyensúlyát vesztve beült urasan a jegyző mellé a bőrülésbe. Ültek aztán egymás mel-

lett olyan szépen, hogy még a jegyző kicsi szolgája is kacagott. A végén úgy kellett kiborítani a lovat, jegyzőt a bőrülésből, de olyanformán, hogy a jegyző essen felül. Szóval selejtes ló volt, az volt a szokása, hogy indításkor hátulsó lábaira állt, és farolt addig, míg vagy a szekeret törte össze, vagy a hámot szaggatta szét. Még az üres szekeret sem húzta. Egy másik „akciós" lóval egy, a jegyzőnél szegényebb ember járta meg, Bardócz Károly. Ő is rávette magát, hogy lovat veszen a községházán. (Erről a Bardóczról még elmondok majd egyet-mást a későbbiek folyamán.) Na, megjön a lova, szép nyúlánk állat volt, akár egy fiatal leány. Befogja az üres szekérbe, hadd lássa a járását, s elindítja. Hát mint egy bakmacska, úgy indult a lova. Négy métert ugrott egy álló helyéből, Bardócz a saroglyában találta magát. Versenyló volt azelőtt ez a ló, s úgy indult – „startolva". Ha meg tele szekérrel indította, a nagy nekiugrással összeszaggatta a hámot. Gyors állat lehetett, az bizonyos, Bardócz még azt is el merte hazudni róla, hogy egy ízben még az esőt is elhagyta véle. Üres szekérrel jött haza valahonnan, s már ott volt az eső a nyakán, mondta, de megcsapkodta a lovát, s az olyan sebesen vitte a szekeret, hogy az eső mind csak a saroglya mellé esett, s hazáig nem tudta utolérni . . .

Ez a pár este volt, amit ember módra tölthettünk, s még ezt sem tisztjeinknek, hanem az ellenségnek köszönhettük. Legalább nevethettünk és panaszkodhattunk.

Engem akkortájt igen nagy szomorúság ért. Bátyám, akivel együtt nőttem odahaza, iskolában, s akivel együtt dolgoztam lapát mellett s a gyárban, akit

oly igen nagyon szerettem, elesett, meghalt. És ami a legotrombább számomra, s ami a legdühítőbb keserűséggel töltött el, ott halt meg, ahol legkevésbé akart volna meghalni, ahol nem volt értelme egyetlen magyarnak sem örökre lehunynia szemét. Meghalni senki sem szeret, de érzem, van rá eset, hogyha nem is szívesen, de könnyebben képes meghalni az ember, ha tudja, hogy van miért meghalnia. Bátyám tudta, hogy nincsen. Szidni szeretném sokszor, mért nem ügyelt jobban, minek kellett épp akkor kihajolnia. (Egy fa mellől hajolt ki, s úgy érte a golyó.) Egy mozdulatáért halt meg. Ó, gondviselés! Egy mozdulaton múlik négy ember élete, sorsa: az övé, két gyermekéé s az asszonyáé . . .

De bátyám halálán kívül egyéb hírek is jöttek a harcmezőről. A Vörös Hadsereg mindenütt elérte a Kárpátokat, a nagy támadás elől Románia kiugrott okosan a háborúból, s a szovjet seregek végigfolytak Románián, s anélkül hogy szusszantak volna, átjöttek nyugodtan a Kárpátokon is. Vége lett hát a dajkamesének; Csíkban, Háromszéken pusztult immár a magyar. Az úgynevezett székely határőrséget dobták itt martalékul. Tizenhat-húszéves leventék és öreg, ötvenéves székelyek pusztultak sokan a fenyvesek alatt ócska „manlikerek"-kel s leventepuskával, s lelkesítő hazugsággal igyekeztek harcba küldeni őket, de a végén már nem sokra mentek velük. A leventékkel még igen valamennyire, haltak meg ezresével, de már az öregekkel semmire. Tapasztalt emberek voltak már ők a háborúvesztésben, egyet már elvesztettek a németnek, újra elővették hát a régi tudományt. Olyan szépen kezdtek át-, el-, meg mindenfelé szökni, hogy még a leventék is eltanulták tőlük. Elta-

nulták, s utánuk csinálták. Persze nagy lett a felháborodás. „Gyávák a székelyek" – hirdették a mindenféle rangú tisztek, és sürgősen Tiszán inneni, tiszántúli meg dunántúli ezredeket kértek.

A mi oszlopunknál is beütött a háború. Felét, a gépkocsizó részt, bevetették sebesültszállításra, kötözésre. A fogatolt részt (szekereseket) visszahagyták. Ebben a gépesített háborúban három héttel hamarébb kellett megindúljon szaladni, aki szekeren szaladt, ha sikeresen óhajtott visszavonulni. Márpedig jól látszott, hogy inkább hátraszaladás készül most, mint előrenyomulás. Én a fogatolt szakasznál maradtam szerencsével.

Aztán várva vártunk, s készülődtünk neki a szaladásnak.

A nagy futások kezdetén

Ősszel a tearózsát mind széthordja a szél . . .

Igen, mint ahogy ősszel a sárga tearózsát egyetlen éjszaka szertehordja a szél, s csendes eső a sárba taposса, úgy hordta szét erdélyi seregeinket s taposta a sárba a keleti vihar. Elhervasztotta, megfonnyasztotta tisztjeink reménységét, s Szovátára is eljött a nagy futások ideje . . .

A gépkocsizó rész kezdte tőlünk a futást. Csíkból, ahol már egyszer bevetették, szaladt egészen Szovátáig. Mint csirkék a menyét elől, szanaszét jöttek vissza, s legelöl a százados. Könnyen tehette! Mint parancsnok a többieknek meghagyta szigorúan, várjanak: ő küldi az autókat! Azzal felült a parancsnoki kiskocsira, s meg sem állt Szovátáig. A fél oszlop meg várhatta az ígért autókat. Az oroszok jöttek mind közelebb, s a tisztek, tartalékos orvosok, tűkön ültek valamennyien. De nem sokáig. Fogytak el apránkint, otthagyva anyagot s mindent. Felkaptak más alakulatok autóira, s egy kivételével mind meglógtak a százados után. A legénység gyalog jött vissza, még a fél oszlop pénzét is egyik honvéd hozta el a kebelébe rejtve. Vagy hatvanezer pengőt. Hatan, csíkiak, megszöktek ügyesen.

Lett nemulass Szovátán! A százados lemocskolt mindenkit, tiszteket, legénységet, siratta az anyagot, amelyet ő hagyott el legelőször. Hadbíróság elé állít most mindenkit – ígérte. Csak ideje nem volt hozzá, az oroszok átfolytak immár a Hargitán is, a néme-

tek meg szakadtak el tőlük diadalmasan. Az is kisült akkorra, hogy a Tiszán inneni, tiszántúli s a dunántúli magyarok is tudnak szaladni, s méghozzá éppen olyan lelkesedéssel, akár a székelyek, vagy ők még nagyobbal, annyival, amekkorával nagyobb földbirtokok vannak arrafelé... Talán igyekeztek szemügyre venni hamar, hogy kinek mennyi jusson az elosztáskor.

Nagy súgás-búgás volt közöttünk is. Minduntalan félreverődött a legénység, s tárgyalták, hogy egyénileg ki mikor fejezze be a háborút. Mi Maros, Szamos és Körös mentiek még ráértünk, sze' jófelé futottunk: hazafelé, de az Udvarhely megyeiek fogyatkoztak rohamosan. A szegény csíkiak, háromszékiek keserűek voltak s betegek bánatukban. Átkozták a németet, ahogy csak magyar, mióta eszét tudja, megtanulhatta átkozni. Némán hallgatták a menekülőktől, hogy Gyergyóban, Csíkban s végig Háromszéken hajtják ki a faluból az otthonvalókat, ha akarnak menni, ha nem, s gyújtják fel a falut, hogy ne kapjon az orosz senkit és semmit benne. Aki nem akar menni, ráfogják: kommunista, s lövik le a háza előtt. – Milyenek a népek – magyarázta nekem a gyergyói Bajkó Feri –, nem mennek, mert ki megy szívesen messze idegenbe s bujdosni, de lövik őket... Egy asszony karja közül kilőtték a gyermekét, mikor visszafutott, hogy elbújjon s maradhasson... – A főbb útvonalakon, ha ráértek, majd minden faluval ezt tették a németek! A csíkiak s a többiek közül az elszántabbja vette az irányt, s ahol legsűrűbb az erdő, bevetették magukat. Nem néztünk azoknak többé a szemük közé. De aki a falujáról rossz híreket hallott, az immár hova menjen?... Családját elhajtot-

ták, faluját felégették, azt mondta, jön tovább az oszloppal, legalább míg a családját megleli, addig. Én is arra gondoltam bölcsen, szaladok az oszloppal, amíg Kolozsvárra vagy a közelébe nem érek, akkor aztán „olajra lépek".

Na, alig jöttek meg a gépkocsizók, már szaladtak is tovább. Teherautókat kaptak, és éppen csak hogy láttuk őket. A százados mindenütt előttük nyargalt. Lelkesen vezette a fél oszlopot. Mondta is volt Csavar Gyula, egy Maros menti fiú: ne féljetek, fiúk, amíg a százados úr a parancsnokunk, addig minket utol nem ér az orosz!

A fogatolt fél oszlopnak a főlelkész-főhadnagy lett a parancsnoka. Papi ember volt, és szenvedélyes emberjavító. A magyar parasztot nem nagyon kedvelte, primitívnek, butának tartotta. Mindig „kiprédikált" bennünket, s mintául – jaj, hogy nem szerettük ezért! – mind a német sereget ajánlotta.

A mi fél oszlopunk egyik este kezdte a futást, s rögtön azzal kezdte, hogy engem négy szekérrel s tizennyolc emberrel ottfelejtett Szovátán. Visszaküldtek valami ottfelejtett anyagért, persze megvárnak – mondták –, csak siessek. Hát nem vártak meg. A főhadnagy a századost választhatta mintának, mert a szaladásban nem győzött első lenni.

Én a négy szekérből hárommal maradtam hamar. Egyik úgy eltűnt anyagostul, lovastul, hogy máig sem tudom, hová. Félre volt állítva, s az istenadta lova, amíg mi pakoltuk a szekeret, meg öntöttük tele az árkot lencsével, borsóval, hogy vigye magával a jóságos fene – mit kínlódjunk vele még most is –, csak a cukrot, dohányt meg a szalonnát tettük a szekérre... Mondom, míg ott ezeket cselekedtük, meg-

unhatta a ló az állingálást, s megindult okosan. Még máig is megy ejsze, ha meg nem állította valahol valaki. Csodálkozhatott az is, hogy: ennek hol a gazdája? Azért valami jól nem járt ő sem, mert hosszú vasakon kívül egyéb élelem nem volt a szekeren, mint két egész zsák – havasi magyar tea. Szóval megszökött a ló, otthagyta a hajtót egy szál ostorral a kezében. Az meg, milyen a szegény ember, kivált, ha paraszt – nagyon nagy dolog neki ló és egy szekér, még akkor is, ha háború van –, ostorral a kezében szaladgált mindenfelé, hogy hátha megtalálja hozzá a lovát. A végén, mikor látta, hogy csak az ostorral marad, felült egy másik szekérre a kóber alá, s addig búsulta lovát, hogy mire a nap feljött, ő is eltűnt a harmat után.

Mentünk aztán a három szekérrel kifelé Szovátáról. Hajnal volt már egészen, kora hajnal, fújt a szél, s borzolta végig a kerteket. Zörgött a három szekér. Előttünk nem messze magyar honvédek baktattak ki ezen, ki azon a szélén az útnak. Nyűttek voltak, sárosak. Elhagytuk őket, nem néztek reánk. S akkor kezdte rá Dósa Balázs:

Ősszel a tearózsát mind széthordja a szél,
köszönöm, galambom, hogy eddig szerettél . . .

Állt a ferhélcen a kóbernek támaszkodva, s olyan csendeskén fújta:

Hogy eddig szerettél, de már másé lettél,
verjen meg a csillagos ég, ha elfelejtettél!

Délire már nem volt közöttünk ő sem. Megszökött. Másnapra a tizennyolcból maradtunk tízen. Szász-

régenben Sós Albert is „csendesen köszönt", addig velem volt ő is. Végig, amíg jöttünk, mind a németet szidta, szemükbe, ahogy hajtották el a sok drága jószágot Székelyföldről.

– Fene egye le a körmötöket, hónaljból! – kiáltotta nekik. Azok bólogattak vissza vigyorogva, nem értették, mit mond. Régenben aztán, ahol egyik lovunk lábáról leesett a patkó, ajánlkozott, hogy szerez ő patkót hamar, s avval csak elment. Marosvásárhelyig meg sem állt. Én meg kilencedmagammal mehettem tovább.

Régen, Dedrád, Bátos: kongtak a szász falvak az ürességtől. Kiszaladtak a szászok, otthagyták mindenüket. Mi akkor már két napja sós szalonnát rágtunk kenyér nélkül, itt szerteszéledtünk miegymást szerezni. Vagy hárman rucára akadtunk, tüzet neki hamar, aztán süljél, ruca, csak kenyér nem volt mellé. A lovak meg jól éltek búzával. Akkora pocsékolást sem láttam, mint ami ott volt. Volt egy-egy szász magtár, ahonnét százmázsaszámra szórták szerte a búzát.

Egyik ház fészerében egy hatalmas kutyára akadtam. Látszott rajta, hogy érzi: most nem lehet őrizni a házat, nem lehet őrizni, el kell nézni mindent; idegenek jönnek, visznek el, ami fogható, ami csak nekik tetszik. Elhúzódott a fészerbe, s feküdt karikában hangtalanul, mozdulatlanul, csak szeme, izzó barna szeme követett, figyelt minden mozgást, s egy-egy kacagásra, beszédre fel-felrándult az ínye, ösztönszerűleg fogait mutogatta, de egyébként hallgatott, néma volt és rettenetesen árva.

Itt, ahogy később megtudtam, sok baja volt a főhadnagy lelkésznek a legénységgel. Meglátta, hogy

egyik székely honvéd egy jó, cifrán kivarrt szász bundát suttyant ki okosan, s rejti el hamar a szekéren. Egy cifrán kivarrt szász bundát, amilyent a főhadnagy apja is viselhetett.

– Rabló gazember! – támadt reá rögtön. – Vigye vissza azonnal, még nincs itt a kommunizmus! – kiabálta, s a felháborodástól alig tudott beszélni.

– De hiszen úgyis prédába megyen – pirult ki a székely.

– Azonnal vigye vissza! – kiabálta izgatottan, s lökdöste a honvédet a kapu felé.

– Csak ne vigye biza – szólt közbe egy másik. – Hát csak a magyar falukból lehet? – morogta egész hangosan.

Az ember ingadozott a bundával.

– Hallotta, mit mondtam?! – ordítozott a főhadnagy.

Az végre nagy veresen visszavitte a bundát. Bevitte a házba, aztán csak – sup! hallatszott belülről, és – sup! – megint s még vagy tízszer.

Akkor kijött a székely, s megállt a főhadnagy előtt.

– Alázatosan jelentem, visszavittem . . .

Darabokra vágta odabent egy fejszével.

A főhadnagy bólintott, s nem merte megnézni.

Mire én Besztercén utolértem őket, a fél oszlop negyedrésze, több mint negyven ember megszökött tőle. Ami azt illeti, én sem panaszkodhattam. Jelentkezhettem „alázatosan" négy szekér helyett háromval s a tizennyolc emberből – kilenccel.

S alig léptem félrébb a jelentkezésből, már hívtak maguk közé a Szamos menti magyarok.

– Mi lesz, szakaszvezető úr? . . . Mi még meddig megyünk? . . . – mutattak fejükkel az oszlop felé.

Kifelé Erdélyből

Sír az út előttem,
bánkódik az ösvény...

Bizony jóval tovább kellett szekerezzünk a kóber alatt, mint ahogy gondoltuk. Beszterce mellett három hetet időztünk, s már kezdtünk haragudni az oroszokra, hogy tulajdonképpen miért nem jönnek és kerítenek be már. A tisztikar már kiheverte első ijedtségét, s a háromhetes pihenő újra odabátorította őket, hogy napról napra szigorúbb rendelkezésekkel igyekeztek egyik a mást bátorítani, a tekintélyt visszaszerezni s minket háborúra szoktatni. Mindennap felolvasták a szökésért járó fejbelövést, amit a végén már akasztásra cifráztak, s kilátásba helyezték a büntetőszázadba való beosztást. Azonkívül lelkünkre kötötték, hogy nyitott zubbonygallérral, hiányzó gombokkal ne botránkoztassuk őket, mert már egyenesen lázadás, amit a visszavonulás alatt is végigcsináltunk ezen a téren: úgy jöttünk, mint valami barmok, s ők ilyesmit többet nem tűrnek el, mondták.

Mi erre – egyebet úgysem tehettünk – hallgattunk nagyokat, s vártuk, hogy innen is nekiinduljunk már egyszer...

Meg voltak elégedve hallgatásunkkal, töredelmes megbánásnak vették.

Itt álljunk meg egy kissé, hogy leírhassam a következőket:

Mióta ezt az írásomat írom, majd minden fejezetében külön arra szeretném kérni olvasóimnak egy részét, akiket illet, hogy ne értsenek félre, s össze ne

tévesszék valahogy azt a javarészt idegenekből, másrészt ezekhez az idegenekhez asszimilálódókból álló tisztikart és vezető réteget a – magyarsággal. Mert lehet, vannak, akiket a parádés, pengő-sarkantyús, csillagos-galléros tisztikar emléke megtéveszt és elbúsít, s írásom ellen lázít, de értsék meg – ha meg akarják és meg tudják érteni –, hogy mindaz csak már volt, külsőség, káprázтató látszat, tehát hazugság. Gondolkozó magyar számára a magyarság, újra el merem mondani, őrmestertől lefelé kezdődött. „Altiszti nemzet vagyunk" – írta le Szabó Dezső, más íróink meg gyarmati népnek, bennszülötteknek gúnyolták keserűségükben népüket. És igazuk volt. És gyarmati sorsunk nem mostan kezdődött a háború előtt, ó nem! Már egy-két százada, hogy megkezdődött, még Ausztriával. Az utóbbi évtizedekben legfeljebb csak kikelt és beérett az addig oly jól elrejtett szándék az ország vetésében, a magyarság gyarmatosítása. Az utóbbi időkben már ott tartottunk, hogy politikánkat, hadseregünket és kultúránkat idegenek: németek irányították, s mindig a bennszülöttek, a magyar nép ellen! Hogy csak három nevet mondjak a sok közül mintának: Gömbös Gyula, Werth Henrik, Hóman Bálint. Lehetett ez az irányítás másféle, mint német irányú? Lehetett-e másféle barát a „nemzet", mint németbarát?... A nép lent sohasem volt németbarát. Ráadásul Magyarország tele volt nagybirtokkal. Nagybirtokkal, amely a parlamentet megülve törvényeket hozott a saját védelmére a földtelenek ellen. Törvényeket hozott, és megszavazta a háborút amaz ország ellen, amely a földtelenek gondjait istápolja. Ezeket nem látni: szándékos vakság.

Vagy azt gondolják, akik azt gondolják, hogy nekem külön gyönyörűség megírni egy országnak, nemzetnek, népnek szégyenét és gyászát, amely az én nemzetem és népem? ... De kinek van ma leginkább oka és joga vádolni, ha nem épp a magyar népnek? Én helyette mondom el mindazt, amit láttam, semmivel sem többet. Ez a nép szenvedett annyit a német csizma alatt most is, mint bármely másik fajta. És senki se mondja, senki rá ne fogja, hogy ez a nép nem harcolt most is a német ellen a maga módján. Megtette most is, amit józanul megtehetett. Végig Erdélyen át, a Felvidéken, a Dunántúlon s a Dunaparton sok ezer fa volt teleaggatva magyar munkással és magyar paraszttal, akik hősi halált haltak, mert nem voltak hajlandók tovább küzdeni igazi ellenségeik érdekében.

De írjam csak tovább a krónikát.

Három hetet pihentünk Besztercén, s ennyi idő alatt tisztjeink versenyezni próbáltak a „kiüresítésben" a németekkel. „Szajréztak" irgalmatlanul. Persze soha utol nem érhették a németeket, azok rendszerrel végezték az efféle fosztogatást, és igen nagy gyakorlattal. Külön autóik voltak erre a célra, s ahonnan ők elmentek, a négy falon s kéményen kívül semmi sem maradt utánuk, még a kaput is elvitték a ház elől. Tisztjeink ezért az egyért nehezteltek komolyabban a németekre. Alig tudtak ezt-azt összeszedni mellettük. S ezekért aztán halálosan irigykedtek egymásra. Például ha az egyik olyasmit szerzett be, amire a másik nem tehetett kezet. Egész staférungot szereztek be innen-onnan: régi szőnyegeket, háziszőttes törülközőket, vásznakat, terítőket és egyebeket. Folyt a „szajrézás" vígan, a háború gondját újra elvetették, s a németekre bízták.

Három hét múlva aztán a Vörös Hadsereg – erre aztán senki sem számított, dühöngtek is emiatt a tisztek, azt mondogatták, az ilyesmi nem „gilt", mert nem felel meg a stratégiának – elfoglalta Makót, s végig a Tisza mentén, felindult Debrecennek. Félő volt a németek részére, hogy az oroszok levágják az egész erdélyi frontot.

Micsoda egy futás keletkezett! Csak úgy porzott a Hadak útja. Mi egyetlen éjszaka Besztercétől Désig futottunk. Mi volt akkor ott a dési országúton? ... Tele mindenféle menekülő seregekkel, tankokkal, ágyúkkal, ami igazán nem lett volna nagy baj, csakhogy tele volt elhajtott székely falvakkal is. Csík, Háromszék és Marostorda megyék kihajtott lakossága, ökrös, lovas és mindenféle szekereken végelathatatlan sorokban foly végig az úton, út mellett és mindenütt. S itt látszott meg leginkább az urak bűne, a németek hitványsága. Elhajtották őket idáig, s itt azután nem törődött velük immár senki. Vagy mit beszélek, hogyne törődtek volna! A németek kifogták szekereikből a lovaikat, ökreiket, kiborították motyóikat, s elvették szekereiket. Kifosztva hagyták az országút szélén őket. Menekülő tankok gázolták félre a kiborított motyót, s szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy egy részét a három megyének Désen innen, más részét azon túl utolérték az oroszok, s nem kellett tovább vergődniök, hazamehettek üres, kifosztott falvaikba.

Désen engem is utolért a bánat. Kolozsvárra már nem mehettünk be: a Szilágyság felé futtattak úttalan utakon, lóhalálában. Annyi remény táplált még, hogy úgyis bekerítik egész Erdélyt az oroszok. S aztán Szinérváraljján Horthy beszéde után határtalan

boldogok lettünk. És csak azért maradt egyben az oszlop, hogy a németek, ha esetleg valami baj támadna, egyenkint le ne lövöldözzenek bennünket. A tisztjeinkkel immár semmit sem törődtünk. Azok ültek sápadtan, alig-alig szóltak, s akkor is szorongva . . . Mi vidámak voltunk és reménykedők.

Na, lehorgadtunk hamar. Horthy beszédébe belebeszélt egy ember, aki embernek gazember volt, s magyarnak hitvány: Szálasi. Parancsára csak Szinérváralján tizenhat magyar katonát akasztottak fel másnap a felvidámult tábori csendőrök szökésért, elrettentő példa gyanánt. Csendőrökkel tömték tele a front mögötti részeket, s mi sirathattuk az erdélyi erdőket, amik már elmaradtak. Tisztjeink nagyobb része ekkor vizsgázott le végképp a nép előtt magyarságból és emberségből. Rögtön Szálasihoz állt, és sietett írásban letenni és beküldeni az esküt, nehogy az istenért elmaradjon a havi járandóság, a hadi pótdíj és egyéb díj, aminek elmaradásával Szálasi – jól ismerte az eb a kutyát – rögtön megfenyegette őket. Igen, el lehet mondani, hogy pénzzel vette meg Szálasi a tisztikart, s azok pénzért adták el a gondjaikra bízott népet és fegyvert Szálasinak – a németnek. Havi zsoldpénzért vállalták a jelszót: „megsemmisítünk vagy megsemmisülünk", s ezt az egész magyarságra értelmezték az őrültek.

És indult a fogatolt fél szakasz tovább, mind kijjebb és kijjebb Erdélyből, addig, hogy a Szilágyságról is leszorultunk végül. Ötvennégy ember, negyven ló és huszonöt szekér. A tisztek ötön parancsoltak.

És kellett menjek én is, tele aggódással fiam és asszonyom sorsa iránt. Azt, hogy sehova el ne menjenek, már jó előre megizenhettem nekik.

Át a Tiszán

Által mennék én a Tiszán, s nem merek, nem merek, de nem merek.
Attól félek félrecsúszik a nyereg, a nyereg, de a nyereg.
Félrecsúszik a nyereg, s én a Tiszába esek,
Tisza vize habjai közt elveszek, tiéd, babám, nem leszek.

A Tiszán még innen voltunk, s furcsa helyzet támadt az oszlopnál. Parancsoltak, rendelkeztek ugyan velünk a tisztek, de valahogy mintha már féltek volna tőlünk.

Olyanformán voltunk már velük, mint róka a csukával. Kicsempésztek minket Erdélyből, de most már legszívesebben szabadultak volna tőlünk, de hát kellett vezessenek, s mi tele dühvel iránt tuk, mert elhoztak hazánkból, otthagytuk volna őket s az egész háborút szívesen, de nem mertük a sok tábori és egyéb csendőrtől. S nem mertük főleg azért, mert elárvultnak éreztük magunkat az idegenben, nem volt se pénzünk, sem senki ismerősünk, s bármilyen kényszeredetten is mentünk tovább az oszloppal, s bármennyire is bátorítottuk egyik a mást, mégis mentünk és mentünk. Csaptuk be magunkat hétről hétre, hogy: na, csak eddig megyünk, onnan tovább semmit, s mégis, mikor elértük azt a helyet, új, távolabbi pontot tűztünk ki, hogy na addig – de tovább nem. Alkudoztunk magunkkal, s tűztünk ki újabb időpontot. Végül is abban állapodott meg az egész oszlop, hogy a Tiszáig még elmegyünk, de azon túl aztán egy tapodtat sem.

Állandóan híreket lestünk és terjesztettünk: az oroszok jól fogadják és jól bánnak az odaszököttekkel – suttogtuk egymásnak. Biztatta egymást az oszlop legénysége, de ha vagy egyik tényleg megszökött

az oszloptól, hát határtalanul irigyelték. Annyira, hogy sokszor, bár semmit sem tudtak meg további sorsáról, híreszteltéк, hogy nem sikerült a szökése, megfogták, s eddig már fel is akasztották. Két hétre is elijesztették egymást a szökéstől. Szinte már azt célozta náluk a dolog, hogy mindegyik külön-külön remeg attól, nehogy egy nap mindenki más megszökjék, s csak ő maradjon egyedül gyávaságból. A tisztektől már nemigen félt közülünk senki, s éppen ezért igen érdekesen alakult ki a helyzet: azon az egyen kívül, hogy hova s merre menjen az oszlop, mindent az oszlop legénysége határozott el és hajtott végre. A tisztjeink csak „beleegyeztek". Az eddigi fegyelem teljesen felborult, de csodálatos módon helyébe lépett a közösség törvénye, ahogyan azt az értelem kényszeríti.

Nem a „csillagok" száma határozta meg immár a munka beosztását, végrehajtását és az emberek tekintélyét, hanem mindinkább a rátermettség. Tanácsot csak az adhatott s attól fogadtunk el, aki valóban jó tanácsot adott. Így megtudódott hamar, hogy ki mire alkalmas ember. Például Bardócz Károly lett a fél oszlop „beszerzője". Nagyon arravaló embernek bizonyult. Hatalmas szál székely volt, akár egy örvös medve, s majdnem olyan erős. A szász falvakból egész csordát kerített az oszlop részére, hogy ne kelljen a húst se búsulni. Akármi hiányzott, hamar „kikerítette". Csak egy dolgot mondjak el mintának:

Esett az eső, és két vármegyén keresztül áztatott minket egyfolytában. Két lovunk kidőlt, s jó pár kerekünk összetörött. Már azt se tudtuk, mit eszeljünk ki lovak és kerék nélkül, mikor eléállt Bardócz Károly.

– Hát még ki jő? – kérdezte. Egyebet nem is kérdezett aztán, s az éjféli sötétben az a nagy esetlen ember, mint a leghalkabb macska, kezdte bejárni a falut, az istállókat s a csűröket. Egyik csűrben ráakadt arra, amit keresett. Két hatalmas német fajta lóra, akkorákra, hogy az oszlop minden lovát megérték. Kövérek, szépek s féltett lovak voltak. Különösen féltették, mert a német, akié voltak, karjára fűzte mind a két ló gyeplőjét, nehogy valami gonosz ember elvigye... Hát ha gonosz ember nem is, de Bardócz Károly bicskával levágta a két gyeplő szárát, s olyan szépen kivezette a két gyönyörű lovat, hogy a jámbor német még az álmába sem zavarodhatott belé. A német szekerétől meg nemcsak a négy kereket szedte le okosan, de leszedett arról még négy német hátizsákot is, megdugva minden jóval, s reggel azután csak osztogatta széjjel mindenkinek a csokoládét.

Ilyen jó „szerző" volt Bardócz Károly, és örökké vidám. A főlelkészünk mégsem szerette sehogy. Ráfogta, hogy „brutális" ember, meg aztán, hogy igen sokat iszik. Ebbe sokat nem hazudott, mert Bardócz valóban szeretett inni, s ha ivott, énekelt, hogy hasadt meg az égbolt. Fújta, cifrázta, nyújtotta:

Édesanyám, keserű volt az a téj,
amelyikkel katonának neveltél...

Megdöbbentő és elgondolkoztató, hogy a magyar nép katonadalai mennyire szomorúak, vádolók, minden harciasság és lelkesedés nélküliek. Nem véletlen dolog ez sehogy. Nagyon mély oka kell ennek legyen, és semmi sem bizonyítja jobban, hogy meny-

nyire érezhette mindig a magyar nép: nem az ő érdekében visel háborút az ország, s hogy ezek a háborúk számára csak bajt, bánatot hozhatnak, és semmi, de semmi jót! Valóban, ha jól végiggondoljuk eddigi háborúinkat, Rákóczi, Kossuth szabadságharcán kívül kevés háborúja volt a magyarságnak, amely valóban a magyar nép érdekét szolgálta volna.

Ismétlem, a főlelkész nem szerette Bardóczot, de ő általában nem szerette a legénység szeszes ital iránti vonzalmát, s az attól támadt jókedvét ízléstelennek, durvának, primitívnek tartotta. Bizonyos mértékig, lehet, igaza is volt. De elfelejtette, hogy senki sem tanította a magyar népet ízlésesen duhajkodni, mint teszem fel, ahogy a dzsentri duhajkodik, és hogy egy országot egy országon keresztülfuttatni esőben, sárban s többnyire gyalog: az is ízléstelen dolog, s hogy a magyar parasztnak eddig nem adatott meg másfajta szórakozás, mint a „bennszülöttek" szórakozása: a „tüzes víz" élvezése. Amit azonban ő sem vetett meg éppen, hiszen a novemberi fagyos napokban nemegyszer nyakalta ő is a forralt bort jó cukrosan, fahéjasan „reuma" ellen. S azután kényelmesen elheveredve paplanyos szállásán, élvezte kellemes bódító gőzét. A legénységet tiltotta volna az ivástól minden erejével. Bardóczcal meg is járta egyszer.

Odaáll egyik nap Bardócz eléje, s mondja nagy örömmel:

– Főlelkész úr, van itt egy helyen vagy harminc liter jó bor, a németek el akarják vinni, s a gazdája azt mondta, inkább igyuk meg mi, magyarok, s hozzuk le. Jó bor – magyarázta –, beléittam. Elhozzam-e? – kérdezte, s várta kipirulva a dicséretet. Azt ugyan várhatta!

– Adok én magának bort! – kezdett kiabálni a főlelkész. – Nem szégyelli örökké csak inni? Meg ne halljam, hogy bort hozott el onnan! – tiltotta meg szigorúan.

– De megisszák a németek! – sötétült el Bardócz.

– Semmi köze hozzá, takarodjon a szekeréhez! – parancsolta a pap.

Bardócz nézte meredten a papot, nézte egy darabig, aztán sóhajtott egyet, s elment. A szekeréhez ment. Volt ott neki egy negyedliternyi pálinkája, elévette, s öt perc alatt megitta egy cseppig, aztán egy óra hosszat egyebet se csinált, csak ült a kóber alatt, támasztotta fejét a tenyerével, s pusmogott, ő tudja, mit. De egyszer csak leugrott a szekérről, s indult nagy hirtelen a parancsnoki kocsi felé.

Odaér, megfogja a ló száját, s megállítja. A hajtó csak nézte: vajon ez mit akarhat? Bardócz akkor odamegy a kocsihoz, s beszélni kezd, de olyan csendeskén:

– Hallod, te pap! Én szeretem az Istent, mert hiszem is, de papra nincs szükségünk immár. Az akasztott fajtámra azt mondtad, áruló, s a magyar bort sem ihat, azt se tudjuk, miért... Gyere, harapjam el a gégádat! – De ezt már ordította. Avval benyúlt a kocsiba, s mint ahogy virágról a lepkét két ujjával leszedi a gyermek, úgy szedte ki ő a kocsiból a lelkészt. Kiszedte, s avval hajolt neki, hogy tényleg elharapja a gégáját... Alig tudtuk kiszedni a kezei közül. S jellemző volt a helyzetre: Bardóczot már meg se büntették a tisztek, még a pap is megbocsátott neki nagylelkűen.

Mentünk esőben, sárban s mind reménytelenebbül. Kétségbeesve éreztük, hogy le kellene maradni im-

már, de alkalom sehogy se támadt. Mentünk a novemberi ködben az országúton, mely most tényleg egy ország útja volt, egy elhurcolt országé. Elértük a Tiszát, azt a határmezsgyét, melyet lélekben nem tudtunk átallépni sehogy. Mindenki azt hajtogatta: onnan tovább nem megy, történjen akármi. S a végén mégiscsak átalmentünk.

A Tisza hídja előtt egy szép őszi almafán gyümölcs helyett ember lógott párosan: két magyar katona s a szomszédos fán még kettő. És mindegyiken cédula, ilyesfajta szöveggel: „Így jár, aki otthagyja a zászlót!" „Fára az árulókkal!" „Így jár, aki gyáva!" Volt, akin német szöveg díszlett: „Áruló magyar!"

Keszeg bajuszú ember lógott az egyik fáról, alatta összetépett papír s egy kettérepesztett fénykép. A felesége levelei.

A fényképről a felakasztott magyar három leánykája nézett rám nagy komolyan. És minden almafa alatt fehérlett a papír, segélytelen asszonyok szerteszórt levelei, elárvult gyermekek fényképdarabjai. S lógtak az almafákról a keszeg bajuszú hősök, a becsapott, elárult magyarok. Felakasztották őket, mert nem akartak átalmenni a Tiszán.

Mi átalfutottunk, s november első felére Miskolc alá értünk. Itt pihenhettünk egy hetet, amíg a tiszt urak Miskolc városát járták. Miskolcon akkortájt zsidó holmit osztogattak, s tisztjeink igyekeztek abból is kiszerezni, amit csak lehetett. Egyik üzlet elé odaállt Bardócz is milátni, ő vitte be a tiszteket szekéren. Egyik nyilas „testvér" széles karszalaggal, puskával a vállán igyekezett rendet csinálni.

– Sorba álljanak, testvérek, sorba! – kiabálta, s taszigált mindenkit kettős rendbe. Bardóczot is meg-

taszította oldalba, akinek erre rögtön elfeketedett a szeme. Elfeketedett, s vissza ő a nyilast ököllel, hogy az belesápadt.

– Mi lesz, testvér, mi lesz?! – kérdezte rekedten, s nézte ijedten Bardóczot.

Az is vissza őt, de alaposan.

– Itt, ha nem egyéb, hát testvérgyilkosság! – mondta ki végül, s meredt rá a nyilasra, hogy az elfordult okosan, mint akinek fontosabb dolga akadt, mint Bardóczcal értekezni.

Egy hét múlva Miskolcot is odahagytuk végképp, indultunk Eger felé.

A hitbizomány földjén

Nékem hát nem édesanyám
Magyarország, csak mostohám!
Megváltozik majd egészen,
tudja Isten, mikor lészen . . .

Miskolcon túl már hegyek között szaladtunk visszafelé. Sokat nem kellett szaladnunk, s máris a papok földjére értünk. Erdők, mezők s amit a két szem beláthatott, mind az egri érsekség, a boldog szegénységet hirdető keresztény egyház tulajdona volt.

Itt vált előttem teljesen érthetővé a magyar egyházak szerepe ebben és az előző háborúban. Megértettem azt is, hogy miért szerepel az iskolai vallásórákon az „igazságos háború" megfogalmazása, és hogy miért nyer felmentést a hét főbűn közül az ilyen „igazságos" háborúkban az emberölés. Hogy miért áldja meg az egyház az emberölésre gyártott fegyvereket, és hogy miért tart tedeumokat nagy győzelmek idején. És különösen megértettem a magyar hitbizomány „labanc" szellemének okát is. Ez a szellem még Habsburg-örökség volt, hagyomány; ellentétben állt a latin katolicizmussal is. Még Németországban is akadtak katolikus püspökök és papok, akik a hitvalló protestáns papokkal együtt vállalták a harcot és a bebörtönzést a nemzetiszocializmussal, illetve a fajelmélettel szemben. Ezt Magyarországon kevés képviselője az egyháznak cselekedte, illetve ha szembe is állt a fajelmélettel, a hitbizományokról hallgatott, a földreformmal pedig egyenesen szemben állt. Az egri tízezer holdak azt is megértették velem, hogy miért nem hisz már ez a nép, az én népem, sem Istenben, sem vallásban, sem pedig a papokban. Rá-

szoktatták, hogy ne higgyen. Hogyan hihetett volna, mikor a tulajdon bőrén érezte az egyházi tulajdont s azt, hogy ez a „keresztes"-nek hirdetett háború nem a hazát és nem a kereszténységet védi, hanem az urak s a papok földjét, amelyen csak a kapa nyele az övé, s annyi, hogy kínlódhat rajta látástól vakulásig – harmadába. S a nép, a teológiát nem végzett nép, persze hogy összetévesztette a vallást azzal a gazdasági intézménnyel, amelyet püspökök, érsekek és más papok igazgattak. Miért nem zúdul fel háborúk idején a keresztény szellem megszemélyesítője, az egyház? ... Mondjuk csak annyira, mint azok a primitív szektás hívők, akik inkább elítéltetik magukat, mint hogy fegyverhez nyúljanak. Miért nem sztrájkol? ... Zárta volna be a templomait, hogy addig ki sem nyitja, míg véget nem vetnek az egész őrületnek. Állított volna szószéket a falvak és városok utcáira, s azokon a legigazabb ember, Krisztus eszméi alapján lázított volna a háború ellen! Igen, itt, az egri érsekség tízezer holdjai és számlálatlan falvai mentén látszott meg tisztán, hogy mennyire oda volt kötve az önérdek láncával az egyház a mindenkori államhatalomhoz.

Magyarországon azóta megtörtént, ami már pár száz éve esedékes: a földosztás. Az egri érsekség földjeit is odaadták azoknak, akiket jogosan megillet: a magyar parasztságnak. És nemcsak az egri tízezer holdakat, hanem minden egyházi holdat, melyet jogtalanul birtokolt s a krisztusi eszmével ellentétben vont el a magyar néptől az egyház. Ilyenformán a magyar parasztság megnyerte ezt a háborút, ha urai el is vesztették. És az egyház is megnyerte, bár birtokait el is vesztette. S éppen mert elvesztette.

Legnagyobb, legerősebb fegyverét kapta újra kezébe: az érdektelenséget. Újra kötetlen és szabad, semmi sem akadályozza a példamutatásban. Hitet ültethet az emberek lelkébe, hitet a jóságban, az önzetlenségben. Hirdetheti az értelmet, a szeretetet s mindazt, ami krisztusi.

Mentünk hát keresztül az érsek birodalmán, s örvendeztünk az erdőnek, amelyben megbújhatunk, ha arra kerül a sor... Igen, csakhogy az erdő nemcsak megbújásra alkalmas. Fákból áll, s a fáknak ágai vannak, s az ágakra akasztani lehet – akasztani katonaszökevény magyarokat.

Akkor már mindannyiunkban ott bujkált a rémület: meddig szaladunk még a németekkel?... Egy fél országot végigfutottunk már, s belekezdtünk jócskán a másik felébe is, és terjedt el az igazság, bármennyire tagadták is a tisztek, hogy ki akarnak vinni Németországba...

– Ha már meg kell dögleni, dögöljünk meg itthon! Akasszanak fel mindannyiunkat, magyarokat!... – morogták az emberek, s még aznap megkezdődött újra a szökdösés. Mire Felsőtárkányra értünk, az oszlopnak fele volt meg.

Igazi érseki falu volt ez a Felsőtárkány. Egy telken három ház is s egy házban két család. Harmadában művelte a falu az érseki földeket. Gyermek volt elég, de gyümölcsfa alig egy-kettő a faluban.

Akkor éppen „nyilasdit" játszott a falu. Vagy két-három zöldinges vetődött oda valahonnan, s a még ott lévő öttel ígértek mindent Felsőtárkánynak, ami csak nem kerül pénzbe. A falu bólogatott is buzgón, s arra gondolt: rosszabb már úgyse lehet.

Az egyik ilyen „testvér" csúnyán összeakadt Bar-

dóczcal egyik este. Bardócz azt állította, hogy ő éppen csak „dúdolt" ott a szekere mellett – vele volt két cimborája is –, amikor berohant hozzájuk a nyilas testvér, egy nemzetőrpuskát tartott rájuk, s ordítani kezdte: „Micsoda lázadás van itt?!" Bardócz tisztességtudóan megkérdezte: „Hát maga ki?!" – de az csak csattogtatta a puska závárját, s ordította, hogy: „Előre indulj!" – be akarta kísérni Bardóczékat. Addig, hogy Bardócz leütötte a földre, s akkor rá mind a hárman, összetaposták. Alig tudott a községházára elvergődni. Leért valahogy, s felverte az őrséget: jöjjenek, mert fellázadt a katonaság.

Bálint István őrvezető, egy gyimesi csángó, az őrsparancsnok, felkelt nagy mérgesen, hogy aludni sem hagyják, s mentek Bardóczékhoz.

– Mi volt itt?! Mit csináltak maguk?! – kezdte aztán Bálint István hivatalosan.

– Mi az ég színe világán semmit, ami rossz – védekezett Bardócz. – Dúdoltunk csendeskén, mikor béjött ide egy partizán, vagy ki tudja, mi, ránk tartotta a puskát, s úgy megijedtünk, hogy le kellett fegyvereznünk. Akkor csak elfutott – végezte be ártatlanul.

A szegény nyilas ember felháborodva ugrott elő erre a rettenetes hazugságra.

– Én nemzetiőr vagyok! – üvöltötte, de Bálint István őrvezető leintette hamar.

– Hogy mert maga, ember, egy katonai szekérhez öt lépésre közeledni, örüljön, ha nem lyuggatták ki golyóval... – olvasta rá a szigorú szabályzatot.

De hogy merték őt megverni – ágaskodott a testvér.

– Én nyilas vagyok! – ordította.

– Akkor jó helyre ment – nyugtatta meg Bardócz, s hiába ágaskodott, avval maradt, a veréssel.

Bardócz máskülönben ebben a faluban az oszlop összes rizskásáját eladta az asszonyoknak borért. Mire észrevettük, tiszta volt a szekere a rizstől. Két kilót is adott egy liter borért. Azt mondta, sajnálta őket, igen nagyon szegények, s annyi kicsike gyermekük van, mondta, s csak hallgatott nagyokat, ha a hadbíróságot emlegették.

Egy hétig sem ülhettünk Tárkányon, s az oroszok már Egert közelítették. Kellett hát szaladjunk tovább, s kerüljünk a Mátra felé. Megállás nélkül mentünk Mátraballáig. Kicsike egy falu, alig látszott ki a sárból. Jaj, de nem szívesen láttak ott minket! Ezen ugyan nem volt mit csodálkozni, rekviráltattak a tisztek tyúktól kezdve a marháig mindent. „Úgyis az ellenségnek marad" – mentegették a dolgot. Pusztítottuk a falut, mint almaféreg a saját hazáját. Dugtak is előlünk a falubeliek mindent, de legjobban a takarmányfélét. Bardócz nézhette az ő két „német fajta" lovát, hogy soványkodnak meg erősen. De a harmadik nap aztán nagyot gondolt.

Vasárnap volt, vasárnap délután, mikor csak odaállt Nyeste őrvezetővel az egyik zászlós elé titokzatosan.

– Zászlós úr! A falu határában, egyik helyt a kocsánok alatt, sok búza és zab van eldugva, el kéne hozni onnan . . .

– Hát hozzák el – egyezett belé a zászlós.

– Csak nyílt parancs kéne, nehogy a tábori csendőrök ki tudja, minek nézzenek – mondták Bardóczék.

Az volt a legkevesebb: papír volt bőven, pecsét is

akadt. Megírta a zászlós, hogy Nyeste István őrvezető négy társával egyetemben szolgálati úton van. Aláírta, s már mehettek az elrejtett zabért. El is mentek. Öten mentek el a Bardócz szekerén. Ő hajtotta a lovakat, a két német lovat. Máig is hozzák a zabot. Megszöktek lovastul, szekerestül, s még nyílt parancsuk is volt, hogy szolgálati úton vannak.

Ez egy nappal azután történt, hogy én megállapodtam Cseres Tiborral abban, hogy Pestre szökünk. A Bardóczék dolga már csak buzdítás volt számunkra.

Három napra rá meg is szöktünk aztán, s mi is szabályosan, nyílt paranccsal a zsebünkben: bőrigénylésért mentünk, s máig is visszük azóta.

Autóval mentünk, de már az első faluban majdnem megjártuk.

Sárral preckeltünk tele egy ezredest, de nem a mi hibánkból. Szembejött az autóval, s kitérni sem akart csupa gőgösségből. Köpenye alatt a rangjelzését sem láttuk, csak akkor tudtuk meg, hogy kicsoda-micsoda, mikor utánunk lövetett, nem akartunk másképp megállani neki. Épp hogy csak fel nem falt: „Adok én nektek Horthy-játékot!" – ordította. Cseres mondta a nevét, de elfelejtettem, már csak annyit tudok róla, hogy aranysarkantyús vitéz volt, és kora hajnaltól késő éjfélig örökké részeg.

Nehezen utunkra engedett, s mehettünk aztán, vihetett az autó Budapestre.

Bújósdi Budapesten

Én Istenem, valahára
Tekints reá az árvára,
Hogyan jutott árvaságra,
Egyik ajtóról a másra.

Mint aki erdőbe fut bujkálni, úgy szöktünk Cseressel Budapestre – nagy erdő az Magyarország közepén, tele sűrűn házakkal és emberekkel, el lehet bújni benne – biztattuk egymást, s utóvégre barátaink vannak ott, íróbarátaink, nyugtattuk meg magunkat mindegyre.

Hát ránk fért a nyugtatás mindenképpen, hiszen leírni könnyű, s így leírva még nem sok veszedelem néz ki abból, hogy szökött katonák voltunk a németektől és nyilasoktól megszállt Budapesten. A mi előzetes elképzeléseinkben is sokkal szebben szerepelt a szökés, mint a maga keserű valóságában. S az írófféle ember számára valahogy még tűrhetetlenebb volt ez az állapot: mint víz a követ, láb a küszöböt, koptatott a bujkálni nem szerető s mégis bujkálásra kényszerített lélek fáradalma. Az ember legjobban azt szerette volna, hogy felháborodva előugorjon, s szétcsapva nemzete között, az értelemhez forduljon, s leszidjon minden magyart. De hol volt akkortájt Budapesten az értelem? . . .

November tizenhatodikán értünk Cseressel Pestre. Kovarc „testvér" éppen akkortájt agyalta ki a magyarságot géppisztolyok elé hurcoló plakátjait. Mindegyik azzal kezdődött: „Elrendelem, ez és ez a korosztály, eddig és eddig bezárólag, erre az időpontra bevonulni köteles! . . ." A szöveg ámene ugyancsak ismétlődött mindegyiken: „Aki pedig nem tesz ele-

get a fenti rendeletnek, szökevénynek nyilvánítják, és rögtönítélő bíróság elé állítják!" Magyarul: felakasztják. A hadiüzemek gépeit mindenütt szerelték le, s szállították ki Németországba a magyar munkássággal együtt. Aki nem akart a gyalugép, fúrógép és más ilyen gépek mellett Németországba menni, azt egyébfajta gép mellé, a gépfegyver mellé állították – küldték hamar a katonai behívót. Egyszerűen megszüntették a gyárak munkásainak katonai felmentését. 18 évtől 48 évig mindenkit behívtak. Még a testi fogyatkozással felmentetteket is – munkaszolgálatra. Bizony magyar munkaszolgálatosok éppen úgy voltak, mint zsidó vagy román munkaszolgálatosok. Veres Péter is egy ilyen munkaszolgálatos században teljesített szolgálatnak nevezett lapátolást, csákányolást és mindent, amire az ilyen századot befogták. A várost és egyéb intézményeket szintén kiparancsolták Budapestről, s ezek alkalmazottai is katonákká váltak máról holnapra. Tehát katonakötelessé vált egész Budapest, a munkások, hivatalnokok, postások, vasutasok egyaránt, de azért ez nem jelentette azt, hogy egyúttal katonák is lettek! Dehogy jelentette! Katonai felmentést szolgáló írások után vágtatott mindenki Budapesten. Ehhez még hozzá kell számítani a munkaszolgálat és deportálás elől bujkáló zsidókat is... Egész Budapest bujkált, írások után fülelt, és loholt. Egészen erre a célra alakult nyomdai nagyüzemek voltak már Bulapesten, melyek még a zsidótörvények megjelenésekor keletkeztek. Gyártottak ezekben nagyatyai keresztlevelektől kezdve újraoltási bizonyítványig mindenféle iratot. Ezekben az időkben persze a katonai okmányokra feküdtek rá. Komoly és jól menő üzletággá vált, szolid megélhetést biztosított tu-

lajdonosainak. Utóbb már törzsőrmesterek és őrmesterek is igénybe vették. Rendes árszabályzata volt: lakásbejelentő ennyi, személyi lap ennyi, egészségügyi szabadságot biztosító levél ennyi . . .

De szükség is volt rá ugyancsak: minden fő- és mellékutcán nyilas razziázók csoportja éktelenkedett, s végigbolháztak azok mindent és mindenkit.

Mi Cseressel egész tudatlanul kerültünk Budapestre. Keservesen vettük észre aztán, hogy nemcsak szökött katonák, hanem szökött civilek is vannak, s hogy mindenkinek van annyi gondja, hogy ne sok ideje maradjon a más gondjára. Milyen igazolványunk van, kérdezték mindenekelőtt, s bizony vakarták a fejüket kelletlenül, mikor elárultuk, hogy a nyílt parancson kívül, ami jó még egy-két napig, az ég színe világán semmink. Félni kezdtek tőlünk, s kerülni a nyomunkat is. – A baj, hogy ti mint katonák szöktetek meg, s azokkal nem teketóriáznak . . . – néztek szánakozva. Ők ilyen dologban nem mernek tanácsot adni, mindenki a maga bőrére játszódjék . . . Most már úgyis mindegy, sze' vége lesz a háborúnak hamar . . . – buzgólkodtak.

– Igen, csak tudjátok, az az egy nem mindegy, hogy hol hal meg az ember, Budapesten vagy Németországban . . . – magyarázta meg nekik csendesen Cseres Tibor. – Mi úgy gondoltuk valahogy, hogy Budapestet választjuk inkább – tette utána.

Így hát Budapestet választottuk, annál is inkább, mert én még hozzátettem: „Ha azok a magyarok, azok a magyar parasztok és munkások, akik most honvédruhában bujkálnak Buda és Pest utcáin és az országban mindenütt, civil ruha, barátok, étel és minden igazolvány nélkül vállalják a *Szózat* utolsó sorát,

akkor mi elfogadjuk ezt tőlük példamutatásnak, és követjük őket."

Természetesen mind ágálhattam volna e szép szavakkal, s elébb-utóbb nyekeghettem volna kötéllel a nyakamban, ha nem akar, aki hozzásegít, hogy eltűnhessek Budapesten. Sz. Kálmán vállalta, hogy elrejt engem a lakásán. Cseres, akinek ott volt a felesége is, egy szállodába ment egyelőre, majd lakást vett ki Budán, s ott húzta ki az egész ostromot. Sz. Kálmán rejtegetett, s az sem volt kicsi dolog. Tudniillik azokon a Kovarc-féle plakátokon az is oda volt írva feltűnő betűkkel, hogy a szökevények rejtegetőit szintén halállal büntetik. Házigazdám civil ruhába öltöztetett, s a nyílt parancs elégetése után – nehogy nálam kapják, ha esetleg elfognának, ugyanis a civil szökevényeket nem mindig végezték ki – megkezdődött háromhónapos budapesti bujkálásom.

Cseressel úgy számítottuk: legkésőbb egy hónap múlva elesik Budapest, s én már karácsonykor otthon mesélhetem csodálatos „hőstetteim" sorozatát a fiamnak. Na de hát menjek szép sorjában végig, sze' közben történt velem s az országgal egy s más szelíd dolog.

Az oroszok a pesti oldalt körülkerítették ügyesen még november elején, aztán rendes szokásuk szerint bolygatták a németeket hol Egernél, hol Miskolcnál, hol Pestnél, hogy a szerencsétlen német hiába igyekezett, sehogy sem bírta kitalálni, hol következik be valóban a fő támadás. Ha összpontosított Egernél, holnap már szedhette szét az erejét, hogy felvigye Miskolchoz, s a harmadik napon ugyanezt kellett művelje egyebütt. Addig meg a Vörös Hadsereg duzzadt fel a legváratlanabb helyen, hogy alkalmas idő-

ben áttörje a frontot, s szétfolyjon, szétáradjon a német vonalak mögött. Egyszerű volt ez, mint a kétszer kettő, ezt csinálták végig Csíktól egész Berlinig, s nálunk a legutolsó székely honvéd is azzal szórakozott, hogy találgatta: na, most hol lepik meg a németet, s hogy vajon a német hol tartja az eszét, ha erre nem jön reá? Budapesten ezzel szórakoztam jómagam is, hogy vajon hol fog keríteni a szovjet, s na még azzal, hogy: mi lesz, ha a nyilasok el találnak fogni... Az is nagy kényelmetlenséget jelentett nekem, hogy ártatlan embereknek okozhatok én „törvényen kívüli" igen nagy bajt. De hát Úristen, hova mehettem volna immár?!... A razziák megszaporodtak rettenetesen, s százával lőtték főbe, akasztották fel a Duna-parton, elrettentő példaképpen, az elfogott szökevény honvédeket. Különösen a Bajcsy-Zsilinszky- és Kiss János-féle ellenállási mozgalom leverése után.

Itt álljunk meg egy keveset. Végre magyar tisztekről írhatok, magyar honvédtisztekről! Kiss János honvéd tábornok Bajcsy-Zsilinszky Endrével és huszonöt különféle rangú, de szívben egyformán magyar honvédtiszttel ellenállási mozgalmat szervezett a német és a nyilas bitangok ellen. Meghaltak. Egy hitvány elárulta őket. Meghaltak, de emlékük, míg magyarok élnek a földön, megmarad.

A nyilasok most még inkább kezdték szűrni a várost. A falragaszok újabb sorozata következett, s az utcai razziákat kiterjesztették háztömbrazziákra. Pincétől a padlásig kutatták végig a házakat. Szerencsére sok ház volt Budapesten, s a nyilasok száma meg sokkal kevesebb. De azért engem evett meg a félelem napról napra. S nemcsak engem, a többi író-

félét ugyanúgy. Az elején még találkoztunk itt-ott, de azután már kibújni sem mertünk a házból. Jómagam minden csengetésre újonnan tapasztaltam, hogy nem vagyok bátor ember...

A magyar írók nagyobb része mind ott bujkált Budapesten. Hogy az erdélyieken kezdjem: ott bujkált Tamási Áron.

Mikor őt először megláttam, rögtön megkérdeztem: mi igaz abból a lelkesítő hírből, hogy ő most polgármester Kolozsváron? Az ideig nekem tízen is híresztelték, hogy mióta a németek kifutottak Kolozsvárról, ő lett a polgármester. Azután komolyra fordítottam, s mikor elmondta, hogy kötelességének érezte Pestre jönni, hiszen itt lesz a dolog java az országrendezésben, igazat adtam neki. Nyírő József elment a németekkel. Erdélyi József szintén, s az a hír jött felőle, hogy a Csallóközben öngyilkos lett. Veres Pétert egy Balaton mellett dolgozó munkásszázadból szöktették Budapestre. Ő utálta legjobban közülünk a bujkálást. Sinka István a tanyájáról futott fel Pestre, s dugdosta a fiait, hogy el ne vigye a német. Darvas József, mint levél a vízen, minden pillanatban várta: na, most merül el, s bizony nemcsak azért, mert katonaköteles volt. Tersánszky Józsi Jenő Tersánszky-féle tervekkel játszadozott, például hogy miképpen lehetne a legegyszerűbben átmenni az oroszokhoz. Szerinte egy jó erős gépkocsival neki kell rohanni a frontnak, és passz. Pesten maradt Kodolányi János is, de vele nem tudtam találkozni. Ott volt még csinos egyenruhában, mint szökevény honvéd főhadnagy, Nagy Imre, a festő is; Zsögödön hagyott teheneit és méheit búsulta erősen. Erdei Ferencet egyformán búsultuk akkortájt mindannyian, nem

hallottunk semmi hírt felőle, csak annyit, hogy nincs Pesten. Illyés Gyula Németh Lászlóval bujkált, nem tudtuk, hol, Kovács Imre viszont Budapesten volt, s akkor még róla sem hallottam sokat.

Végére hagytam a biharugrai Szabó Pált, akinek Isten után a legtöbbet köszönhettem ott Budapesten. Ő volt, aki mindenki sorsát sajnálta, köztük az enyémet is, és próbálta rendezgetni valahogy. Koptatta a csizmáját érettünk eleget. Csak ki kell bírni, biztatott, s hordta a híreket, amikre nagyon rászorultunk; törődött velünk, s bizonyította tetteivel, hogy nemcsak írónak, hanem embernek is jó és követésre méltó.

November valahogy eltelt a találgatásokban, hogy vajon decemberben mi lesz. Decemberben aztán az lett, s mindjárt az elején, hogy az oroszok megelégelték a találgatásokat, Apatinnál hirtelen csak átáradtak a Dunán, s Pécsen keresztül a Balatonig; Székesfehérvárastul, Velencei-tavastul együtt, fel egész Érdig, elfoglaltak mindent. S mindezt egyetlen hét alatt. Hej, mi lett Budapesten! . . .

Megzúdult a város, mint a megbolygatott méhkas. A németek s a nyilasok egymás hegyén-hátán indították a vonatokat Bécs felé. Vittek, loptak ki Pestről mindent, ami csak mozdult. Az embereket lábon hajtották, mint a marhát. Elsőnek a leventéket. Tele volt minden út embersorokkal. A Dunántúl tele lett elmenekített minisztériumokkal és intézményekkel. Katonatisztek, vasutasok, rendőrök és hivatalnokok feleségei és családjai töltötték meg a volt katonafekhelyeket, a szalmát, s teltek meg tetűvel, amiben mint minden háború, ez a háború is ugyancsak bővelkedett. A vasutasokat, rendőröket, hivatalnokokat, jegy-

zőket, papokat hamarosan katonának öltöztették, s ezek a szerencsétlenek ott kellett hagyják asszonyaikat, gyermekeiket idegenben, szalmán, ennivaló és minden nélkül... A német tisztek, sőt altisztek is jól mulattatták magukat akkortájt magukra maradt jegyzőnékkel, papnékkal, államtitkárok feleségeivel – magyar úriasszonyokkal.

Szóval szaladt a hivatalos Magyarország, igyekezett menteni magát és értéknek hitt dolgait. Mind a kettőt elveszítette. Mi, Pesten maradottak pedig olyanformán voltunk, mint a fába szorult féreg, éppen csak nem visítottunk. Sose tudtuk, mire virradunk. Volt, aki már a rekamié fiókjában mentette meg magát a razziától. Én magam otthonomra már csak olyanformán gondoltam, mint valami soha el nem érhető álomra, s az fájt rettenetesen, hogy mért éppen akasztás által kell nekem meghalnom!... Mindennap készültem: ma biztos, hogy elfognak.

Bimbó utca

Nagyfaluban csak két torony látszik,
De Majlandban harminckettő látszik.
Inkább nézem a nagyfalusi kettőt,
Mint Majlandban azt a harminckettőt.

Bizony senki sem akarta a „majlandi" tornyokat meglátni, s mégis ráparancsoltak mindenkire, hogy hagyja el a fővárost, és éljen a németek szíves vendégszeretetével.

Mindenki részére nyomtatták immár a falragaszokat, amelyekben katonai felmentés nem volt senki számára, sem hadiüzemi kibúvás, sem más efféle. Épp csak a súlyosan nyomorékokat hagyták békén ülni Budapesten, aki mondjuk csak sántított, azt vitték, mint a cukrot – hadimunkára. Most már Budapest lakossága törhette a fejét újabb haditaktikán, hogy mi módon maradhasson otthon. Például igazolóiratokat gyártattak, hogy tűzoltók, légósok vagy más efféle szervek alakulataiba tartoznak. Ezeknek ugyanis az utolsó percig Budapesten volt szabad, jobban mondva, kellett maradniok. Így lett például Darvas József „lógósból" „légós". Persze, nagyobb része – köztük jómagam is – azért továbbra is csak úgy istenszámába bujkált Budapesten. A nyilas kormány – híven sokat hangoztatott jelszavához: „Kitartunk mindhalálig!" – vezérestül, mindenestül meglógott Budapestről, hátrahagyva a vérebeit, hogy tökéletesítsék Budapest kiürítését. Ezek végre is hajtották hűségesen; kiüresítették embertől-anyagtól Budapestet. Terelték az embereket a bécsi útra, s aki nem akart menni, „szökés" címén megölték. Az anyagot hordták a Dunántúlra, s amit nem tudtak elvinni, pusz-

tították, prédálták. Ez volt a helyezt 1944 decemberében, s én fonnyadtam össze az idegességtől. Egy levelet nem tudtam megírni a feleségem részére, amit hátrahagyjak, ha esetleg engem elfognak. Türelmetlen voltam, semmire sem volt időm, minden percemet lefoglalta a fülelés és a rettegés. De nemcsak én voltam ilyenképpen. Veres Péter gyomoridegességet kapott, és túrószínű lett három hét alatt. Nem a haláltól félt az ember, azzal magában leszámolt már régen, hanem a mindennapi, jobban mondva, a minden perces bizonytalanságtól. Sokszor már azon voltam, hogy inkább vállalom a legnagyobb veszedelmet, a fronton való átmenést, amiről tudni fogom, hogy eddig tart, és vagy-vagy, mint hogy bujkáljak, mint a vakond, s idegölő bizonytalanságban éljek, tengődjek tovább Budapesten. Csak hát fogalmam sem volt, hogy hol van a front; amíg az első vonalba kivergődhetnék, rég elkap az első utcai razzia. Így hát őszültem szálanként tovább, s vártam a szabadulás napját.

Egyik nap végre meglazult a feszültség. Szabó Pál jött el hozzám egy örömhírrel.

– Na, jó fiú, nincs semmi baj! – újságolta örömmel, majd nagy titokzatosan, hogy miért jött hozzám: elmondta, hogy a kommunista párt valakin keresztül utasította őt, hogy a Budapesten bujkálásban lévő írókat és művészeket s bárkit, akik nem akarnak kimenni Németországba, szedje össze, s menjen velük egy megadott címre, ahol egy különleges magyar katonai alakulatot fog találni, amelynek parancsnokában teljesen megbízhatunk, s aki a most szükséges katonai igazolványokkal ellátja a Szabó Pál által odavitt írókat. Ez az alakulat egy magyar hírszerző ala-

kulat, Budán a Bimbó utcában szállásol, parancsnoka Mikó Zoltán vezérkari százados.

Hej, micsoda örömbe estem! Hírszerző alakulat? ... Tőlem akár az ördögök alakulata lehet, nem sokat törődtem azzal. Különben is az MKP utasítására visz oda Pali, gondoltam nyugodtan.

– Gyűjts össze mindenkit, minél hamarébb! – tanácsoltam neki buzgón. Ő végig is járta mindnyájunkat, s összeültünk aztán megbeszélni a dolgot. Persze hogy mindenki örült módfelett.

– Egyetlen magyar kötelesség van ma, itt maradni! – mondta ki Veres Péter. El kell hát menni s megnézni, miféle ember ez a Mikó százados, mert tisztekből, különösen vezérkari tisztekből kicsit s jót – mondta.

Abban állapodtunk meg végül, hogy elmegyünk a Bimbó utcába, s szemügyre vesszük ezt a Mikó századost.

December 18-án mentünk fel hozzá, s ötön: Szabó Pál, Nagy Imre, a festő, Tamási Áron, Cseres Tibor és én. Veres Péter, bár megígérte, hogy velünk tart, bölcsen nem jött el, először nézzük csak meg mi azt a Mikót, mondta. Darvas jött volna szívesen, csak ő nem tudott, Pesten lakott, és légós szolgálatot teljesített éppen. Mi elmentünk, s mind az ötön számunkra való embernek ismertük meg Mikó századost. Lelkünkből örvendtünk neki. Francia verseket idézett, s a magyar népi irodalmat sokra becsülte, mindegyikünk munkáit ismerte. Ő is részese volt a Bajcsy-Zsilinszky–Kiss János-féle mozgalomnak, mondta, és kevesen múlt, hogy őt is le nem fogták. De már nagyon gyanakodtak rá, és előre tudta, nem sokáig csinálhatja azt, amit csinált. A baloldal részére fegyve-

reket adott, és igazolványokkal látta el azokat, akiket innen utasítottak oda. Nekünk azt mondotta:

Egyetlen értéknek Magyarországon az irodalom marad meg ebből a korból, és ő az írókat szeretné átmenteni, átsegíteni, mert úgy hiszi, hogy Magyarországot csakis ezeknek az íróknak segítségével lehet újrateremteni.

Hogy ne húzzam-vonjam, végül is belső zsebünkben az általa kiállított igazolvánnyal jöttünk el tőle; egy igazolvánnyal, amely igazolta, hogy ez és ez, ama budapesti különleges alakulatban teljesít katonai szolgálatot.

Mikó századosnál ismertem meg akkor Bondor Vilmos főhadnagyot és Tótka László zászlóst, és mind a kettőt jó embernek ítéltem. Februárban találkoztam aztán újra velük. Hogy hogyan, azt is elmondom lassacskán.

Megvolt hát az igazolvány, s szervusz, „Majland", magyar írót nem látsz: örvendtünk neki szívünkből.

Most, hogy volt igazolványom, az egyhónapi önkéntes szobafogságból végre kimehettem az utcára, s végigszemlélhettem a nyilasoktól és németektől megszállt Budapestet. A legérdekesebb az volt, hogy evett meg a csoda – talán éppen, mert volt igazolványom –, bár minden utca sarkán razzia díszelgett, a kutya sem igazoltatott. Volt úgy is, hogy a mellettem menő embert megállították igazolásra, én meg mehettem tovább, meg sem kérdeztek. Egy ilyen razziázó csoport rendszerint öt-hat emberből állt: egy rendőr, egy csendőr, egy katona, egy civil detektív és egy állig felfegyverkezett, nyilas karszalagos suhanc. Néha egy-egy katonatiszt vagy rendőrtiszt is volt velük. A karszalagos sváb suhanc volt mindig a

csoport parancsnoka, s így a katonaszökevény magyarok felett élet-halál ura. Állt ott rettentő fontosan, s aljas dölyfösséggel nézett, vizslatott mindenkire. S bár akárkit megállíthatott volna kedve szerint, nem ezt csinálta. Ínyenckedett. Bizonyos „lélektani módszerrel" dolgozott: hirtelen csak kiszemelt egy arra menőt, szigorú-mereven megnézte, majd nagy határozottan megindult felé. S könnyű dolga volt a bitangnak, sze' Budapesten minden második ember katonaszökevény volt. Milyen egyszerű dolga volt például a megszökött magyar és egyéb munkaszolgálatosokkal! Ezek a szerencsétlenek minden igazolvány és lakás nélkül lézengtek a fővárosban, ennivaló nélkül, torzonborzan s hátukon mindegyiknek áruló ismertetőjellel: tarisznyával, hátizsáknak kötött zsákkal. (Hogy miért ragaszkodtak ezekhez az üres batyukhoz csökönyösen, mikor az életüket veszthették el miatta, ezt a parasztnak a tulajdonához való görcsös ragaszkodása magyarázza talán.) Na, ahogy megindult embere felé a nyilas, az rendszerint gyámoltalan viselkedésével már előre elárulta magát. Hebegett, gagyogott, kapkodott a zsebéhez, s annyira gyanúsan viselkedett, hogy még ha rendelkezett is igazolvánnyal, már látatlanban félre lehetett állítani s bekísérni „tüzetesebb kivizsgálás végett". Volt olyan is, hogy a szerencsétlen fejét vesztve futásnak eredt, s ez volt aztán a nyilas csemegéje, lövöldözött a levegőbe, utánaeredt, s „hősi üldözés" után elfogta. Elfoghatta könnyen: az utca, a tömeg mindig segített neki, hiszen az emberi természet mindenkor az erőset segíti a gyengébb ellen. Ha elkiáltotta magát: fogják meg! – az egész utca egy emberként rohant a reszketve menekülő után, zsidó, magyar vagy bárki volt is az üldözött. Ez már a csorda lélektanához tartozik. Ek-

kor aztán a nyilas mint veszedelmes partizánt, szökött zsidót vagy kémet, géppisztolyával véresre verte, majd külön fedezettel elkísértette. A tábori csendőrök voltak a nyilasok leghűségesebb végrehajtói. Viszont igen érdekes volt a rendőrök magatartása: ellentétben a tábori csendőrséggel, a szó szoros értelmében nyilasellenesek voltak. A nyilasok által kiadott rendeleteket elszabotálták, vagy csak tesséklássék hajtották végre. A zsidókat és a katonaszökevényeket nem üldözték, inkább segítettek nekik, ahol csak tehették. Szóval rendesen viselkedtek. Persze ezt nem azért tették, mert baloldaliak lettek volna, hanem sokkal egyszerűbb okból kifolyólag. A Horthy-uralom a magyar parasztság legjobb anyagából választotta ki, vérükbe oltotta, szerves részükké tette a vak törvény- és tekintélytiszteletet, és a „rend", a saját hatalmuk rendjének szigorú őreivé nevelte, jobban mondva idomította őket. Tehát ez a hűséges eszközzé idomított magyar rendőrség a nyilasuralmat törvénytelennek, rendbontónak ítélte, s ennek vezéreit éppen ezért nem tisztelte. „Börtöntöltelékek parancsolgassanak nekünk? . . ." – súgta nekem egy alkalommal még Miskolcon egy rendőr.

A nyilasok közül akkor már csak a vak eszközök, a kis nyilaskák voltak még Budapesten. A szovjet haderő akkor már háromnegyed részben körülzárta a várost, s a „vezértestvérek" már Sopronból, Bécsből buzdították híveiket az elszánt kitartásra. De már az elszánt hívek is érezték, hogy befellegzett a „nagy ügynek", s kezdtek a karszalagok meggyérülni. Levették ügyesen, igyekeztek megásni a rókalyukat öt-hat kibúvóval is, okosan.

Budapest lakossága nagyobb részének meg a város körül folyó harc hullámzása írta elő a hangulatát.

„Ma nem hallatszott ágyúszó!..." – aggódtak nagyon, ha halkult a harci zaj, és elég volt egy ágyúszó nélküli délután ahhoz, hogy kétségbeesetten reményt veszítsünk: jaj, ha visszaverik az oroszokat! – hogy aztán az újra fel-felmorduló ágyúzásra lelkesen és türelmetlenül jósoljuk: Budapest kettő, három, legkésőbb tíz vagy éppenséggel egy nap alatti elestét. Micsoda térképezés folyt és méricskélés a térképen! Mohács, Ercsi, Érd, a Velencei-tó, Szentendre és az összes Budapest körül létező falvak, erdők, hegyek, a Dunának összes kanyarulatai és szigetei igen nagy fontosságot nyertek előttünk, s reszketve figyeltük a harcok minden mozzanatát.

December huszadika után végsőkig feszült a helyzet. A Vörös Hadsereg újra támadásra indult, s mi kétségbeesetten reménykedtünk abban, hogy a németek nem várják meg a körülzárást, hanem kiürítik, feladják Budapestet. Lestük az utcákat s a németek minden mozdulatát. A nyilasok családtagjaikat menekítették, s a bőrüket. Én december 22-én Szabó Pál hívására – aki látva árvaságomat, nagyon sajnált – átköltöztem hozzájuk a Horthy Miklós körtérre. Egy hatalmas, ötemeletes ház félemeletén laktak Szabó Pálék, kétszobás-előszobás lakásban. Ott vártuk mi aztán reménykedve, hogy végre szabadok lehessünk s nem üldözött bujdosók saját hazánkban.

December 25-én este a londoni rádió magyar adása hírül adta aztán nekünk is azt a szörnyűséget, hogy noha Budapest körül bezáródott a gyűrű, a németek mégis tartani akarják a várost az utolsó házig. A szovjet haderő acélfalként fonta körül a várost, s így megkezdődött Budapest ostroma. Ez volt az utolsó hír, amely minket a külvilággal s az igazsággal még összekötött.

Heten voltunk

Házamon rongyos a fedél,
gólya reászállni sem mer.
A sok bánat súlya alatt
A gerendám majd rám szakad.

Nyolcan laktunk a félemeleten, mint a Szabó Pál háza népe: Szabó Pál, a felesége, Erzsóka, a leánya, Palkó, a fia, Pali, a vejére-menendő, egy sarkadi fiú, Árpi, a Szabó Pali keresztfia, én, és Jóska, a kicsi szolga. Jóska kicsi szolgának volt szegődve még Ugráról Paliékhoz, de valójában egy fogadott fiú életét élte náluk. Odahaza pásztorfiú volt, a Szabó Pál hét kis jószágát pásztorkodta. Ferdén is eleven két barna szemével olyan volt, akár egy mongol, csak azt az egyet nem hiszem, hogy volt-e annyira kíváncsi mongol egész Ázsiában, mint ő. Nem győzött betelni a pesti csodákkal. Már az első nap elrontotta a villanyt s a fürdőkád csapját. Ha reggel leküldték a ház elé újságért, este lett, mire hazakerült. Végül is Szabó Pali arra gondolt, hadd legyen hát iparos a gyerekből, s beadta egy műköszörűshöz inasnak. Ez a műköszörűs – áldott jó fiú, nekem ő adott civil ruhát Pestre szöktömkor – amellett hogy késeket fent, verseket is írt, s a baj az volt, hogy nem egyet, nem kettőt, hanem vagy öt kötetre valót. Ő volt hazánk első köszörűs költője. De mit beszélek, hogy volt, hiszen még most is az. Na, ehhez az iparos-költőhöz szegődtette be Szabó Pali Jóskát inasnak. Egy hétfő reggel kezdte meg Jóska a köszörűsi pályát, de tizenegykor már abba is hagyta. Addigra tökéletesen sikerült neki elrontania a szíjakat hajtó dinamót, „besüttette". A költőmester erre hazazavarta. Így aztán

továbbra is Szabó Paliéknál ette a kenyeret, és hordta fel a szenet a pincéből. Szóval nyolcan voltunk.

Az oroszok egyelőre Pestet támadták, s nekünk az ágyúzásnak csak a hangja jutott, a magja Pestnek. Így ezt ki lehetett bírni elég könnyen. Az izgalom akkor kezdődött, mikor egyik este kirendeltek barikádot emelni az utca sarkára. De hát ez sem volt veszedelmes dolog: váltással csináltuk: miránk éjfél után került sor. Szép holdvilágos éjjel hordtuk aztán a téglát, s raktuk ki az utca elejét kétméteres fallal. Az alig felhős égen orosz repülőgépek húztak, melyeket nyomjelző lövedékkel lőttek a németek minden eredmény nélkül. Szemre szép látvány volt: piros, zöld, ságra fénycsík ragyogott végig egy-egy lövedék nyomán, s ártalmatlanul, akárcsak egy Szent István-napi ünnepélyen a tűzijáték rakétái.

Aztán az is elmúlt, a barikádépítés, békét hagytak vele, s ülhettünk nyugodtan, játszhattuk a ferblit napszámba egész újévig. Az új esztendő azzal kezdődött, hogy a németek gépágyúkat állítottak a térre, s zengett aztán a hely az ágyúszótól. Meg is lett a foganatja hamar, olyan aknasorozatokat kaptunk az oroszoktól a körtérre, hogy csattogott a tér, mint az égzengés. A villamosvasút dróthálózata egy nap múlva, mint egy összeszakadozott háló borította a tér kövezetét. Az orosz gépek sem szálltak aztán át felettünk csak úgy ingyen, hanem mint ahogy a pisztráng a part szélére kicsap egy-egy ott rezgő szitakötőre, csaptak le ők is a gépágyúkra, megmutatva ezüstös hasukat, s végigsorozták gépfegyverükkel az ágyúk környékét. Mint mikor nagy szemű eső esik, és buborékot vet a földön, pattogtak a lövedékek a Körtér kövein.

A mi ötemeletes házunknak közbül volt egy beugrója, a mi lakásunk meg ebben a beugróban, közbül egy hatalmas ablakkal, s mi onnan, akár egy páholyból láttuk a Körtér legnagyobb részét, s ennélfogva, mint egy színpadon, az egész ostromot.

Mindent meg lehet szokni, még a halálveszedelmet is, csak a törvényenkívüliséget bajosan. Jobban mondva a bizonytalanságot, ami ezzel a törvényenkívüliséggel jár, azt nem.

Mi december 18-tól január 3-ig könnyen bírtuk a dolgokat. A zsebünkben lévő Mikó százados-féle igazolvány a biztonság érzetét keltette bennünk. Csak hát mi történt: január harmadikán jön ám Tótka zászlós lóhalálában, hogy vége mindennek, az igazolványt meg kell semmisíteni, nem jó immár semmire. Ugyanis az egész Mikó-csoportot lefogták a nyilasok, köztük Bondor főhadnagyot is. Őt ki is végezték, s a többit a Várban kínozzák, vallatják. Egyedül Mikó századosnak sikerült megszöknie, most valahol Budán bujkál. Legyünk óvatosak – intett a zászlós, lehet, hogy a nyilasok minket is keresni fognak. Ennyit mondott Tótka zászlós, és azzal elment, de el vele a mi biztonságérzetünk is.

Dehogy törődtünk mi már aknával, repülővel, ágyúval, a háború veszedelmeivel: „Boldog az – gondoltuk sóhajtva –, aki csak a bombától fél." Minden csengetésre remegve vártuk a nyilasokat.

Igen, irigykedve gondoltunk azokra, akik csak a bombától, a háborútól kellett féljenek. Mi, különösen én, attől féltünk legkevésbé. A razzia volt számunkra a félős, az, hogy ránk akadnak, s úgy kell meghalnunk, hogy csak nem is védekezhetünk, leölnek, mint a barmot. A nyilasok naponta látogatták

az óvóhelyeket, zsidókat és szökevényeket kerestek. Szerencsénkre az emeleteket nem razziázták, csak az óvóhelyeket, mi a félemeleten húzódtunk meg. A legnagyobb bombázásban sem mentünk óvóhelyre. Oldalról 3–4 fal védett az utcától, fentről meg 4 emelet. Azt ugyan tudtuk, ha 200 kilós bombát dobnak reánk, rapityává megyünk, papír felettünk a négy emelet, de hát, gondoltuk, vagy van szüksége ránk a sorsnak, vagy nincs, s kukultunk a félemeleten.

Kukultunk, s ha szünetelt vagy egy óráig a bombák hullása, a gránátok becsapódása, a géppisztolyok sziszegése, aggódtunk rémülten: – Jaj, csak már lőnének! S ha lehet, ezt a házat leginkább, hogy ne merjen idejönni a razzia . . .

A szomszéd lakásban, ugyancsak a félemeleten, egy zsidó család lakott, egy belügyminiszteri papírral ellátott, régtől kivételezett zsidó család; a férfi orvos volt, felesége orosz zsidó nő. A 14-es világháborúban orosz fogságba került az orvos, ott ismerte s szerette meg az asszonyt, feleségül vette, és hazahozta. Három gyermekük született, három fiú. Már csak kettő volt odahaza. A nagyobbikat munkaszolgálatra vitték. A középsőnek baj volt az esze kerekével, féleszűnek született. A kisebbik zenei tálentum volt, gyönyörűen zongorázott. A doktor mindaddig – igen nagy szerencsével – megúszta a deportálást a családjával együtt, de az óvóhelyet, akárcsak mi, ugyanúgy elkerülték. Nesztelenül éltek mellettünk, kétségbeesett reménykedéssel várva a felszabadulást. Elmondta az asszony, hogy sem ura, sem ő nem bírtak egy helyben ülni otthon az őrjítő bizonytalanságtól. Egyebet sem csináltak napokon keresztül, mint hogy járták kereken a szobát, mégpedig hogy valaki meg

ne hallja őket, mezítláb. Járkálták körbe a lakást, s a férfi sokszor ujjával csendet intve, hosszú ideig állt az ablak felé fordulva, s hallgatózott. A géppisztoly hangját szerette volna hallani. Hiszen ha az hallatszik, közel vannak már az oroszok, az már utcai harc. A végén már mániájává vált ez a hallgatózás. Egy ízben hosszas géppisztolyropogás után a golyók három helyt is beütötték az ablakot: hisztériás örömben tört ki, sírt-nevetett, a feszültségtől nem tudott szólani, állt egy helyben, arcán folytak a könnyei, ujja mind csak a bejövő golyók nyomait mutogatta. A felesége irtózva figyelte. Még egypár nap, és megőrül . . .

Nem volt rá ideje.

Egyik délelőtt kiabálást és sírós könyörgést hallottunk keresztül a falon. Kiküldtük Jóskát a folyosóra. Jött is vissza hamar, s elmondta suttogva: razzia van a szomszédban, a zsidó orvost négy nyilas már géppisztoly közé is vette. Mi csak néztünk egymásra sápadtan. Nem az orvosért sápadoztunk, addig jóformán nem is tudtuk, hogy a világon van, hanem magunkért. Igaz, Szabó Pali nem volt katonaszökevény, de ott volt a veje, fia, keresztfia, akik nem vonultak be egyik felhívásra sem, s még ez is hagyján lett volna, de ott voltam én. „Aki katonaszökevényeket rejteget, ugyancsak rögtönítélő bíróság elé kerül" – írta, hirdette mindegyik plakát.

Szóval meredtünk egymásra hangtalanul. Én már Etához fordultam, a Pali feleségéhez, hogy hagyatkozzam neki, adja át majd feleségemnek, ami kicsi batyum még van, tanácsaimat és búcsúszavaimat.

De hát nem történt semmi. A nyilasok nem razziáztak, hanem feljelentésre jöttek a doktorhoz. Va-

lami „jótét lélek" a házból feljelentette az orvost. Jöttek a „zöldesek", s hiába mutogatta a kivételezettségét, nyugodtan elvitték. Egyelőre csak őt viszik, biztatták, de az asszony is készülhet, holnap sorra kerül ő is, majd a fiai is szerre. Azzal elmentek.

Estefelé bent ültünk a szobában, s az ablakból lestük a teret. Valami történhetett a „fronton" – idézőjel közé kell tegyem a frontot, valahogy nevetségesnek tartom ugyanis frontról beszélni, mikor az mindössze háromszáz méterre volt tőlünk, hogy tulajdonképpen mi is front voltunk házastul, ablakostul. Szóval valami mozgás keletkezhetett az oroszok részéről, s a németek tartalékokat vetettek harcba, németeket és magyarokat. A németek tankok mögé bújva húzódtak át a téren, a magyarok – negyven éven felüli korosztály –, csontos, vén magyarok, csoportokra szakadva, a házak mellé lapulva várták, hogy csendesedjék az aknázás. Álltak gyámoltalanul, kezükben a „mánikkerrel" vagy a rakasszal. Álltak s szorongtak, mint a fába szorult féreg. Álltak vállba húzott nyakkal, s tették magukat süketnek, s hogy nem értik egy kiveresedett arcú német tiszt üvöltéseit, aki káromkodva igyekezett áthajtani őket a téren. Végül is dühében előkapta revolverét, s ijesztésül feléjük lőtt vagy kettőt. A vén bajuszos magyarok kényszeredetten, mint aki tudja, mire megy, végül is rászánták magukat az átkelésre, nekiiramodtak szanaszét a téren. De a közepéig sem értek, mikor csak zsüvijj ... egyik akna a másik után; eléjük, oldalt, közéjük ... A német tiszt, aki a kapualjból már indult volna utánuk, láttuk, hogy csak meginog, a gyomrához kap, majd kezét a hasához szorítva, mint aki valami rettenetes nehezet cipel, öt-hat lépést tesz roskadozva,

mindjobban összébb kucorodik, végül előrebukik, s elfekszik ott gomolyába.

A magyarok is levágták magukat a földre, s feküdtek a téren, mint egy-egy rongycsomó, s húzódtak kicsire irtózattal. Bújtak volna a földbe. Közben hullott az akna, egy egész sorozat. Nem is bírták ki, felugráltak onnan, elébb egy, majd kettő, három, öt . . . s robogtak át a téren. Átjutottak valahogy. Negyedrésze azonban ott maradt, ki mozdulatlan, ki fetrengve; olyan is akadt, aki húzta magát a földön, mint a derekatört kutya, s jajgatott eszelősen.

Onnan az ablakból néztem a teret, a háborút. Meredten néztem, s nem tudtam elvenni szemem az ablaktól. Abból az ablakból a valóságot láttam: kitágult szemű, szűkölő embereket. Hogy példát is említsek: egy zászlóst, aki rettenetesen félt, s félelmét úgy ordította világgá, hogy lelkesített, káromkodott, üvöltözött, gyávának mocskolt mindenkit, s mindezt kocogó foggal, a félelemtől remegett minden kis porcikája. Mint egy vitustáncosnak, rángatózott kezelába, s a végén azt sem tudta, mit, csak üvöltözött, s ez már úgy hallatszott, mint egy rémült jajgatás.

Két asszonyra is emlékszem, s nem is fogom felejteni soha. Vízért indultak volna át a téren, hogy kijussanak valahogy a Dunára. A vízvezetékek szét voltak bombázva, főzéshez, mosdáshoz havat szedtek össze az emberek az utcákról, kertekből, s ahol csak hó volt, onnan. Szedték a korom megszállta havat óvatos, lágy mozdulattal; gyűjtötték, mint a kincset. Csakhogy gyenge tél volt, a kevés hó hamar elfogyott, s kénytelenek voltak a Dunára lelopózni vízért. Ez a két asszony is vízért indult a téren.

Megálltak a tér innenső felén, s vártak. Most sem

értem, mire vártak, hiszen egyformán veszélyes volt a téren járni bármilyen időpontban. Talán bátorságot gyűjtöttek. Végre is rászánták magukat, s szaladni kezdtek. Egyikük alacsonyabb volt, a másik szikár, öregebb, mindkét kezükben egy-egy veder. A szikár öregebb nem ért a tér közepéig sem, mikor fel sem jajdulva, csak szétcsapta a két karját, s arcra bukott. A vedreket messzire eldobta magától. Az alacsonyabb, aki elöl volt, már majdnem átjutott, mikor észrevette, hogy mi történt a társával. Anyja lehetett vagy kije, ösztönszerűleg visszafutott hozzá. De nem ért egészen oda, mikor tudtára ébredt: hiszen ő is veszélyben van. Akkor rémülten megfordult, a két vedret elhajítva, sikoltozva szaladt át a járdára, s ottan megállva, hol a téren fekvő halottat szólítgatta jajgatva, hol meg az eldobott vedreit siratta.

De térjek csak vissza a zsidó orvosékra.

Ültünk bent a szobában, s néztük a kinti harcot, mikor csak bejön Eta, a Pali felesége, s mondja, súgja, hogy itt van az elvitt orvos felesége, s arra kéri Paliékat, hogy ha őt is elviszik a nyilasok, ügyeljenek a két itt maradt fiára, és hogy . . . tovább nem súghatta, halkan kopogtatott, s bejött maga a zsidó asszony. Nagy kökényszeme volt, s még mindig éjfekete haja. Gyönyörű lehetett fiatalabb korában. Bejött, riadtan nézett mindegyikünkre, fájdalmasan és alázatosan. Mintha tűzre ültünk volna, ugrottunk fel egyszerre Palival, hogy helyet csináljunk neki. Eta meg ijedt-udvariasan kínálta székkel. Zavarodottak lettünk, mint akit tiltott dologban kapnak. Beszélni kezdtünk gyorsan és sokat olyasmiről, amiről szégyenkezve éreztük, hogy felesleges beszéd.

Ő szegény tette magát egy darabig, hogy hallgatja, de sokáig nem bírta tettetéssel: minden átmenet nélkül beszélni kezdte panaszát, fájdalmát. Dünnyögős sírással s szinte összefüggéstelen mondatokkal mondta el ura elhurcolását:

– ... Nincs Isten, Szabó úr, én eddig hittem, de nincsen, higgye el. Miért engedte?! – tört ki gyűlölködve. – Kinek vétett az én szegény uram?! ... Egy olyan ember ... az én szegény uram ... Most kit sirassak, a nagyobbik fiamat, az uramat? ...

Zokogva ült a széken, tenyerébe rejtett arccal s olyan mély fájdalommal, hogy lélegzeni alig mertünk, csak éreztük, rettenetes, ami ezzel az asszonnyal történt. Nem nekünk sírt már, hanem csak úgy magamagának. S a legrosszabb az volt, sírása nem volt lázadó, hanem mélységesen lemondó: annyira nem volt lázadó, hogy düh ömlött végig rajtam: ne üljön és sírjon itt mindenbe beletörődve, hanem ordítson, üvöltsön, lázadjon, s ha meg kell haljon, haljon meg emberül. Menjen, induljon el, kockáztasson, vállaljon valamit, mit tudom én, mit, menjen át a fronton, vagy védje magát, s ne mint a barom, engedje elhurcolni gyermekeit, magamagát ... Torkomig futott el a düh, s már majdhogy ki nem mondtam, mikor ráeszméltem: magamért dühöngök reá ... Hiszen ugyanazt teszi, amit én. De bánom is én, miért jött közénk, miért hozza ránk, különösen rám a veszedelmet, a nyilasokat, a halált ... Mi lesz, ha utána jönnek a nyilasok, megtudják, hogy mi segítettük őt, a zsidót, és hogy katonaszökevények vannak, és ... és fojtogatott a sírás a szégyentől, hogy mennyire gyáva tud lenni a lélek, ha az életét félti. S mindannyian erre gondolhattunk, mert mindnyájunk arcán

csak a kötelező udvariasság rángatózott. Egyedül Eta volt őszinte, szánakozó ember. Talán mert anya volt és feleség.

Végül is arra kért a zsidó asszony, ne haragudjunk, hogy nem tud fájdalmán uralkodni, nézzük el neki, s ha nem esik nehezünkre, engedjük, hogy a kisfia, ha őt elviszik, vagy egyszer bejöhessen hozzánk...

Eta kísérte ki a meggörnyedt, elcsendesült asszonyt, aki a mi zavart, földet néző szemünkről könnyen kitalálhatta kelletlenségünket.

Szabó Pál mozdulatlanul ült az egyik széken, ki volt sárgulva egészen, nem nézett egyikünkre sem, csak meredten maga elé. Éreztük, telik meg szégyenkezéssel és feszültséggel a szoba... Egyszer aztán felállt, mint aki határozott. Megszólalt, s a fiához beszélt, a nagyfiához, aki szintén szökevény volt már:

– Hát, fiam, ha elfognak, bizony agyonlőnek, de a hazáért más is meghalt már, mert hogy én a saját házamban és házamban se tehessem azt, amit becsületnek tartok, azt senki sem kívánhatja. Emberül éltem ez ideig, s ezután sem akarok szégyenkezni magam előtt! – Ezt már kiáltva mondta. Fel volt indulva nagyon.

S így a zsidó orvos asszonya és fia azután majd mindennap nálunk töltötte az időt a félemeleten. A szerencsétlen asszony mindennap azzal kelt: na, máma jönnek érte. Hol magát siratta, hol az urát, hol meg a gyermekeit. A nyilasok ugyan nem jöttek el érte soha, volt nekik egyéb bajuk, de az orvos felesége idegroncs lett az ostrom végeztére. Mi meg izgulhattunk titokban ugyanúgy. Hiszen ha érte jönnek, biztos bebotlanak mihozzánk is.

De nem botlottak be sem akkor, sem azután. Nem,

mert közben az történt ugyanis, hogy a mi házunkhoz a földszintre s éppen a mi szobáink alá egy, a téren lévő tüzérüteg parancsnoksága szállásolt be. Két-három tüzértiszt s egypár altiszt. Alattunk az a helyiség azelőtt vendéglő, jobban mondva olyan korcsmaféle volt. Odahurcolkodott hát ez a parancsnokság, s az egész földszintet telehordták lőszerrel. Az elején rémüldöztünk is eleget, alig mertünk moccanni a fejük fölött. Az a tudat, hogy egy katonai parancsnokság székel alattunk, elgyávított végképp, de aztán rájöttünk lassacskán, hogy ez még tisztára szerencse reánk nézve, hiszen megóv a razziáktól. Különben is Cseres Tibor szökött katona létére túl merészen, uniformisban meg-meglátogatott, s megnyugtatott, hogy a nem nyilas magyar katonai alakulatoktól nem kell félni semmit, azok itt csak mímelik a harcot, bújnak ki alóla, ahogy csak tehetik. Alig várják már a végét a cirkusznak, amibe őket a németek és nyilasok kényszerítették, és még próbálják kényszeríteni. Úgy nagyjából én is tudtam ezt, tudtam, hogy a Budát és Pestet „védő" magyar katonaság egyharmad része tulajdonképpen szökésben lévő magyar, akiket a nyilasok össze-összeszednek, jó párat közülük agyonlőnek, a többit újracsoportosítva harcba vetik, hogy aztán azok az első alkalommal újra szétszéledjenek, s bujkáljanak különféle kétségbeesett ürügyek alapján. Kétharmad része meg ugyanolyan szétszóródott s újra összeszedett kelletlen magyar, akiben a német és a nyilas ugyanúgy nem bízhatik, mint ahogy ők nem bíznak a német és nyilas győzelemben. Hallottam olyan esetről is, hogy egy egész alakulat szökésben volt. Ez egy málházó alakulat volt, egy ellátóoszlop, amelyet még a körülzárás előtt kivezé-

nyeltek Budapestről a Dunántúlra. El is indultak. Elöl autókon a tisztek, az alakulat utánuk szekéren. A tisztek meg is érkeztek Esztergomba baj nélkül és hamar, csak az alakulat soha. A Bécsi út végén ugyanis az egész alakulat, egy velük maradt magyar zászlóssal az élén, megfordult szekerestül, s visszazörgött Pestre. Hatvan szekér, százhúsz ló s vagy háromszáz ember. Pesten beszállásolták magukat egy nagy emeletes házba, volt élelmük elég, az alakulat pénztára és hivatalos pecsétje is náluk maradt, s nyugodtan körülzáratták magukat. Aztán mint alakulat szökdöstek egyik emeletes házból a másikba, addig, míg valahogy aztán sikerült elfogatni magukat az oroszok által.

Az alattunk lakó tüzéralakulat különben harcoló alakulat volt. Volt egy nagyhangú ágyújuk, azt sütögették el napjában ötvenszer-hatvanszor, s nemcsak repülőgépekre, hanem a negyedik utcán túlra is, ahol már oroszok voltak. Öblös, mély hangja volt ennek a gépágyúnak, s amikor ismételt, úgy ugatott, mint egy láncon megöregedett vén kutya. Vén kutya, akinek foga nincs, csak hangja. Hát ez az ágyú is inkább a hangjával igyekezett ijesztgetni, mint a magjával. Ahány repülőgép elhúzott felettünk, ő azt mind célba vette, s ha el nem is találta, de megugatta. Leírhatom bátran: nem sok hasznára volt az ottani háborúnak. De ez nem volt valami nagy csoda. A tüzérek tisztjeikkel együtt reggeltől estig a legtöbbet azt cselekedték, hogy ittak. Megitták a vendéglősnek minden otthagyott borát és italát.

A németek, azok nemcsak ittak, ők minden üzletet feltörtek, s bár hangszóróikon állandóan Budapest közeli „felszabadítását" hirdették, fonák ellent-

mondásként, „ne maradjon az ellenségnek!" jelszó alapján fosztogattak. A nyilasok, talán hogy „mentsék, ami még a németektől menthető", bátor lélekkel követték „hű szövetségeseink" példáját. A civil lakosság egy része ugyancsak felbuzdult ez „új rend" láttán, s a feltört és kirabolt üzleteket végigtallózta . . .

De térjek csak vissza a hangszórókra. Jaj, menynyit ették a lelkemet! A németek minden áldott nap hangszórós autókról „megnyugtató" híreket közöltek, és kitartásra biztatták Budapest lakosságát. Például: „A felmentő seregek áttörték az orosz gyűrűt, és diadalmasan törnek előre. Órák kérdése már csak a felmentés . . ." Vagy: „A felmentő német páncélosok már Budafokon vannak! . . ." S ez nap mint nap így ment. A félelemtől, hogy még tényleg fel találnak menteni, már betegek voltunk, s aludni sem tudtunk. Ha nyugat felől valahogy erősebb ágyúszót véltünk hallani, sápadtan gubbasztottunk, s reményt vesztve kókadoztunk, mint a beteg varjú . . . Soha az emberi történelemben felmentő sereget annyira a pokol fenekére nem kívántak, mint Budapest magyarsága a németeket. Felmentéssel vigasztaltak az őrültek akkor, mikor a gyűlölettől elsárgult minden magyar ember szeme, ha az ablakokból a tönkretett fővárost vagy németet látott. Engem Szabó Pali vigasztalt jótékonyan. A múlt világháborúban szerzett minden szakaszvezetői tudását előszedte naponta, és kétségbevonhatatlanul bebizonyította a németek által hirdetett felmentés lehetetlenségét. Mindig nagy örömmel hittem el neki mindent, hogy aztán egy félóra múlva újra rákezdjem: „Igen, igen, Pali, de hátha . . ." – talán hogy újra és újra meggyőzessem ma-

gam valóban okos érveitől. Akkor már negyedik hete, hogy tartott az ostrom. S alighogy elmúlt úgy nagyjából a razzia veszélye, előjött egyéb.

Egyik este feljön hozzánk a házparancsnok, civilben rajztanár, s bejelenti, hogy egy katonai parancs értelmében minden férfiember tizenöt évestől hatvanévesig, hadimunka-szolgálatra köteles. S hogy ez már ma estétől kezdődik, lent vár egy katona, akit e ház lakóiért küldtek ide. Ő tőlünk négy férfit jelölt ki, nem szívesen teszi, de hát a parancs az parancs... Igen, és hogy egy félóra múlva indul a csoport, tehát készüljünk neki.

Csak hallgattunk elsárgulva. Mi lesz, ha ott leigazolnak, azonkívül ez frontszolgálatot jelent, ha lapáttal is...

– Te semmi esetre nem jössz most – mondta nekem Pali. – Meglátjuk, hogy megy ez a dolog... Nekünk muszáj mennünk, nehogy azért legyen baj... – S el is mentek aztán. Négyen mentek: Pali, a fia, a veje s a keresztfia. Este mentek el, úgy hat óra után. Csend maradt utánuk, rettenetes és rejtelmes csend. Eta meg úgy ült ebben a csendben, mint aki nincs is jelen. Nem is volt. Csak a teste ült a szobában, a lelke az ura és a fia után hallgatózott.

Érdekes az asszonyi s még inkább az anyai ösztön. Eta úgy ült abban a csendben, mint a megkövült várakozás. Ült mozdulatlanul, talán azt sem tudta, hogy ül, szeme a semmit nézte, és fülelt. Minden kis neszre szinte bosszúsan megriadt, türelmetlenül várta, hogy elüljön a nesz, csenddé ülepedjen, s ő újra hallgatózhassék.

Csak éjfél utánig voltak oda Paliék, s mint aki bajból szabadul, jókedvvel érkeztek haza, sokkal vígab-

bak voltak, mint amikor elindultak. Nem igazoltatta őket a kutya sem, behajtottak mindenkit egy ház udvarára, ahol még várakozott vagy öt-hatszáz olyan magukfajta odaparancsolt civil. Lapátot, csákányt osztottak szét közöttük, s egy csomó kiabálás után csoportokra választva, elvezették őket hadimunkára, a frontra. Futóárkot kellett ássanak, egy utcán keresztbe, két-háromszáz méterre az oroszoktól. Az oroszok ugyan nem nagyon zavarták őket, egy-egy rakétát a fejük fölé engedtek, lőttek is egyszer-másszor, de azt sem valami komolyan. Onnan aztán felvitték őket egy ház első emeletére átütni a falat, lőréseket gyártani. Még cigarettát is kaptak ott egyik öregebb honvédtől. Nagy dolog volt akkor, újságpapírba csavart kapadohányt szívtunk már jó ideje. Elmondták, hogy nem mindennapos ez a szolgálat, minden héten csak egyszer kell menni, mikor melyik utca és háztömb kerül sorra.

Szóval ez a baj is elmúlt a fejünk felől egyelőre. Egyúttal újfajta rém- és más híreket hoztak onnan haza Paliék. Például: igaz, a németek első ellentámadási kísérletét széjjelverték az oroszok, de még mindig a Velencei-tó mellett dúlnak a harcok. És hogy a németek újra biztatják a népet, hogy a második támadás most már biztosan sikerülni fog. Nekem ez megkönnyebbülést okozott, hiszen ha az elsőt úgy széjjelverték, akkor nem is olyan egyszerű talán az a német „felszabadítás".

Elmondta még Pali, hogy egy csomó BESZKÁRT-villamoskalauzzal és postással vájták együtt az árkot és a falat. Ezek „hivatalos minőségükben" igyekeztek Budapesten maradni, most meg befogták őket hadiszolgálatra, s ahogy panaszolják, kosztot a né-

metek nem adnak, és sok elpusztult már aknától és golyótól.

Eltelt hát az e heti hadimunka, de attól kezdve drukkolhattam aztán a jövő hetiért. És most már nemcsak azért, mert katonát küldenek a hadimunkaszolgálatosok után, azt még kikerülhettem volna valahogy, nem is voltam a ház listájára felvéve, de szégyelltem Pali előtt, hogy ő idős ember létére menjen, én meg üljek idehaza ... Közben még egyéb szorongásaim is képződtek: kétségbeejtően fogyott a Paliék ennivalója is. Sokan voltak, s énvelem még többen. Paliék ugyan sohasem éreztették ezt velem, de elég volt, ha én éreztem ... Ott, ahol van miből, szívesen vendégeskedem, de ahol kenyér nélkül kell enni harmadik hete a porcióra osztott és rántás nélkül megfőzött paszulyt, ott bizony nehéz érzés vendégeskedni. S most még ráadásnak itt volt a hadiszolgálat is. Házigazdámék menjenek, s én üljek odahaza nagy kényelmesen? ... Igen, de más volt mégis az én helyzetem. Jó, hogy most nem igazoltattak senkit, de hátha igazoltatnak ezután, vagy ki tudja, mi jöhet még közbe ... Izzadtam a következő péntek estig, s csak magamban sóhajtoztam.

Pénteken este be is állított aztán a házparancsnok pontosan, mint az óra, s kérte a négy embert nagy hivatalosan. Szerencsére közbejött valami, mégpedig az, hogy éppen aznap tudtuk meg Jóska révén, hogy az egész házból – ahol különben huszonöt férfi volt számon tartva – nyolc ember megy munkaszolgálatra, a többi meg különféle ürüggyel igyekszik kibújni a munkaszolgálat alól. Egyik például arra hivatkozott, hogy ő tűzoltóparancsnok volt Makón, s ennélfogva kötelességének érzi itthon maradni, mert mi lesz, ha

teszem fel, tűz üt ki a házban... Így hát Pali is kijelentette igen erélyesen – ha jól emlékszem, az Úristent is megemlítette –, miféle dolog az, hogy mi négy embert adjunk, vagyis az egész csoport felét, talán csak nem protekcióra megy itt is a dolog?... – kérdezte roppantul gyanakodva. Így aztán a házparancsnok nagy hirtelen beérte három férfival, s így én megint csak megúsztam a hadimunkát. Igen, de a következő héten egyéb, engem emésztő dolgot vettem észre: Eta roppant féltette a fiát, reszketett érte, bár nem szólt senkinek semmit, legkevésbé nekem, én mégis vádolónak éreztem néma kínlódását. Lehet, csak képzelődtem, de akkor sokat gyötrődtem ezért. Magam ellen fordultnak éreztem már nemcsak a világot, hanem barátaimat is.

Emellett a hosszú, egy szobában lévő együttlét is megfertőzött s mindinkább kikezdett bennünket. Ha az emberek sokáig együvé zárva élnek, a sivár egyhangúság, az örökös együttlét, bármennyire is jó barátok legyenek, ingerültté, marakodóvá teszi őket. Mi is ilyenformán voltunk már az ostrom hatodik hetében. Marakodni ugyan nem marakodtunk, de a legsemmibb dolgon is szinte a haragvásig, a gyűlölködésig vitatkoztunk. Egy kártyajátékon – ezzel próbáltuk valahogy eltölteni az időt – vagy például egyik közös íróbarátunk egy mesterkélt mondatán: „A tavasz madarakkal lövöldözött az erdőben..." Hát ilyesmin. Ezen a mondaton annyira összementünk Palival, hogy két napig törhettük a fejünket, miként is béküljünk ki.

De hát egyeben is volt min törjük a fejünket: az egy paszulyon kívül nem volt már semmiféle ennivalónk, persze étvágyunk, az annál inkább. És nem-

csak mi voltunk éhesek, hanem a németeket kivéve – akik összeharácsoltak a honvédek és civilek elől mindent, ami ennivaló – mindenki, aki csak nem harmaton élt. Mi már mindenből kifogytunk, s ami a legrosszabb, sehonnan és senkitől sem várhattunk semmit. Azt, hogy nemcsak mi lehettünk efféle jómódban, onnan tudom, hogy az emberek életük kockáztatásával igyekeztek például lóhúst szerezni. A harcokban elesett lovaknak még a koponyájukról is lekaparták a húst, s mint csemegét lakmározták fel. Egyik nap, úgy estefelé, az ablakból néztünk kifelé. Az oroszok nyomjelző lövedékkel lőtték a teret s az abba torkolló utakat. Mint valami piros cérnafonalak, villantak végig az ablak előtt az ágyúgolyók. A szürkületben egy német konyhaszekér zörgött végig a téren, két ló húzta, s a bakon két katona ült. Telitalálat érte. Egy akna éppen a két ló közé hullott, sűrű fekete füstöt vetve. Egy darabig semmit sem láthattunk a füsttől, s azután is csak annyit, hogy a két ló kétfelé dőlve feküdt a rúd mellett mozdulatlanul, s az egyik német fejjel lefelé lógott a rúd tövében, a lába felakadt a szekérre, a másik a kövezeten feküdt mozdulatlanul. Ilyen hamar sem láttam még megállani szekeret. De egyszer csak látjuk, hogy a kövezeten fekvő német katona mocorogni kezd, nehezen felül, sőt feláll, és tántorogva, kezével az arcához kapkodva, elindul a téren. S akkor csak keresztülszaladt a téren egy piros cérnafonál, s éppen derékon kapta a német katonát. Egy csattanás és villanás után semmi sem maradt a szerencsétlenből, csak egy piros folt a kövezeten és az iszonytató csend. Aztán az erős szürkületben egypár perc múlva azt láttuk, hogy fekete árnyékok kúsznak a

szétlőtt szekér felé, és reggelre a két döglött lónak csak a csontváza hevert a téren.

Lóhúst mi is ettünk egyszer, mégpedig Jóska jóvoltából.

Lent a földszinten az egyik tágas teremben, amely békében bankhelyiség volt, az íróasztalok és a kényelmes bőrfotelok közé istállót rendezett be a leleményes tüzéralakulat. Az ostrom ideje alatt nem volt szokatlan dolog az ilyesmi. Például Budapest minden egyes kávéháza igen kitűnő férőhelynek bizonyult lovak számára. Nem mondom, fura dolog volt, mondjuk a Philadelphia kávéház ablakaiban a bóbiskoló lovak látványa, melyek alá – alomszalma hiányában – széttépett könyvtárak lapjait terítették találékony honvédeink. A Várba szorult és a „kereszténységet védő" németek, kávéház híján, még a koronázási templom szentélyét is lovakkal zsúfolták tele. Az ostrom végén döglött lovak büdösödtek ott, a szerteszét taposott stólák között.

Így hát nálunk is lovak dobogtak alól a bankhelyiség parkettjén, s mivel addigra az alakulat összes szénája elfogyott, ezek a szerencsétlen állatok előbb a bőrfotelekről rágták le a bőrt, s ették ki azokból a tengeri füvet, azután az íróasztalokra fanyalodtak, és hersegtették a száraz fát éjszakánkint. A szó szoros értelmében leették az asztallapokat a zöld posztóval együtt. De mivel nemcsak ők éheztek kegyetlenül, hanem a tüzérek is mindjobban, sorra agyonlőtték és megették őket. A civilek örökké ott ólálkodtak a „kivégzési helyen". Az udvar felől, a kertre néző ablakunk alatt volt ez a hely. Állandóan tele volt kolduló civilekkel. Lóhúst koldultak a katonáktól. Jóska nem koldult. Ő cserélt. Fél vagy egy

kiló paszulyért mindig megkapta a ló sörényes részét, a nyakát. Ezt adták legszívesebben a tüzérek: nagyon babramunka volt levakarni a húst a csigolyákról. Így aztán vagy négyszer is lónyakat lakomázhattunk. Pörköltnek ettük, jól megpaprikázva. De kellett dicsérjük állandóan, míg ettük . . .

Még el kell mondanom itt valamit, ami számunkra sokkal kellemetlenebb volt a lóhúsevésnél. Apró dolog, igaz, de kincs volt nagyon. Szép és jó dolog a civilizáció, például az angol W. C., csakhogy ha nincs víz, teljesen megáll a tudománya . . . Ott mind rángathatja az ember a láncot, s két nap alatt nagy baj van . . . Akárhogy szorítottuk, a végén csak le kellett sétálni a kertbe, s ott spanyolfal nemigen akadt. Még egymás közt megy a dolog, de hát mindkét nemből akadtak elegen a házban. Edénnyel kísérleteztünk hát addig, míg valahogy egy jól zárható öntözőkannával megoldottuk a dolgot. Ezzel az „ügygyel" kapcsolatban még egyebet is elmondhatok.

Víz és ennivaló hiányában a böjtölő patkányok mind feltolakodtak nagy éhesen, és nemcsak az utcákat árasztották el, hanem az emeleteket is bőven. Csak úgy pacéroztak nagy merev farkukkal végig a folyosókon.

A németek, azok abbahagyták már a pacérozást, s abba a hangszórós biztatást is. Nemhogy hangszórós autó, de még gyalog német sem merészkedett immár a térre. Az orosz gépek ott szálldostak felettünk állandóan, a gépágyú is hallgatott már széjjellőve. A mi öt emeletünkről is lebontottak már konok munkával két emeletet a gránátok, s hogy nem mind az ötöt, azt csak annak köszönhetjük, hogy az oroszok

ötvenkilósnál nehezebb bombával nem dobigálták Budapestet.

Akkor már az ostrom vége felé voltunk, február elején. Pest el volt foglalva már régen, s Buda is kereken körülöttünk. Csak a Vár, a Gellérthegy és mi magunk voltunk még a németek markában. Reménykedve karikáztuk mind kisebbre a kört a már csupa rongy térképünkön. És igyekeztünk előkészülni az oroszokkal való találkozásra. A *Beszéljünk oroszul* című, akkor igen elterjedt hevenyészett szótárból, amivel igen élelmes emberek a német és nyilas bizakodás ellenére már 1944 tavaszán igen jó üzletet csináltak, szóval ebből a szótárból „aktuális" mondatokat magoltunk Palival. Hogy őszinte legyek, mi nem láttuk éppen olyan egyszerűnek ezt a találkozást, mint például a rajztanár házparancsnok, a volt tűzoltó-főparancsnok, vagy ami a legnevettetőbb volt, a házban lakó főtanácsos úr. Ezek, a budapesti „polgárságra" annyira jellemzően, most eddigi magatartásukat konokul megtagadva, az ellenkező végletekbe esve, lelkesen hirdették az orosz nép megbocsátó jóságát. Az a gyanúm támadt, hogy izgatottan vették le könyvespolcaikról a Tolnai-féle nagy lexikont, s felütve a D betűnél, kikeresték a „demokrácia" szót, és amit csak alatta találtak, azt most mind az orosz katonákra ruházták nagylelkűen – bölcsen elfelejtve, hogy ezek a katonák öt esztendeje nélkülözések és embertelen harcok közepette érnek Budapestre, amely Budapest a végsőkig ellenállt nekik. Elfelejtették, hogy ezek a katonák az elpusztított, meggyalázott és felégetett Ukrajnából jönnek, a szétszórt és kiirtott családjaik földjéről. S főleg azt, hogy ezek

az emberek tele s tele vannak bánattal, fájdalommal.

Érthetetlen volt hát előttem a főtanácsos úr derűlátása és szorgalmas buzgalma, kénytelen voltam arra magyarázni, hogy önmagát igyekszik ezzel tisztába tenni valahogyan.

Február 11.

Felszállott a páva
vármegye házára,
de sok szegény magyar legény
szabadulására.

Hetedik hete tartott már az ostrom, s a második napot is megkezdtük már a nyolcadikból, mikor igencsak fontos hír szivárgott el hozzánk, kikutathatatlan utakon.

A német nép sírásója, miután hét hete és naponta ígérte Budapest közeli „felmentését", rádión keresztül elbúcsúzott Budapest „hős védőitől" egy újabb ígérettel: biztosította számukra a történelem lapjait. Bizony, több mint ötvenezer német életét áldozta fel a Führer, hogy a maga életét még nyolc héttel megnyújthassa.

De megbolydult a ház s a benne lévők hangulata: napszámra dicsérte mindenki az oroszokat s legjobban saját magát. E tekintetben a főtanácsos „elvtárs" még túlórázott is szorgalmasan; ó, ő már régóta megrögzött szocialista – vallotta be mosolyogva, s elvtársnőnek szólította a zsidó asszonyt, és jóságos volt hozzá mindenáron. A zsidó asszonyt különben a ház valamennyi lakója körülvette, becézte, s hogy úgy mondjam, kiszolgálta. Zsidó származása mellett igen megbecsülendőnek ítélték orosz tudását is. Elhalmozták eddig mindenki szeme elől dugdosott befőttjeikkel, feketekávéjukkal, gyógyszereikkel, rejtve készített süteményekkel. A főtanácsos szenet és sonkát vitt lopva a hálálkodó asszonynak, aki boldogan hitt el minden embernek mindent, s dicsérte hálásan ő is az oroszokat.

Most és így derült ki tehát, hogy míg mi s a háznak hozzánk hasonló egérszegény lakója nyilvánosan éhezett hétszámra, addig ők sonkával dugták magukat naponta, s befőttet nyeltek rá nyomtatéknak. De ha csak mi éheztünk volna . . . A földszint és az emelet tele volt a harc, a németek és a nyilasok elől bujkáló, éhező és beteg magyar katonákkal, honvédekkel. Egy-egynek már csak a bajusza lógott az orra alatt, arccsontjaikra rászikkadt a bőr. Kiették a szemétből a krumplihajat. Tisztek és fegyver nélkül lopóztak ide-oda; szemük a földet vizsgálta egyre, mint ahogy az eléhezett kutya szimatol hulladék után.

Nálunk jobban csak ezek a magyarok várhatták az oroszokat.

Akkornap este minket is lekérettek az óvóhelyre. A rajztanár házparancsnok tudtunkra adta, hogy mivel már estére várható a ház elfoglalása, a ház lakóinak többsége úgy kívánja, mi is vonuljunk az óvóhelyre, annál is inkább, mert nagyobbrészt férfiak vagyunk.

Rendben van, lementünk.

Tömve volt az óvóhely emberekkel. Rajtunk és a zsidó asszony családján kívül mindenki lent élt már karácsony óta, és mindenkinek megvolt a maga féltékenyen őrzött vacka, ruhafogasa, jól zárható, szag nélküli edénye és azóta szerzett halálos ellensége.

Amikor lementünk, éppen a tűzoltó-főparancsnokné bejáróasszonya vitatta a főzés körül való elsőbbségi jogát, az óvóhely egyetlen főzőkonyhájára való tekintettel – a főtanácsosnéval szemben.

– Elvigye nekem innen, mert ledobom, kérem! – rántott félre egy sültes lábost a kályha közepéről. –

Azt hiszi, most is úgy van, mint a múltkor a buftáival?!... Csak elnéztem, kérem – magyarázta tele tüdővel –, egész nap sütötte a buftáit. Odatette már tízkor, s estig mind pancsolt vele, hogy legyen neki a tea mellé... Csak tolta félre az én kis levesemet... Ohó, elmúlt az a jó világ, kérem! Várjon sorára! – vágta oda diadalmasan.

A főtanácsosné nem szólt egy kukkot, csak állt belésápadva a méregtől, s konokul mind csak tolta volna lábosát összeszorított szájjal a karika felé, de a bejáróné még konokabbul szorította mind kijjebb a maga lábosával a plattni legszélire, közben merev indulattal a maga híg levesét kavargatta egy kurta pléhkanállal.

A főtanácsosné végül is megnyikkant.

– Tóni!... Maga nem látja?! – sírt fel az ura felé, aki a tűzoltó-főparancsnokkal szociális kérdéseket fejtegetett éppen.

Bár iparkodott nem látni, dehogyisnem látta. Mind idegesebben figyelte a kályha körüli dolgot, s dühöngött a feleségére rettenetesen.

– Ugyan hagyja, drágám – igyekezett mézesnek lenni. – Sor kerül mindenkire, minek most ott izélni... – s visszafordult tovább fejtegetni a szociális kérdéseket.

A főtanácsosné egészen leszorult a kályháról. Tehetetlenül állt egy darabig, végül mint egy vértanú, visszavonult, s elrejtőzött sírni.

Jobb híján most már a tűzoltó-főparancsnok és a főtanácsos szociális „fejtegetéseit" iparkodtam okulás céljából végighallgatni. Meg is hökkentem alaposan. A tűzoltó-főparancsnok illegális munkásmozgalmi kapcsolatairól beszélt titokzatosan, például a

„nemzeti munkaközpontról" mint ilyenről. Először sehogy sem értettem a dolgot, de aztán rájöttem hirtelen. Ez az ember annyira és jellemzően tudatlan volt a magyarországi munkáskérdésekben, hogy még a fennálló rendszer által s éppen a valódi munkásszervezetek ellen létesített m. kir. gittegyleteket is titokzatos, illegális munkásszervezeteknek nézte.

A főtanácsos már sokkal okosabban a földosztás elkerülhetetlen szükségességét hangoztatta. Szerinte ezt „közös megegyezéssel az eddigi tulajdonosokkal, tíz-tizenöt év alatt okvetlen végre kell hajtani".

Lent ültünk hát az óvóhelyen, s egész éjszaka lent is voltunk. Egy széken ülve próbáltam aludni, s aludtam is nyúl módra egy keveset. Úgy éjfél felé újabb hír tört reánk: tele van németekkel a Körtér. Ez igaz volt; akkor vonultak vissza a Várba felkészülni a kitörésre. A nyilasokon kívül a velük volt magyarok leszakadtak, s visszamaradtak tőlük okosan. Másnap tudtuk meg mindezt, addig csak azt, hogy tele vagyunk németekkel. Dehogy vártuk meg Palival lent a reggelt, még hajnal előtt visszahúzódtunk lakásunkba, s ott vártuk aztán reményt vesztve újra, hogy mi lesz.

Eljött a reggel, s telt el a délelőtt kínos-nehezen. Úgy ültünk hang nélkül, kókadt-szomorúan, mint téli faágon a fázó madár. Csak idegeink borzolódtak mindegyre. Dél is eltelt nehezen, s utána még egy óra. S ekkor hallottuk a kiáltást, melyet a világítóakna hozott fel hozzánk a félemeletre. Magyarokhoz szólott a hang s idegen magyarsággal:

– Nem lőj, mágyár! . . . Mágyár? . . . Szervusz! – Aztán egy lövés hallatszott.

Pali nagyon lassan felállt, hallgatózva.

– Te! . . . Ezek nem németek, te . . .

Nem voltak németek. Jóska szaladt fel az óvóhelyről. Keze alig kapta a kilincset.

– Pali bácsi! . . . Pali bácsi! – hadarta súgva már az ajtóból. – Itt vannak az oroszok, egy németet ott lent agyonlőttek.

Február 11-e volt aznap és vasárnap.

Az oroszok elfoglalták hát a Körteret s a házat, amelyben laktunk. És most ki kell térnem a Vörös Hadseregre, melyről a mindenféle fajta hírverés olyan elrettentő és otromba híreket koholt, hogy még az sem hihette igazán, aki máskülönben hajlandó lett volna elhinni azt szívesen. Persze, azoknak is lett mit nyelniök, akik a szigorú „elméletből" kiindulva, csupa képzeletük szülte „automatákat" vártak az öt rettenetes esztendőt végigharcoló, hazájuk megdúlásától s a háborútól felingerelt emberek helyett. S aztán minden „balesetet" az elmélettől kértek számon, elfelejtve azt, hogy éppen ezért lázított annyit ez az elmélet a háború ellen, mert jól tudta előre, hogy a háború az háború.

A szovjet katonát én magam is nagy kíváncsisággal figyeltem akkor, s figyelem azóta is. S bár boszszankodtam emiatt eleget, rajtakapom magam nemegyszer, hogy mint valami „újabb csillagzat" lakóit szemlélem őket, s mind a két „világ" közötti különbözőséget igyekszem rajtuk keresztül meglátni, csökönyösen. De vajon nem egy „újabb csillagzat" szülöttei-e ezek az emberek?

Írjam csak tovább a krónikát!

Most már szabadon, de izgatottan siettünk le az óvóhelyre. A folyosóról láttam, vagy tíz magyar katona puskákat hord ki a kertbe egy zömök, szürke

köpenyes orosz katona elé, aki azokat nagy szakértelemmel végigválogatta. Egypárat félretett belőlük, a többit meg a csövénél fogva, nagy nyugodtan egy fához csapdosta – kettőt csinált az egyből, s félredobta. Aztán a kiválogatottakra mutatva intett, vegyék, s vigyék utána. Géppisztollyal a vállán kiment az utcára, s utána a tíz magyar a puskákkal s batyukkal mint hadifoglyok.

Mi leértünk aztán az óvóhelyre. Ott egy fiatal, géppisztolyos, tatárforma katona egy rakás megrémült asszonyt igyekezett csendesíteni a zsidó asszony tolmácsolásán keresztül, hogy: elég legyen már a bőgés... Majd mikor látta, hogy nem sokra megy velük, legyintett dühösen, s egy katonai jókívánsággal otthagyta őket. Átment egy másik házba. Mi meg újra vissza a lakásba, a félemeletre.

Vagy két órával később odakint úgy nagyjából csendesedett a harc. A németek két utcával hátrébb húzódtak, de mi csak estefelé merészkedtünk le az utcára széjjelnézni – addig csak az ablakból lestük a teret. De estefelé is csak úgy a megnyitott kapuból szemléltük a kinti háborút. Nagy volt a kinti mozgás. S ami a legjobban meglepett, az egész sürgés-forgásban, ide-oda kiáltozásban, nyomát sem észleltem semmi katonai „drill"-nek, tiszti parancsszavaknak, látszólag rendszertelen-összefüggéstelennek tetszett előttem a külön kis csoportok mindenféle tevékenysége. Ágyúkat vontattak a térre, három irányból is ládákat vonszoltak-csúsztattak a síkos úton. Egy darabig vitték ezeket a ládákat, majd előttem érthetetlen okból, szó nélkül otthagyták szerteszéjjel, gazdátlanul. S mindezt lázas sietséggel. Olyan volt a tér, mint valami lakodalmas hangyaboly. Min-

denki mozgott, dolgozott nekifeszülve, s közben kiáltozott, ha azt akarta, hogy a nagy lármában meg is értse a társa, amit akar. Ismétlem, nem parancsszavakat kiabált ott senki . . .

Értetlenül néztem s hallgattam őket, s lassan mind ismerősebbnek tűnt előttem a kép s fülemnek az effajta lárma: munkások villantak fel emlékezetemben, alagútépítő munkások, csákányok ütése, gerendák vonszolása, munkáskiáltozás: a veszélyes és túlfeszített munka lármája, melyben otthon voltam egyből. S már nem katonákat láttam a téren, hanem egyforma ruhás, egyformán dolgozó s munkájukat értő munkásokat s a látszólagos rendszertelenségből varázsgyorsasággal alakuló rendet. Szabályosan felállított ágyúkat, munkára kész gépeket.

Mindaddig az egyik sokemeletes házban ott rekedt németek gépfegyvertűzzel lőtték a teret, úgy két-háromszáz méterről. A már felállított ágyúk lőni kezdték most már ezt a házat, s olyan buzgósággal, mintha versenyeznének egymással a „többtermelésben" . . . Egy negyedóra alatt lelőttek a házról két emeletet, s már a harmadikat is megkezdték jócskán, mikor azok ott jobbnak látták kidugni a fehér lobogót.

A szovjet katonák nevettek, s integettek egymásnak örömükben. Azzal már szedték is fel az ágyút, s vontatták tovább. Vagy tíz géppisztolyos elment a németekért.

Nekem meg két jellemző szó jutott hirtelen eszembe: népi hadsereg.

Jöhettünk-mehettünk a házban immár szabadon s még az utcákon is. Legalábbis az első két napon. Azután már kevésbé volt tanácsos mászkálni. Az oroszok annak ellenére, hogy mi igyekeztünk bőven, ők

nemigen lelkesedtek értünk, civilekért, s nem nagyon hittek Budapest polgárságának. Ők tudták legjobban, milyen hatása van a front mögötti partizánharcoknak, hiszen saját partizánjaik ezt bebizonyították ugyancsak. Ebből okulva nem szerettek volna valamit is kockáztatni. Hogy is mondjam csak: „elszigetelték" bizony a férfiakat. Ebben azonban tévedtek, mert magyar partizánok nem voltak. Hiszen éppen azért írtam le mindazt, amit a Hadakútjáról mindeddig leírtam, mert bizonyítani kívánom minden betűmmel azt, amit az igazság: maga a nép, a magyar nép undorodott ettől a háborútól, s ahol csak tehette, szökött meg előle. Nagyon is jól tudta, hogy felemás vezetői és urai csak a grófi meg a sok hasonló című és rangú 10, sőt 20 ezres holdakat akarják megvédetni vele, nyomorú magyarral, azt hazudva neki otrombán, hogy a hazáját védi. Hazáját, amiből csak az adó volt az övé, 1–2 hold föld vagy éppen csak annyi, ahová elkaparták. Bizonyítani kívánom mindazok és mindenki előtt, akik nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy a magyar népet élősködő uraival és vezetőivel azonosítani nem szabad. Ez a nép szenvedett annyit ebben a háborúban is, mint bármely más nemzet vagy nép. Még tovább megyek: harcolt is a maga módján urai és vezetői ellen, mégpedig azzal, hogy otthagyta őket, hiába aggatták húszasával a fákra – megszökött konokul. És nem gyávaságból szökött meg. Hiszen aki csak végigélte ezt a hadjáratot, az nagyon is kell tudja, hogy sokkal kényelmesebb és gyávább dolog volt autózva, szekerezve vagy csak gyalog is visszavonulni, mint vállalni a felakasztást, a szökéssel járó lelkiállapotot vagy, valljuk be őszintén, a bizonytalan hadifogolysorsot.

A felszabadító harcban aztán nem is volt gyáva a magyar katona, hiszen magam láttam még a második nap, hogy vagy 20 magyar katona vonult át a téren, s ezek már a debreceni kormány katonái voltak, piros sállal a nyakukban. A Vár felé siettek, ahol még folyt a háború. Egy szemüveges zászlós vezette őket, s mikor megkérdeztük tőlük, hova mennek, csak annyit mondtak röviden: a németre. Egy jött vissza közülük, és az is sebesülten. A többi ott esett el az elfoglalt Vár udvarán.

Szóval mi nemigen mentünk ki az utcára Palival, hanem csak ott dohogtunk türelmetlenül és naivan a lakásban, hogy már két napja szabadok vagyunk, s még mindig nem jönnek Darvas Jóskáék át Pestről, hogy valamiféle igazolványt hozzanak, amivel járkálhassunk kedvünkre, s tegyük, amit szeretnénk. Pali összeköttetésbe szeretett volna lépni a Nemzeti Parasztpárttal, amelynek addig ő volt az elnöke és dajkája. Erdei Ferenccel és Kovács Imrével ő hozta létre ezt a pártot Szegeden, egy csónakban a Tiszán, hogy rajtuk ne üthessen a rendőrség. Lázadozott mindegyre: mégiscsak furcsa, hogy nem jönnek utána, s így aztán nem kezdheti a munkát. A lakásunk tele volt asszonynéppel, mert még a szomszéd lakásokból is hozzánk tódultak mind: mi sokan vagyunk férfiak, mondták, engedjük, hogy ott legyenek. Paliék beengedték őket, s a végén tele volt velük s bőröndjeikkel az egész szoba. Mindegy – legyintett Pali –, ez is eltelik valahogy. De a harmadik nap már nem bírtuk türelemmel, kimentünk az utcára érdeklődni. Akkor tudtuk meg, hogy nincsen egyetlen híd, amin átmehetnénk Pestre. S hogy nem is lesz jó sok hétig. Akkor láttuk meg azt is, hogy a mi házunkból két

emelet maradt meg épen, s hogy romhalmaz egész Buda. Megtudtuk azt is végre, hogy az egyik közel lévő utcában már magyar hatóság is működik. Gyerünk hát oda. Elmentünk. Ott valóban működött is egy ideiglenes magyar hatóság, Pestről jöttek át csolnakon, s még ismerősöket is találtunk köztük. Igazolványokat kaptunk tőlük, és tanácsokat. Palit, mint elismert nemzeti parasztpárti embert, a budai városrész ideiglenes vezető bizottságába választották, pártja részére házat utaltak ki, kedvenc tervét, hogy újságot csináljon, nemcsak hogy elfogadták, hanem nyomdát és munkatársakat is kerítettek a terv mellé. Ez volt 15-én, Buda elfoglalásának harmadik napján. Akkor este örültünk módfelett. Pali egy kiáltványt szövegezett, melyet újságja vezércikkének szánt. Még a rajztanár házparancsnoknak is megbocsátott annyira, hogy lapfejet rajzoltatott vele. Kicsi Jóskát meg kinevezte kifutófiúnak. A lap címe egyébként hosszas vita után Budai Magyar Szó lett volna.

Tele volt hát Szabó Pál munkakedvvel, csupán csak Darvasra, Kovács Imrére meg Veres Péterre neheztelt egy keveset, hogy a harmadik napon sem küldtek még senkit sem hozzánk; bár a szovjet parancsnokságot értesíthették volna arról, hogy itt a Körtéren, ebben s ebben a házban tulajdonképpen kik is vannak.

Másnap is korán keltünk, s nekifogtunk a lap szerkesztésének újra, hogy már másnap reggel kijöhessünk vele, ha egy oldalon is.

Úgy tíz óra felé egyszer csak halljuk az előszobából, hogy kérdi egy férfihang: „Szabó Pál és Asztalos István itt laknak?" De fel is ugrott Pali örömmel s kimondta nagy gyorsan: „Itt!"

Bejött három szovjet tiszt: egy őrnagy, egy főhadnagy és egy magyarul beszélő harmadik. Pali kínálta is mindjárt őket hellyel, de ők ahelyett, hogy leültek volna, az ajtót tették be, és kérték komolyan az igazolványokat. Kivettük s mutattuk azt, amit tegnap kaptunk. Megnézték, és zsebre tették. Majd hozzánk fordult a tolmács, s arra kért még komolyabban, hogy: adjuk elé a fegyvereinket is, meg aztán hogy nyissunk ki minden bőröndöt.

Pali egészen belesápadt, s bár nem volt nálam tükör, úgy gondolom, én is.

– Fegyverünk nincs – mondtam –, a bőröndöket kinyithatjuk, bár egyik sem a miénk.

Ki is nyitottuk. Egytől egyig tele volt női fehérneművel. Egyikben annyi celofánba csomagolt selyemharisnya volt, hogy a huszadiknál már én is szégyelltem magam az oroszok előtt. Hogy az áldásban képes valaki ennyi harisnyát itt rakásra gyűjteni!

– Zábráli, há?! – kérdezte, s nézett ránk az őrnagy megvetően.

– Jaj, dehogy! Hiszen nem is az enyém – motyogta kétségbeesetten Pali.

Végignézték a bőröndöket, becsukatták velünk, majd felszólítottak, vegyük a kabátunkat, s menjünk velük. Tiltakozni próbáltunk, magyarázni: kik és mik vagyunk. Meg is hallgatták komolyan, aztán legyintettek: – Jó, jó, ők elhiszik, de most azért menjünk csak velük.

És mentünk. Pali mérges volt, mérgesen vigasztalta a feleségét is. Odakiáltotta neki:

– Jövök mindjárt, ne félj!

Mentünk tehát a szovjet tisztek mellett anyátlanul. Azok nem sokat törődtek velünk, beszélgettek

maguk között, éppen csak arra ügyeltek, hogy valahogy le ne maradjunk tőlük. Mentünk fejlógatva. Mind kérdezni szerettem volna Palit: vajon mit akarhatnak velünk – de hát ő honnan tudhatott volna többet, mint én? Békét hagytam hát neki, inkább magamat igyekeztem bátorítani mindegyre. Rám fért nagyon. Bár magamat a pihés fecskefiókánál is ártatlanabbnak tudtam, mégis mind a hideg borzolta a hátam bőrét. Az utcákból is csak annyit láttam, hogy mindenütt romok között megyünk. Egy kiégett autó mellett egy feketére sült katona hevert. Meg volt minden része, két keze, lába, csak olyan kicsire zsugorodott, mint egy jókora fekete baba.

A szovjet tisztek egy házba vezettek, ahol már volt vagy három hozzánk hasonló civil. Ott az egyik biedermeier bútorzatú szobában leültettek, s közölték velünk, hogy várjunk. Vártunk hát. Egészen estefeléig mind vártunk. A tisztek alig ültek valamit, s már mentek is tovább dolgukra. Én egy kecsesen görbe lábú díványon ültem, Pali pedig egy ugyanolyan kecsesen görbe lábú fotelon. A három civil ugyanúgy. Egy fiatal, fekete szemű, géppisztolyos orosz katona az ajtó mellett ült, s hogy minket őrzött, azt onnan tudom, hogy más katonaféle nem volt a szobában, s hogy tőle kellett kérezni, kézzellábbal, ha sürgős dolgunkban a fürdőszobába akartunk jutni.

Az ötből hamarosan tízre szaporodtunk, s mikor végre a szovjet katona úgy öt óra felé levezetett az utcára, már tizenketten voltunk. Ott sorba állított kettesével, s kiadta a parancsot: „Pásli!" Mi elindultunk, s ő is le mellettünk oldalt. Kereken mentük Budát. Én Pali mellett lépdeltem, s jó darabig mind

azt találgattuk, mit akarnak, s hogy mi lesz velünk. Végül is megegyeztünk abban, hogy amit az Isten akar. Aztán mivel egyebet úgysem tehettünk, ebbe belenyugodtunk, s mentünk a többi után.

Mentünk hát kereken Budát, s megszomorodva mindenképpen. Belesárgult az ember abba, amit útközben látott. Már nem is úton, hanem háztetőkön jártunk. Volt hely, ahol nyoma se volt az ezelőtt szép árnyas budai utaknak; végig befedték azokat a szétlőtt házak romjai. S mindenütt éhen döglött vagy egyébként elpusztult lovak. A Déli vasút betonkerítése tövében arcra búvva a hóba s összekucorodva vagy hat civil munkaszolgálatos hevert meghalva. Magyarok voltak. Parasztok. Az üres átalvető még most is a hátukon laposodott, foltos kubikosnadrágjukról, fekete, kopott bárányból kucsmájukról s hóba fagyott bajuszukról ismertem föl, hogy magyarok.

Kiértünk az Olasz fasorig. Erre próbáltak volt kitörni a németek a szétlőtt Várból. Az oroszok ki is engedték idáig, itt aztán megszorították őket. Mint faúsztatóban a fa, ha kiszáradt a víz, úgy hevertek egymás hegyén-hátán kétoldalt a kocsiút mentén. Az ember eliszonyodott ennyi pusztulás láttán.

Már sötét lett jócskán, mikor megérkeztünk a Varázs utcába. Itt aztán helyben voltunk, mert egy villa kapuján bevittek mindnyájunkat. Felvezettek egy folyosófélére, végig egy kókuszszőnyegen, s egy üveges szárnyas ajtó elé állítottak. S ott álltunk mind a tizenketten. Nekem a szívem a torkomban volt, s hogy Palinak is ott verhetett, azt onnan tudom, hogy többet nyelt, mint szólt.

Rajtunk kívül volt ott még egy nő is, aki már régebben ott lehetett, és ez meg is látszott rajta. Ott-

honosan mozgott, biztatott mindenkit – ami rá is fért mindenkire –, hogy nem kell félni semmitől, az oroszok nem bántanak senkit, csak meg kell mondani a tiszta igazat. Lám, ő bevallotta őszintén, hogy nyilas volt, s ujjal sem nyúltak hozzá. Csak nem szeretik, ha valaki hazudik, mert arra úgyis rájönnek hamar.

Ellátva jó tanáccsal, törhettük a fejünket aztán egy jó félóráig Palival a mi tiszta igazunkon. Eltelt a félóra, bárhogy húztuk is volna többre. Az ember ha rosszat vár, legszívesebben késleltetné az időt, s ami a legrosszabb, ilyenkor telik a leggyorsabban. Elfogyott az idő, s el a sor is előlünk, s már én állottam az ajtó előtt. Pali engem hagyott bemenni hamarább; lássa, én mire megyek – mondta. Bementem aztán.

Szép nagy szoba volt, s az ajtóval szemben egy íróasztal. Az íróasztal mellett egy fiatal szovjet kapitány ült s egy tolmács. Jóestét köszöntem, s megállottam előttük. Mindeddig dideregtem izgalmamban, de ahogy beléptem, nyugodtság fogott el. A kapitány nézett egy darabig, s én komolyan vissza reá. Sokáig nézett, aztán a tolmácshoz fordult, aki már fordította is a kapitány kérdését magyarra:

– Mondja meg, kérem, hányszor és mikor volt a Bimbó utca 51. szám alatt.

Most már végképp megnyugodtam.

– Egyszer! – feleltem.

A tolmács mindjárt fordította is. A kapitány bólintott és jegyezte, amit mondok. S már adta is fel a következő kérdést:

– Miért ment oda és honnan, mióta ismeri Mikó Zoltán vezérkari századost?

– Igazolványért mentem oda. Mikó Zoltánt meg

akkor láttam életemben először. Az igazolvány arra kellett, hogy szökött katona voltam, és hogy el ne fogjanak a . . .

A tolmács intett, hogy hallgassak. Csak arra válaszoljak, amit kérdeznek – mondta kurtán és szigorúan –, s csak az igazat. S már kérdezett is:

– Tudja-e, hogy ki volt Mikó Zoltán százados, s hogy miféle hely volt az a Bimbó utca 51.?

– Tudom, mert megmondták, akik odaküldtek minket, magyar írókat – mondtam. – Mikó Zoltán vezérkari százados volt, és egy magyar hírszerző alakulat parancsnoka, aki ezt a rangját és helyzetét arra használta fel, hogy a németek ellen dolgozzon, és segítse a cselekvő baloldalt.

A tolmács mosolyogva fordította le szavaimat, a kapitány is nevetett jegyezgetései közben. De csakhamar elkomolyodott, s egy kis szünet után a tolmács által hirtelen rám kérdezett, s nézett a szemembe erősen:

– Mire tanította magát Mikó Zoltán?

Értelmetlenül néztem rá. Mi a fészkes csodára taníthatott volna engem Mikó Zoltán?

– Semmire sem tanított – mondtam.

Türelmetlenül legyintett a kapitány, s kérdezett a tolmács:

– Azt mondja meg: mivel bízta meg magát Mikó Zoltán, mit cselekedjen, ha ide bejön az orosz hadsereg?

„Te jóisten! – hökkentem meg. – Ezek mit akarnak?" Hirtelen világossá vált előttem, hogy kémet vagy még ennél is rosszabbat véltek bennem fogni. Egészen belekomolyodtam.

– Kérem, én író vagyok – mondtam keserűen –,

magyar író, s mint szökött katona kerültem Pestre még novemberben. Itt bujkáltam azóta a nyilasok s a razziák elől. Mikó Zoltánhoz a baloldal küldött igazolványért, s nemcsak engem küldött egyedül, hanem a Pesten élő összes magyar baloldali írókat: Szabó Pált, Darvas Józsefet, Tamási Áront – s kezdtem felsorolni, hogy még kiket. Abbahagyatták velem hamar.

– Csak arra válaszoljon, amit kérdeznek – intett a tolmács komolyan. – Arra válaszoljon, milyen megbízatást adott Mikó Zoltán? – tette fel még egyszer a kérdést. S utána még tízszer, mert ebből nem engedtek. Végül a kapitány dühös lett rám nagyon.

– Mondja meg az igazat! – kiáltotta.

– Nem szoktam hazudni! – mondtam pirosan, s hogy vagy végighallgatja azt, amit tudok, vagy egy szót sem hall tőlem olyat, amit nem tudhatok.

Végül is rám szólt: na, beszéljek.

Én aztán beszéltem. Elmondtam mindent, fülétől a farkáig, ki vagyok, mi vagyok, hogyan szöktem meg mint katona, hogyan vitt Szabó Pali a többiekkel együtt Mikó Zoltánhoz, akit addig sem láttam életemben, s akinek a nyilasok tudomásom szerint még január harmadikán lefogták az egész alakulatát. Hivatkoztam Erdei Ferencre, aki már a debreceni kormány belügyminisztere volt, Kovács Imrére, Veres Péterre és Tildy Zoltánra, akik tudják, hogy mi kik vagyunk. A végén azt is megjegyeztem, hogy máskülönben a magyar Nemzeti Parasztpárt elnöke kint áll az ajtó előtt Szabó Pál személyében.

Végighallgatott türelmesen, majd gúnyosan meghajolva mondta:

Ez mind szép, s ha nem tudnám, ő elmondja szí-

vesen, hogy ki volt az a Mikó Zoltán. S elmondta. Mikó nemcsak egy hírszerző alakulat parancsnoka volt, hanem egy partizánkiképző alakulat parancsnoka is, akit az oroszok már Erdélytől kezdve keresnek, s akivel máskülönben még lesz szerencsém találkozni, mert éppen két hete, hogy ők elfogták. Azzal intett, hogy menjek ki.

Kimentem.

Utánam Szabó Pál ment be, s tőle sem kérdeztek egyebet, mint tőlem.

Mikor kijött, sápadt volt s megrendült ő is. De azért vigasztalt.

– Ne búsulj – mondta csendesen. – Ezek nem németek, s az igazság úgyis kiderül. Kivizsgálják az ügyet, s majd elereszthetnek. Erdei Feriék is igazolnak.

Ezt én is tudtam, csak az a „majd" hökkentett meg kegyetlenül.

– De mi lesz velünk most? – kérdeztem elkeseredve.

Vállat vont, de ingerült is lett rám.

– Azt hittem, keményebb lélek vagy – szégyenített reám. – Látszik, nem voltál magyar paraszt. Az megtanulhatta, ezer éve mind tanulta, hogy befelé forduljon s várjon. Szoktasd magad a türelemre – tette utána csendesen.

Elhallgattam hát, s szoktattam magam a türelemre. Csak nehezen ment nagyon. Igazságom bolygatott mindegyre. Hát ezért kínlódtam végig a szökést és egész életemet, hogy most ide kerüljek? – lázadoztam, fűtődtem kegyetlenül. Palit néztem. Ő már nyugodt volt, egykedvűen nyugodt. Megnőtt bajusza, bozontos szemöldöke, meg sem ránduló ráncos, kemény arca a földre emlékeztetett s a türelemre szoktatott

magyar népre. Állt a fal mellett, sem alázat, sem írói méltóság nem mutatkozott rajta. Egykedvűen állt, csak néha-néha mozdult, csak a lelke figyelt mozdulatlan szemöldöke alól. Állt, ahogy a fa állt, aki bölcsen tudja, hogy az időnek meg az a dolga, hogy teljen.

Igyekeztem hát csitítgatni magam, példát venni róla, s várni, hogy teljen az idő.

Sokat nem kellett várni. Kijött a tolmács, nekünk csak annyit mondott, itt kell maradjunk, míg kivizsgálják a dolgot, a katonának meg annyit, hogy kísérjen le minket, azzal magunkra hagyott.

A katona lekísért aztán.

Fogságban

Repülj, madár, repülj,
a Dunán keresztül.
Szállj le rózsám ablakára,
maga van egyedül.

Ha kérdi, hol vagyok:
mondjad, hogy rab vagyok,
hazai börtönben
térdig vasban vagyok.

Hogy aztán a katona hova vezetett, az lényegtelen. Hogy haza nem, az volt a sajnálatos. Elég annyi, hogy egyik szomszédos ház alagsorának szobájában ültünk kerek három napot. Két egymásba nyíló szoba volt ott s megrakva emberekkel. Tisztek s mindenféle civil. Szegény ember kevés volt közöttünk, javarészt úr, hivatalos ember. Államtitkárok, királyi tanácsosok és más hasonló rangú emberek. Enni kétszer kaptunk naponta, s ha a reggeli meleg vizet is számítom, háromszor. Ahhoz két darab kockacukrot is adtak, délben meg este leveseket. Éltem én életemben annál rosszabbul is, igaz, akkor követ törtem napszámba, de aki addigi életében csak jól élt, úri életben, az persze hogy panaszkodott, s szidta kegyetlenül a szocializmust.

Volt közöttünk egy Tiszán inneni földbirtokos; az örökké tele volt panasszal. Egész nap a kapott kenyerét méricskélte és mutogatta siránkozva, s bizonygatta mindenkinek, hogy nála odahaza csak a béresek ha esznek olyan kenyeret. De azért megette, ha mutogatta is, s mert két ember kapott fél kenyeret naponta, féltékenyen ügyelte, nehogy egy morzsával is megrövidüljön az elosztáskor. Addig, hogy végül már nem kapott társat, aki sorba álljon vele arra a fél kenyérre.

De hát nemcsak ő volt az egyedüli ember közöttünk, aki hasonlóképpen viselkedett. S leginkább

ételosztáskor meg lefekvéskor. Pedig, ismétlem, rajtam és Palin kívül kevesen voltak főiskolai végzettség nélkül. Mindössze tíz edényünk volt, kanalunk pedig egy se. Így aztán, amíg az egyik evett, addig a mások tülekedtek, hogy ki kerüljön majd sorra.

Volt köztünk egy nyugdíjas államtanácsos. Hát ez az idős ember minden ételosztáskor másodszor is odalopta magát a sorba, nem sokat törődött azzal, hogy más ezt megsínyli, étel nélkül marad. Ha meg rajtacsípték, konokul esküdözött, hogy még egyszer sem kapott, és tagadta a sírásig. A végén mindig levetette magát a cementre, s a haját tépdesve átkozta, mocskolta az egész szobát, és örökké tele volt gyűlölködéssel.

Egy vezérkari ezredes is volt köztünk, s ő volt a legrégibb fogoly. De éppen mert legrégibb volt, elsőbbségi jogot formált mindenre. Még az első nap, mikor odahozták, lelt a szobában egy félliteres befőttesüveget, s abból kosztolt. És bármennyire is felszaporodott a szoba létszáma, ő szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy az üveget egyedül használja. Nem eszik senki szája után, jelentette ki csökönyösen. Addig, míg végül valaki feljelentette az egyik őrt álló orosz katonának, s az, hogy igazságot tegyen, két embert osztott be még az üvegre. Akkor aztán egész nap falról kapart mésszel súrolta az üveg száját kétségbeesetten. Ez még nem lett volna baj, hiszen volt rá ideje bőven, a nagyobbik baj az volt, hogy nagyon kényelmesen evett, még a levét is megrágta a paszulynak. A két társa meg ott toporgott kétségbeesetten mellette, s nézték hol a befőttesüveget, hol meg az ételes vedret, hogy melyikből fogy ki hamarabb az étel... És hiába könyörögtek neki, hogy a

jóistenre kérik, egyen gyorsabban, sze' mindjárt nem jut nekik étel, nem használt a könyörgés: komoran összehúzott arccal forgatta szájában a paszulyszemeket, s felháborodva jelentette ki, hogy senki kedvéért sem akar gyomorbajos lenni.

Ezek voltak tehát ételosztáskor, éppen csak mintának írtam le ennyit is. Mindig akadt marakodnivaló. Este például a fekvőhelyekért folyt nagy vita. Mindenki igyekezett háromrét görbülni, mint a colstok, hogy minél nagyobb helyet biztosítson magának, így aztán mindig akadt három-négy ember, aki lábon átkozódott és őrjöngött hajnalig.

Mit csinálhattunk volna mi ketten Palival ezek között az emberek között?... Hallgattunk, húzódtunk kicsire, s vártuk sorsunk jobbra fordulását. A Mikó-ügyben kezdtünk már tisztábban látni. Már másnap délelőtt kiderült, hogy nemcsak mi vagyunk abban a szobában a Mikó-üggyel kapcsolatban. Volt még rajtunk kívül vagy három hozzánk hasonló Mikó-igazolványos, akik nem sokkal tudtak többet nálunknál, hiszen ugyanúgy, mint mi, ők is utasításra mentek Mikóhoz igazolványért. Úgy kerültek be a Mikó-ügybe, mint Pilátus a krédóba, akárcsak mi. De volt ott rajtuk kívül még két „mikós", két fiatal fiú. Az egyik méghozzá éppen Mikó százados sógora volt, Pál Gaszton. Mind a kettő a Mikó-féle alakulatban teljesített szolgálatot. Ettől a két fiútól aztán megtudtunk elég sokat apránként a Mikó-ügyről. Leírom ide, mert jellemzőnek tartom a németeket utáló magyarságra. Hogy mennyi volt belőle a pontos igazság, azt sohasem tudtam teljesen kihámozni. Egy-egy újabb behozott „mikós" frissiben elmondott beszélgetéseiből ellenőrizhettem csupán a tőlük hallottakat,

s az igazságnak tartozom leírni, ha volt is eltérő vélemény: súlyosabb ellentmondást nem tudtam felfedezni. A következőket mondta el Pál Gaszton, aki egyébként nemcsak sógora, hanem az alakulatnál titkára is volt Mikónak.

Mikó Zoltán vezérkari százados – Pál Gaszton elbeszélése szerint – benne volt a Bajcsy-Zsilinszky, illetve a Kiss János honvéd tábornok által szervezett magyar ellenállási mozgalomban, amely a németek ellen dolgozott. Mikor Bajcsy-Zsilinszkyéket lefogták, Mikó Zoltán gyanún kívül maradt. Hogy hogyan lett aztán ennek a hírszerző alakulatnak a parancsnoka, azt Pál Gaszton sem tudta megmondani, ő csak annyit tudott, hogy összeköttetésben volt a budapesti baloldallal. Például egyik ismert munkásmozgalmi ember az alakulatnál mint sofőr szerepelt, s ezen az emberen keresztül érintkezett Mikó a munkásmozgalmak szervezőivel. Ezt az embert Somogyi Mihálynak hívták, akinek öccsét, Imrét, a közgazdász szakírót, magam is jól ismertem, és barátomként szeretem. Mikó a sógorát, aki diák volt, azért vette magához, hogy rajta keresztül a budapesti közgazdasági egyetem közismerten haladó gondolkozású diákságát a maga céljaira megnyerje, és belőlük a Bimbó utca 51. szám alatti gárdát összetoborozza. Mert hogy terveit végrehajthassa, és hogy a nyilasok felé a látszatot fenntartsa, két részre osztotta az alakulatot. Mind a két részt a Bimbó utcába helyezte el, két egymástól elég messze fekvő villába. Egyiket az 51., másikat az 57. szám alatt. Az 57. számú villában voltak azok az emberei, akikben nem bízott, s akikkel, tudtukon kívül, az 51. szám alatti fél alakulat németellenes dolgait fedezte. Az

51. szám alatti házban helyezte el tehát azt a csoportot, amelyet az ellenállási mozgalom céljaira szervezett meg. A legénységet ide, mint már említettem, Pál Gasztonon keresztül a közgazdasági egyetem diáksága közül toborozta és válogatta össze, amelylyel aztán, ahogy Pál Gaszton elmondta, vakmerő tervei voltak. Például: fegyvereket juttatni a balolfdalnak, hiteles igazolványokat adni a németek és nyilasok elől bujkálóknak, majd egy adott alkalommal belülről rést nyitni az ostromló szovjet seregek előtt. Fegyvereket állítólag juttatott is az újpesti és az angyalföldi munkásságnak, igazolványt is adott rengeteg embernek, de az ostromló seregek előtt nem sikerült utat nyitni. Megpróbálta, de rajtavesztett. Kevés emberével nem merte vállalni a kockázatot, egy másik alakulat tisztjét is beavatta hát e tervébe. (Itt érdemesnek tartom feljegyezni, hogy ez a másik alakulat legénysége egytől egyig szintén egyetemista diákságból állott, mégpedig a budapesti műegyetem diákjaiból, akik Pál Gaszton szerint, tekintettel a műegyetem németbarát tanári karára, nagyobbrészt a hungarista mozgalom megkergült hívei voltak.) Szóval Mikó beavatta tervébe ezt a tisztet, s az látszólag bele is ment a dologba, hogy még akkor este, ezen és ezen a helyen beengedik az ostromlókat, de alig távozott tőle Mikó, rohant jelenteni feletteseinek az „árulást". Rá egy órára már géppisztolyos műegyetemistákkal volt körülfogva az 51. számú villa. Mikónak majd minden embere pedig lefogva. Egyedül Pál Gasztonnak sikerült valahogy elkerülni a lefogást. Egy társával megszökött a műegyetemisták elől. Társát géppisztollyal lelőtték, de neki sikerült nehezen eljutnia Mikóhoz, aki hazament volt elbúcsúzni feleségétől.

Az 51. számú csoport helyettes parancsnoka s egyben Mikó legmegbízhatóbb embere Bondor Vilmos honvéd főhadnagy volt. Őt is lefogták, s a Várba vitték még aznap este, január 3-án. Mikó Pál Gasztonnal a budai kertekben, pincékben és elhagyott házak emeletein bujkált az őt mint a tűt kereső nyilasok elől, akik díjat tűztek ki a fejére.

Bondor Vilmost, ahogy elmondták, a legénységgel együtt felvitték a Várba. Bondor, kinek nem volt mit tagadni, hiszen ő is részt vett a tiszttel való tárgyaláson, mindent magára és Mikóra fogott, csak hogy megmenthesse a „legénységet", a diákjait. Megjátszatta velük a felháborodottat, mint akiknek fogalmuk se volt „hazaáruló" tisztjeik terveiről. Ezt még a Várba vitelük ideje alatt beszélte meg velük egy óvatlan öt percben, és bármennyire kínozták, nem adta ki egyiket sem. Egy csomó leírt nevet találtak ugyan a nyilasok az 51. szám alatt, de azokkal nem sokra mentek. Különleges villamos eszközzel villanyozták, rázatták ájultra, de ő mindig csak azokat a neveket és címeket adta ki okosan, amelyik városrészt már elfoglalták az oroszok. S ezt éppen a vallatóktól leste ki mindig vallatása közben.

Izgalmas játék lehetett ez Bondornak, de kénytelen volt vele, hiszen a bőréről volt szó, időnyerésről.

Mindezt Pál Gaszton társa mondta el, aki szintén az elfogott legénység között volt. Őket egy csomó éheztetés és kihallgatás után két hét múlva, bizonyíték híján elengedték, illetve egy másik alakulatba osztották, ahonnan aztán szerre-szerre mind elszökdöstek. Ő éjszaka idején, a befagyott Dunán át szökött a pesti partra, s a pesti parton került aztán orosz fogságba.

De térjek vissza Mikóra. Egyhónapi bujkálás után végre elfoglalták a szovjet csapatok azt a részt, ahol Mikó Pál Gasztonnal bujkált. És ahogy Pál Gaszton nekünk elmondta, Mikó azonnal jelentkezett az oroszoknál.

És hogy ott fogták, annak már nem az oroszok voltak okai. Annak csak a fonákul összevissza kuszálódott, ezerféle szállal összegabalyított és különféle emberekkel teleszött „magyar ellenállási mozgalom" volt az oka. Nemhogy Mikónak, de sajnos még a munkásmozgalomnak sem volt semmi összeköttetése a szovjet haderővel. Az ilyen szervezetlen és összegabalyított szálak kibogozása pedig egy más országból s főleg más rendszerből jövő hadsereg számára nem volt éppen könnyű feladat.

Hogyne fogták volna hát ott Mikót. Hiszen nem egy emberét fogták el oroszellenes cselekedet közben még Budapest ostroma előtt, akik a Bimbó utca 57. szám alól indultak el „tevékenykedni", s amely csoportnak ugyancsak Mikó Zoltán volt a parancsnoka. Mind állíthatta ő puszta szóval, hogy kénytelen volt azt a csoportot látszatból fenntartani, mikor ez a „látszat" tényleges kárt okozott a szovjet haderőnek.

Bizonygatta azt is, hogy ő fegyvereket juttatott a cselekvő baloldalnak, de ezt csak bizonygatni tudta, bizonyítani nem. Kinek hittek volna el valamit is az oroszok, mikor két és fél hónapi kemény ostrom után foglalták el Budapestet, anélkül hogy belülről egy komoly puskalövést adtak volna a németekre. Bizonygatta, hogy igazolványokat adott baloldali, nyilasok elől bujkáló embereknek és íróknak. Felmutatott egy ívet teleírva itthon talán sokat jelentő, de az oroszok előtt mind-mind ismeretlen nevekkel.

Csoda hát, ha jogos hitetlenségre talált, hideg bizalmatlanságra? . . .

Külön szobába tették, sorsát meg vizsgálat tárgyává.

S az általa felmutatott névsor alapján, ötödnapra mi is a szomszédai lettünk Palival, csak mi a szomszédos ház alagsorának már említett két egymásba nyíló szobájában.

Te túl rózsám, te túl
a Málnás erdején,
én meg innen sírok
a bánat mezején.

Három napot töltöttünk hát az egymásba nyíló szobákban. A harmadik nap estéjén felvittek kihallgatásra, jegyzőkönyvet venni.

Egy orosz főhadnagy hallgatott ki. Olyan kéken nyíló szeme volt, mint a felhőtlen májusi ég. Nyugodt, komoly volt az arca. A háromnapi bizonytalanság elszállott lelkemről, s vele szállt keserűségem is.

Úgy harminc év körüli volt, s csendes, bizalomkeltő minden szava. Előtte papír állt, mellette széles ernyőjű lámpa s a szobában félhomály. A lámpa fénye ráomlott az előtte lévő tiszta lapra, s mikor a gyöngyös betűk sorakozni kezdtek azon a fehér papíron, bizonyosra vettem, hogy a főhadnagy tolla nyomán nem szenvedhet csorbát sem az igazság, sem az én szabadulásom.

Tolmács által kérdezett, s lassan, rajzolva írta a betűket. A lámpa fényében egyenletesen haladt a tolla, fekete fonalat eregetett a toll hegye, s hurkolt össze puhán a papiroson.

A tolmács, egy rutén fiú, hirtelen megkérdezte, ismerem-e Olbracht *Átok völgye* című regényét.

Bólintottam, hogy igen.

Egy kissé hallgatott, majd ő is bólintott egy rövidet, aztán folytatta a hivatalos tolmácsolást.

Négy oldalnál is többet írt tele a főhadnagy, mire befejezte. Bólintással jelezte, hogy elkészült, de azért intett, maradjak csak ülve. És majd egy óra hosszat

beszélgetett még velem, s most már nem hivatalosan. A magyar irodalomról a legtöbbet. Magyar könyveket és írókat jegyzett fel, cserébe tíz percig dicsérte Liszt Ferencet, és szigorúan védelmébe vette, amikor Bartókot, Kodályt és a magyar népzenét említettem.

Annyira barátságos volt a hangja, hogy bár szándékomban volt őt sorsomról megkérdezni, valahogy már restelltem előhozakodni vele. Féltem, nehogy félreértse, azt higgye: kihasználom az alkalmat. Inkább hát letettem róla. De amikor behívatta a kint várakozó katonát, hogy visszavezettessen, megérezte helyzetemet, mert egy kis ideig hallgatott elgondolkozva, aztán rám nézett, s a következőket mondta komolyan:

– Lesznek kényelmetlenségei, de hát elmúlik – legyintett. – Kivizsgálják a dolgot, s rendben lesz. – Kicsit elmosolyodott. – Férfinak nem árt... – mondta. Mosolyogva bólintott a fejével, s ezt búcsúzásnak szánta.

*

Másnap korán reggel az első cinkeszóra nyolcunkat név szerint kiszólítottak a szobából. Heten „mikósok" voltunk, csak egy volt közöttünk másféle. Akkorra már Bondor főhadnagy is közöttünk volt, azelőtt való nap hozták be hozzánk. Elmondta, hogy a Várból való kitörés estéjén két tábori csendőrrel a Vár egyik kertjébe vitették a nyilasok azzal az utasítással, hogy lőjék le. Igen, de a két csendőr, úgy látszik, jobbnak látta lemaradni a kitörésből, mert nem álltak meg a kertben, hanem elbújtak az egyik szomszédos nagy épület még megmaradt félemeletén. S hogy legyen majd, aki igazolja őket az ostromlók

előtt, életben hagyták s magukkal vitték okosan a foglyukat is. Hogy velük mi lett, azt Bondor sem tudta megmondani. Fogolytáborba kerültek, ez a legvalószínűbb. Ő rögtön jelentette az oroszoknak, hogyan került a Várba, és segítségükre volt néhány, a Várban maradt nyilas felkutatásánál is. De akkor már őt is keresték a Mikó-üggyel kapcsolatban, s így került aztán ő is a Varázs utcába.

Levezettek hát az utcára, ahol mellénk csaptak még vagy tíz embert, s kenyeret osztottak mindenkinek. Azok között volt Mikó is, akkor láttam életemben másodszor.

Azután beültettek egy fedett, padokkal ellátott teherautóba, s már indultunk is. Hogy hova, azt még sejteni sem lehetett.

A keserűség újra csak rám telepedett, s vele együtt a szorongás. Mind az orosz tiszt szavaihoz próbáltam menekülni: „Rendben lesz minden... Férfinak nem árt..." De csak mindjobban belepett a bánat. Sírni szerettem volna, de hát annyi mindent szégyell az ember mások előtt megcselekedni. Irigyeltem Palit, aki csak gubbasztott közönyösen. Az autó pedig haladt, a Dunához ért, s valahol Újpest felé átdöcögött egy fahídon.

– Pestre megyünk! – rügyezett fel bennünk a reménység. – Lehet, átadnak most már a magyaroknak... – sugdosta valaki körbe.

De lehorgadtunk hamar. Átszaladtuk Pestet, s az Üllői úton át ki is értünk belőle. Kezdhettük elölről a találgatást.

Február második felében voltunk, cicusberke-virágzáskor. A tél gyenge, a nap sütött, s a fekete földek párálltak a sugarak alatt kékes sejtelmesen.

A kísérő katona fiatal volt s vidám, mert énekelni kezdett. Előbb dúdolt, aztán mind hangosabban. Egy szekér zörgött el mellettünk, rajta magyar parasztlány egy fiúcskával. A katona ének közben odaintegetett, s kacagott neki vidáman. Fogai csillogtak fehéren.

Pali megmozdult mellettem, s rám hunyorgott. Szelíd volt a szeme, szava meg egyszerű:

– Két hét múlva, pajtás, lehet már szántani.

Sokat, egész nap mind dorombolt velünk az autó, míg éjfél utánra megérkeztünk egy nagy, lapos faluba. Másnap tudtuk meg, hogy Kunszentmiklósra értünk. A falu egyik legfélrébb eső részén szállásolták el mindannyiunkat, egy nádzsúppal fedett házba. Kit a szobákba, kit a pincébe. Ez a ház az egyik kis mezőre futó utácskában volt, melynek csak egyik felén volt egyre gyérülő házsor. Egy hasas kemence agyagos padkáján talált régi adócéduláról olvastam le később az utca nevét és a házszámot: Szippankó u. 13.

Az első éjszakát a pincében töltöttük el Palival, jobban mondva beszélgettük végig a lépcsőn ülve. Bentebb emberek aludtak a szalmán, régebbi „kuncsaftok". A pince előterében, a lépcső előtt kis vaskályha hunyorgott szemben velünk, s ha mi nem is, a tűz annál hamarébb elaludt. Kialudt, s mi ülhettünk egymáshoz mind közelebb Palival, hogy legalább annyi meleget érezzünk. Olyan árvák voltunk, hogy már én szánakoztam magunkon.

– Ne búsulj, fiú! Te vagy a fiatal – vigasztalt Pali. – Ha legalább dohányom lenne . . . – fintorgott kesernyésen. Majd hirtelen csak elkomorodott, s ha-

marjában úgy összeszidta az Istent, hogy hallgatni is sok volt. Végül is legyintett.

– 17-ben sokszor a sárban hasaltunk egész éjjel, s még ott is elaludtunk volna szívesen, ha békét hagy az olasz. Ez ott úri hely lett volna, hidd el – intett körül a pincében.

Másnap reggel lejött hozzánk a „nacsalnik". Fiatal szovjet őrmester volt, a minket őrző katonák s egyben a ház parancsnoka is. Szigorú volt mindenkivel szemben, bizalmatlan, de igazságos. Végigmustrált összehúzott szemmel, aztán kiválasztott egyet-egyet közülünk, s azt felküldte. Hét vagy nyolc embert lent hagyott a pincében, a többit – közöttük engem s Palit is – felvitette a ház legelső, út felőli szobájába. Abban a szobában töltöttem el aztán négy hosszú hetet szalmán. Három ablaka is volt, s egyik sarkában egy alföldi hasas kemence. Felettünk a gerendás mennyezet. Tizennégy embernél sohasem volt kevesebb benne, huszonnégy meg csak úgy fért el, ha négy ember éjfélig veszekedett a többivel. Legtöbbször húszan voltunk, tizennégyen csak az első nap. Az ablakok alatt őr állott éjjel-nappal.

Minden reggel kivittek mosakodni és egyéb elvégzendő dologra. Késő délután még egyszer. Enni mindennap háromszor kaptunk. Reggel, délben levest, estére teát kockacukorral. A kenyeret és a cukrot minden reggel kiadták egyszerre: negyvenöt deka kenyeret s két darab kockacukrot egy napra. Egy-egy veder levest kaptunk egy evésre, s benne merítőkanalat. A szobaparancsnok kellett elossza a többiek között.

Telt hát az idő, s mi karcolhattuk a falra a napokat naptár helyett. Főfoglalkozása mindannyiunknak

az volt, hogy a reggeli leves megevése után várni kezdtük türelmetlenül a déli levest, ebéd után meg nekifogtunk várni a reggelit. A vacsorát rendesen kihagytuk, mert akkorra már rég nem volt kenyerünk, a cukorból pedig egy szem sem.

Érdekes emberekkel volt tele a szoba. Volt három rendőr-főtanácsos, egy csendőr ezredes, két detektívnyomozó, két magyar katonatiszt – egyikük őrnagy, a másik lutheránus lelkész-főhadnagy –, egy nyugalmazott ezredes valami katonai titkos osztálytól, két diák a közgazdasági egyetemről, ezek „mikósok" voltak. Na meg én és Pali. Velünk együtt nyomta még a szalmát négy orosz katona is büntetésből. Részegeskedésért és egyéb hibákért voltak közénk zárva.

Minden emberi közösségnek megvannak a maga gondjai, éppen mert emberekből áll. Ezek a gondok pedig mindig egyes emberi érdekek túlhajlásaiból tevődnek össze. Minél több ember, annál nagyobb közösségi gond. Hiszen egy ember – lehetőségeinek keretei között – azt teheti mindig, ami számára a legjobb, de már két ember ugyanazon lehetőségek között, ha akar, ha nem, tekintettel kell legyen egyik a másra. Így születnek meg aztán a közösségi szabályok, melyeket a közösség szükségszerűen mindig arra használ, hogy velük az egyéni érdek ellen védekezzék.

Így volt ez nálunk is, Kunszentmiklóson. Szabályok alakultak – íratlan szabályok, melyeknek betartása azonban jellem kérdése volt. És ott, abban a földes szobában mutatkozott be előttem meztelenül az ember, az emberi jellem. A fekvőhelyekért, az ételért folytatott marakodások alkalmával derült ki előttem, hogy iskola, olvasottság mind csak máz az emberen,

amit szerencsés körülmények tapasztanak egyesekre külső használatra. Hogy csak egy példát mondjak: nagyon könnyű dolog a főtanácsosi csillagokkal ellátott magas gallér védelmében fejet csóválni és elképedni a toloncház lakóinak megrögzött erkölcsei felett. Majdnem olyan könnyű, mint amilyen könnyű négy szoba, konyha és angol vécével ellátott fürdőszobás lakásban, a minden hónapban kijáró főtanácsosi fizetés mellett, sohasem éhesen, de gondtalan kávéházalás és színházba járás közben, a fizikai munka fáradságát messzire kerülve, köztiszteletben álló, jellemes úriembernek maradni, akár egy életen át. Nagyon könnyű. S nyolc hosszú hét alatt mindinkább megbizonyosodtam afelől, hogy az emberiesség és a jóság jövője elsősorban gazdasági kérdés, csak azután a nevelésé. Hogyan lehetne addig az emberi közösség jóságos, amíg a benne élő egyén nincs felszabadulva gazdaságilag, amíg a szabad verseny alapján, a szegénységtől való félelem miatt, más embertársai rovására kénytelen gazdasági javakat gyűjteni rakásra. Szabad versenyt csakis az emberiség szellemi vonalán tudok elfogadni, gazdasági vonalon soha. Mert arra is rájöttem nyolc hét alatt, hogy téves az a felfogásom, amelyben addig hittem, hogy az emberek alapjában véve jók, csak a körülmények teszik őket rosszakká. Nem. Az emberek alapjában véve hajlamosabbak a rosszra, s a körülmények teszik aztán őket teljesen azzá. A körülményeket kell tehát megváltoztatni, hogy fékezve legyenek a hajlamok s helyes irányba terelve az indulatok.

De térjek csak vissza a kunszentmiklósi íratlan szabályokra és az ottani fogolytársakra.

Mivel nem felhizlalni vittek minket oda, hát örökké éhesek voltunk. De nemcsak a kevés ételtől, hiszen láttam én munkáscsaládokat annál rosszabbul is élni, s nem hat hétig, hanem évekig, jómagam is éltem annál gyatrább koszton életemben elégszer, de egész nap a szalmán feküdve semmit sem csinálni és mind az ételre várakozva ételről ábrándozni: tűrhetetlenül éhessé tette az embert. Mind csak ettünk volna. Mikor behozták az ételt, már szinte parázslott a szemünk, ingerültek voltunk és gyanakvók egyik s másra, nehogy több jusson valamelyiknek akármilyen kevéssel is. Itt jöttek aztán az íratlan törvények, az emberi jellemek próbái. És ez mindjárt a kenyér és cukor kiosztásánál elkezdődött.

Egy alacsonyabb termetű, kissé bicegő járású katona hozta és osztotta el a darab kenyereket. Egymásra rakva hozta be az ölében, úgy, mint az aprófát. A csendőr alezredes csak erre várt. Gyorsan végigfürkészte a kenyereket, megmérte szemre, körülbelül melyik lehet a legnagyobb, s hogy hányadik az a katona ölében, aztán elhelyezkedett... Magas ember volt, hosszú karokkal ellátva, s bár a katona sorba osztotta a kenyeret, leste visszahúzódva, türelmesen, mikor kerül sor a kiszemelt darabra. Akkor aztán villámgyorsan kinyújtotta a kezét, ő még nem kapott, dünnyögte, s elszedte egy másik orra elől. Ha pedig hamarébb került sor arra a kenyérre, akkor a másik elé állt, s elkapta a kenyeret. Veszekedni a katona előtt nem lehetett vele. Hogy mennyi gyűlölködésben volt része emiatt, azzal nem törődött. Mocskolhattą akárki bárhogy, morogva falta fel a kenyeret, és senkire sem nézve elfeküdt a szalmán emészteni.

Vagy ott volt például az egyik rendőr-főtanácsos. Sóvárogva várta a leveseket, s a dühöngésig fel tudta ingerelni az egész szobát azzal a szerencsétlen szokásával, hogy szinte imádkozva sorolta fel minden órában a különféle fajta finom sülteket, ételeket. Kezdte a libasültön piros káposztával, s végezte tengeri süllőn aszpikkal. Ezen, a számunkra kellemetlen szokásán kívül volt azonban egy még kellemetlenebb szokása, amiről szegény már ő sem tehetett. Erre a kunszentmiklósi ivóvíz szoktatta, s nemcsak őt, hanem majd mindannyiunkat. Elcsapta úgy az ember hasát, hogy akire ez a baj rájött, hát köhinteni sem mert, nehogy kilocscsanjon alól, méghozzá olyan vékonyan, hogy tűbe lehetett volna fűzni. Egyetlen orvossága az volt, ha két napot böjtölt az ember. Na de most már hogy böjtöljön az, aki éhes állandóan, hogy szikrát hány a szeme? ... De kénytelen volt vele, hiszen naponta csak kétszer volt hivatalos kimenő, s a sarokba állított edény használata meg húsz ember számára tűrhetetlenné tette volna az amúgy sem friss levegőt. Íratlan szabály lett hát ilyenkor a böjtölés. Szegény Pali, sohasem felejtem el, milyen szemérmesen igyekezett kivárni a hivatalos időt, hogy elkerülje az edényre ülést. Végül már a fogait csikorgatta, s elsápadva a szégyentől jelentette ki, hogy hiába, nem bírja tovább. Nem is bírta. De megbocsátották neki, annál is inkább, mert rögtön böjtölésre fogta magát. Még a meglévő kenyerét is szétosztotta mindenki között, összeszorított szájjal. Két napig egy falatot sem evett. Ugyanígy cselekedett egyik fogoly orosz katona is, semmivel sem maradt le Pali mögött. Na, nem úgy a rendőr-főtanácsos. Nem akart az evésről

lemondani semmiképpen. Remegve titkolta egy darabig a baját, hangtalanul fetrengett a szalmán, de hát a fogfájást esetleg még el lehet titkolni, de az efféle dolgot már bajosan. Rá kellett hát kuporodjon a küblire. De ott ültében is kétségbe vonta és kétségbeesetten tagadta a böjtölés hasznosságát. A veszekedésig vitatta annak haszontalanságát, a máskor oly hallgatag alezredessel. Mert az könyörtelenül követelte – „már csak fogolytársai érdekében is" –, hogy a főtanácsos, ha egyszer úriember, tartsa be a szabályt... Mi pedig teljesen tisztában voltunk azzal, hogy az alezredes könyörtelensége csak azért olyan konok, mert jól tudja, hogy a böjtölő fogolytárs ételét elosztva, egy-két kanállal több étel jut neki is. Igen, az alezredes volt köztünk a legszigorúbb megfigyelő. Mindenki székletét könyörtelenül figyelte, s még könyörtelenebbül a böjtölést. – Bárcsak egyszer jönne rá is az áldás!... – kívántuk neki tiszta szívünkből. De sose volt részünk ebben a boldogságban. Vasgyomrú ember volt, nem ártott neki még az a háromujjnyi megavasodott ételaj sem, amit a hasas kemence egyik félresarkában talált, egy félliteres üveg fenekén. A főtanácsossal azonban ő sem bírt. Az csak megette az ételt, hiába vonta kétségbe az úriemberségét, s végül már többet ült a küblin, mint a szalmán. Az alezredes gyűlölködve nézte, mikor evett, s dühében még éjjel is számon tartotta a rendőr-főtanácsos sarokba járkálásait. Az végül már lábujjhegyen próbálta kijátszani az alezredes éberségét, de hiába, nem lehetett. A legkritikusabb pillanatban mindig felült, s odasziszegte neki dühösen: – Gazember! – s minden megmozdulásá-

ról tudott, hiába igyekezett egyetlenegyet is letagadni. Gyűlölték egymást feneketlenül.

Bizony nehéz dolog fogolynak lenni s közben embernek maradni. Majd mindenkinek megvolt közöttünk a maga bogara. Például a szobaparancsnokunknak, amely tisztséget négy napig az őrnagy viselte, az volt a bogara, hogy a leves sűrűjét nemcsak a veder fenekén hagyta, hanem meg is ette előlünk. Négy nap múlva egy orosz katona kívánságára leváltották a parancsnokságról, s egy orosz katonát bíztak meg ezzel a tisztséggel. Kevés olyan igazságos embert ismertem életemben. Nemcsak abban volt igazságos, hogy egyenlő mértékkel mérte a levest, hanem még saját behozott dohányát is elosztotta köztünk. Terentefnek hívták, odahaza mezőgazdasági munkás volt. Nem áll különösebben érdekemben dicsérni, még a Varázs utcában leszoktattam magam a dohányzásról, valahogy restelltem cigarettavégeket és a végek végeit elkunyerálni másoktól. Palinak azonban jól fogott a Terentef-dohány. Kunszentmiklóson már a kertből lefejtett és lopva behozott, megszáradt őszirózsa szirmait szívta papírba csavargatva. A lelkész-főhadnagy nem volt ennyire romantikus. Ő az őszirózsa helyett a szalma között talált ujjnyi vastagságú sás rostjait morzsolta meg dohánynak. A lelkészfőhadnagynak a dohánygondjai mellett más, lelki gondjai is voltak. Ugyanis evőedény dolgában Kunszentmiklóson is gyatrán álltunk, két emberre jutott egy konzervdoboz. Na most, a lelkész-főhadnagyot éjjel-nappal az a kérdés emésztgette, hogy: elsőnek vegye-e ki az ételt, vagy várja meg, míg a társa megeszi? ... S aggálya ráadásul még azzal is bonyolódott, hogy szelíd társa, a nyugalmazott ezredes, telje-

sen rábízta a döntést, neki mindegy volt, hogy elsőnek veszi ki, vagy másodiknak. A lelkész-főhadnagy túl éhes volt ahhoz, hogy átadja az elsőséget, de állandó gyanakvással leste, az ezredes nem kap-e többet, sűrűbbet az elosztásnál. S ez a lelki gond, amíg csak ott volt közöttünk, állandóan furkálta, emésztette.

A magam bogarairól is tudna bizonyosan írni valaki egy-két bekezdésnyit, de azokról én itt nem beszélhetek – a saját bogarai iránt rendesen elfogult az ember. Legfeljebb azokról a bogaraimról beszélhetnék, melyekkel kellemetlenül el voltunk látva mindannyian. A végén már, ha mellényúltam is, fogtam egyet.

Érdekes dolgot láttam ott a szobában. Az egyik detektívnyomozó egy toloncházi „ismerősétől" e csípős állatka magas fokú értelmi képességeiről hallott valamit mesélni. Akkor nem hitte, most, hogy alkalma nyílt, kipróbálta. Megfogott egy fejlettebb példányt, s a szoba közepére terített újságpapirosra helyezte. Mi körülültük a papirost, s vártuk mozdulatlanul: mit fog a bogárka csinálni. Avval kezdte, hogy egy darabig ő is mozdulatlanul, gyanakodva állt, szétterpesztett lábakkal, aztán megrázta magát, mint a ruca, s utána tanácstalanul ődöngött a papíron. Meg sem moccantunk, vártunk. Elindult jobbra, majd balra, s tisztán láttuk, nem tudja, mit csináljon. Ekkor a detektív hirtelen megszólalt, mondott vagy két-három mondatot. A papíron lévő tetű azonnal megtorpant, és fülelve állt egypár pillanatig, akkor aztán megfordult, s elindult fürgén, egyenesen a hang irányába. Háromszor próbáltuk ki a bizonyosság kedvéért, s mindannyiszor így cselekedett; eny-

nyire értelmes állat. Sokat elszórakoztunk még velük e játékon kívül is. Minden reggel a szoba közepén kuporogva, addig irtotta mindenki, amíg a körme bírta. S ez a művelet is íratlan szabály lett, másképpen fenemód eltenyésztődött volna. Még ma is előttem van Pali, ahogy kuporog a szoba közepén pendelyre vetkezve, s konokul keresi végig az inge ráncait. Bár mindig szemüveget tett az orra nyergére, mindig a szemüvege felett pislogott le az ingre. Mindenki igyekezett hát betartani a szabályt, csak egy másik főtanácsos bújt ki mindenáron alóla. Szinte kiabálva tiltakozott a gyanúsítás ellen, hogy neki tetűje lenne. Idős ember volt, szégyelltünk vele vitázni. Igen, a fiatal szovjet orvos, aki minden második nap végigvizsgálta a szobát, örökké talált rajtunk jócskán e bogarakból, s már nem győzte hordani számunkra a sok rovarport. Végül is előszedtük az öregurat, mutassa csak meg azt az inget. Persze már a második szvetternél kiderült, hogy megtaláltuk a bajok fészkét. Az inge meg úgy tele volt, hogy csodájára jártunk. A teste pedig csodálatos módon össze volt vájkálva. Azért írom, hogy csodálatos módon, mert olyan titokban csinálta, hogy senki sem vette észre, hogy mikor vakarózik. Félt, hogy rájövünk tetűire. Most aztán mit csináljunk vele? ... Gyámoltalan létire, egymagában sohasem tudta volna kiirtani azt a temérdek állatot. Próbáltunk ugyan segíteni neki, de hát a sajátját még megöli az ember, de a másét már utálja. Inkább beárultuk hát a szovjet orvosnak, hadd segítsen ő rajta. Az aztán segített is, mégpedig gyökeresen. Nemcsak az öreg tanácsost fürdette meg, hanem mindannyiunkat. A ruháinkat meg betette forró gőzbe. Egy napig dideregtünk

utána. S ilyenformán az öregből hasznunk is származott; a tetűk eltűntek, de a fürdés megmaradt. Az pedig nagy enyhülést jelentett számunkra. Attól kezdve minden héten fürödtünk egyszer.

De általában két hét letelte után lényegesen javult a helyzetünk. A levesekben már húst is kaptunk, s Pali már csak azon aggódott, hogy bárcsak Budapesten maradt családjának jutna ki ennyire mindennap.

A társak hetenként változtak, el is eresztettek belőlünk, hoztak is közénk.

Mert volt rá időnk bőven, sokat vitatkoztunk. S az is volt, akivel. Az ott lévő tisztek és főtanácsosok örökké vitatták és felháborodva hangoztatták, hogy ők mennyire ártatlanok. Fő érvük mindenre az volt, hogy ők csak kötelességüket teljesítették, és hogy ők csak felsőbb utasításokat hajtottak végre. Ott láttuk csak meg igazán Palival, hogy milyen gondolkozásra képtelen embereket nevelt, tenyésztett ki és vett át még a monarchiától a szegedi rögeszme. A havi fizetésen s az előléptetés szamárlétráján kívül semmi mást nem láttak, ismertek. Még nemzeti érzelmük is ezek szerint dohogott, fokozódott vagy lohadt. A magyar nép érdekeit mindig saját érdekeikkel tévesztették össze, társadalmát pedig mindig csak társasági alapon nézték és mérték. Műveltségük elképesztően silány volt. A pengős és félpengős ponyván kívül Somogyvári Gyulát, Herczeg Ferencet ismerték, s csak mert most igen tanácsosnak látták, összevissza dicsérték Molnár Ferencet, szentül meggyőződve, hogy ezzel csoda mód baloldaliak lettek. Mindenféle lényeges vitára alkalmatlanok voltak. Pali, a maga négy elemijével, elérhetetlenül magasan állott felettük. An-

nál többet vitatkoztunk a közgazdasági egyetem köztünk lévő diákjaival, a „mikósok"-kal. Ezek a fiatalok Szabó Dezsőn nőttek fel, és Németh Lászlóig jutottak. A minőség elvét vallották, és a Karácsony Sándor kereszténységét vállalták. Értelmesek voltak, jófejű magyarok, csak még zavarosak. Móricz Zsigmondot olvasták, Veres Pétert, Sinkát, Kovács Imrét, Féját, Erdei Ferencet, Szabó Pált, Tamásit, Darvast, Szabédit, még jómagamat is, a baj csak az volt, hogy nem emésztették meg, illetve egyfelé emésztették. A paraszt- és munkásírókban ők csakis a magyar fajta minden nép fölötti értelmességének és magasabbrendűségének csalhatatlan bizonyítékát látták, a mondanivalójuk lényege már kevésbé érdekelte őket. Kovács Imre vagy Veres Péter mondanivalóját egybevetették Németh László és Féja mondanivalóival, és azzal intézték el egyszerűen: fő, hogy mind a négy magyar. Aztán ellentétben paraszt- és munkásírók iránti rajongásukkal, az értelmiségi jelzőt szigorúan csak az iskolázottak számára monopolizálták. Képtelenek voltak megérteni, hogy az egyetemi diploma nem mindig jelent minőséget. Jóformán minden szavuk a „magyar parasztság" volt, de a debreceni kormány földreformját túl gyorsnak, tervszerűtlennek ítélték, és kétségbecsve állították, hogy most már ebbe fog tönkremenni az ország. Érvük is volt rá bőven. Mind a ketten benne voltak a budapesti közgazdasági egyetem egyik kis szektaszerű csoportjában, amely a magyar földreformot tekintette legszentebb vallásának. Éppen ezért, szinte illegálisan, a legaprólékosságig pontos tervet dolgoztak ki, és neveltek hozzá fiatal szakembereket a földreform megvalósítása idejére. A földreform utáni he-

lyes gazdálkodásra való áttérést is belefogalmazták ebbe a tervezetbe. Majdnem egy egész hétig magyarázták Palinak s nekem a tervezet fontosságát. És valóban kitűnő tervezet volt az mindenképpen, egyetlen s nagyon nagy hibája mindössze az volt, hogy legkevesebb tizenöt-húsz év kellett volna a terv gyakorlati végrehajtására. És hiába magyaráztuk Palival a rekedtségig, hogy egyetlen év mit jelentene a magyar parasztság rovására; hogy törülhetnék a szemüket parasztjaink, ha még mindig a tízezer holdak birtokában ocsúdhatna fel a reakció; hogy milyen súlyos hiba lett volna fel nem használni a mindenképpen kedvező politikai pillanatot – hiába vitattuk. Ők a húsz évből egy hónapot sem engedtek, a minőségi szakemberekből pedig egy szálat sem. Inkább megtagadták a népi irodalmat, a népet, s elkeseredve szidták magukat bolondnak, mert „bedőltek" nekik. Hogy őszinte legyek, már szinte sajnáltam őket, de hiszem, hogy azóta régen belátták már kunszentmiklósi tévedésüket – Budapesten. Hiszen a rohamosan szaporodó belvárosi aszfalt- és címeres kisgazdák tevékenykedése sajnálatosan minket igazolt azóta.

Az eszmei vitákkal lassanként azért felhagytunk. Elnyomta őket a személyi marakodás. Untuk már egymást is nagyon, nemcsak a szalmán fekvést. Mindenki csak feküdt a vackán, tele ingerültséggel, mint a láncos kuvasz. Csak egy szó kellett hozzáérjen akármelyikhez, már vicsorgott sötét szemmel, s nézett a másikra gyilkosul.

Négy hét eltelte után engem nagy szomorúság ért. Elszakadtam Palitól. Másik szobába tettek, más foglyok közé. Itt aztán az emberi jellem újabb típusait

ismerhettem meg akaratlan. Itt csak tíz-tizenketten voltunk együvé zárva. Négy közülük „mikós" volt. Bondor főhadnagy, egy orvos s még másik kettő, nevükre már nem emlékszem. Bondoron kívül ugyanúgy igazolványosok voltak, mint jómagam is. Itt tudtam meg, hogy Mikó századosnak Pesten kívül vidéken is volt egy alakulata, egy partizánkiképző csoportja. Bondor főhadnagy szerint erre a csoportra azért volt szüksége Mikónak, hogy e csoport tevékenységének ürügye alatt olyan embereket tudjon átlopatni a fronton, akik a németek elől bujkáltak. Hogy ebből mi volt az igazság, azt nem tudhatom, de azt bizonyosan tudom, hogy Kovács Imrét, a falukutató írót és baloldali politikust Mikóék lopták át a német vonalakon, a börzsönyi hegyek között. Ezt maga Kovács Imre is elismerte előttem, mikor később, kiszabadulásom után Budapesten megkérdeztem tőle.

De mikor Kunszentmiklóson a sokféle Mikó-bonyodalom után még erről a fura alakulatról is hallottam, hát teljesen belekeseredtem. – Mibe keveredtem, te jóisten, akaratlan és ártatlanul?! – panaszkodtam a plafon felé sokszor.

De mindegy volt, ha panaszkodtam, ha nem. Töltöttem az időt a többiekkel, s egyéb foglalkozás híján, az emberi természetet tanulmányoztam.

Volt közöttünk abban a szobában egy idősebb és már régebben kikeresztelkedett zsidó származású ember. Ez az ember, bár életében sohasem látott még búzaszemet, borsót is csak főzelékképpen a tányérjában, mégis búza- és egyéb termény-nagykereskedéssel foglalkozott. És ez a foglalkozás, saját bevallása szerint, jól jövedelmezett számára. Ha esett, ha

fújt, rendesen megkereste a havi 15 000 pengőjét. Mégpedig az akkori időkben, amikor egy kapás-, kaszás- vagy aratónapszámos – és most nagylelkű leszek – 60–70 pengőt keresett havonta, ha az avas szalonnát és egyéb kommencióját is készpénzben számítom.

Elmondta, hogy mindennap délelőtt tíz órakor szokta lebonyolítani foglalkozását egyik megszokott kávéházában. Üzletfelének elmondja, hogy itt és itt ennyi és ennyi vagon búzája van, vagy mondjuk lencséje, az megveszi tőle látatlanban, s a következő asztalnál sokszor már el is adja – „rendes haszonnal". Elmondta azt is, hogy ő már kora tavasszal megveszi vagy ügynökei által megvéteti az „árut" a paraszttól még lábon, zöld korában. Sokat siránkozott és mindenkinek naponta többször, hogy ő menynyire ártatlanul ül közöttünk abban a szobában. Egy nagy bécsi céggel volt üzleti összeköttetésben még 1925 óta, és most kiderült, hogy ez a bécsi cég magyar búzán kívül német politikával is kereskedett Magyarországon. Többek között hírszerzéssel is. De ezt ő honnan tudhatta volna, sírta el mindannyiunknak kétségbeesve. S a legnagyobb izgalma az volt, hogy megkaptak nála egy számlát, amely szerint 1944 őszén, Csepelen, négy vagon borsót adott el a németeknek. De hát mit csinált volna ő azzal a borsóval, jajgatott panaszosan, hagyta volna ott, beleölve pénzét, mindenki szabadjára? . . . Most meg itt az oroszok a szentnek se akarják megérteni, hogy az üzlet – az üzlet . . .

Sajnálni való ember volt, tisztán látszott rajta, hogy az üzleten kívül semmi köze nem volt semmihez, de én valahogy nem tudtam sajnálni. Egy ízben,

torkig lakva már jajongásaival, rászóltam, hagyja már abba, s igyekezzék bölcsebben viselkedni, hiszen semmi baja sem lesz, azt láthatja. A szalmán eltelt idő pedig csak hasznára válhat majd hátralévő életében. S valahogy azt is megjegyeztem, hogy ő is oka volt a magyar parasztság rettenetes sorsának és közvetve bizony a háborúnak is.

– Miért? – kérdezte elképedve, s nagyon felindult. Izgatottan követelte, hogy azonnal vonjam vissza, amit állítok. Ő nem volt kapitalista soha, és tudjam meg, hogy ő 1912 óta tagja a magyar szociáldemokrata pártnak, és azóta is minden hónapban pontosan fizette a tagsági díjat. Most is megvan a tagsági könyve, bizonygatta, és ha hazakerülünk, a szemem elé fogja tenni. Tehát azonnal vonjam vissza, amivel megrágalmaztam. S mikor erre nem voltam hajlandó, lebújt a szalmába, és zokogva sírt.

Ő világéletében becsületes ember volt, mindig csak a családjának élt – mondta –, soha senki kárát nem okozta, miért vádolom hát olyan rettenetes rágalmakkal, hogy ő oka lenne a parasztság nyomorának vagy éppen a háborúnak? – sírta kétségbeesetten.

Olyan elkeseredett és őszinte volt a sírása, hogy vigasztalni próbáltam. Tudom, hogy becsületes ember – mondtam –, hogy tudatosan sohase cselekedett olyat, ami törvénybe vagy az általánosan elfogadott erkölcsbe ütközött volna. Nem itt van a hiba, nem azért mondtam, amit mondtam, hanem mert egy rendszer által elfogadott foglalkozáson keresztül követett el olyan dolgokat, amelyek károsak voltak az emberi közösségre.

Nem értette, s ezért még jobban felindult. Követelte, azonnal magyarázzam meg szavaimat.

Megmagyaráztam hát: ha ő kihasználva a parasztság tudatlanságát, szervezetlenségét és szorult helyzetét, olcsón és lábon vette meg a termést, üzlettársaival szervezetten előre meghatározva a búza árát, akkor a parasztság rovására kereste meg a havi 15 000 pengőjét. És mindezt egy kényelmes kávéházban, három órát kávézva naponta. Míg a magyar paraszt, aki szántotta, vetette és learatta a búzát, a családjával együtt havi 60 pengőért nyomorgott. Igazságos volt ez? – kérdeztem meg tőle.

– De hiszen minden kereskedő ezt cselekedte! – vitatta izgatottan. Ha ő nem csinálja, csinálta volna más. Már látja, én is csak olyan vagyok, mint az oroszok; nem akarom megérteni, hogy az üzlet – az üzlet. Különben is ezzel a foglalkozásával ő az egész ország jövőjét és érdekeit szolgálta becsülettel. Mert ezzel ő is részese annak, hogy a magyar búza hírnevét a külföldi piacokon elismerték. – Kinek köszönhető, hogy a magyar búza olyan keresett volt világszerte? – kérdezte veszekedve. Ő, igaz, hogy sok pénzt keresett, de mit gondolok én, aki magyar író vagyok, kik támogatták a magyar kultúrát? ... Ő minden magyar remekíró díszkiadását megrendelte piros, kék, aranyozott kötésekben. Egész sorozatokat, pedig ideje se volt, hogy egyszer is beléjük olvasson. De azért megrendelte ... – Vesz a magyar paraszt könyvet? – kérdezte diadalmasan. És hogy tudom én tulajdonképpen, mennyi vesződséggel, munkával és izgalommal jár az ő foglalkozása? ...

Mivel sohasem voltam búza-nagykereskedő, valóban nem tudtam. Ő aztán elmondta nekem.

Elsősorban is a versenytársak megelőzése vagy az azokkal való megegyezés izgalma. Egy-egy búzatermő vidék biztosítása a sokféle hatóságokkal való vesződség árán, kezdve a főispánon egész a segédjegyzőkig, hogy azért minél kevesebbe kerüljön a dolog. Aztán a biztosítótársaságokkal való hercehurca, sze' nem lehet a termést egyedül csak Istenre bízni. Aztán a parasztokkal való alkuvások ... Tudom én, milyen ravasz a paraszt? – kérdezte elkeseredve. Aztán a búza elszállítása; az állomásfőnökkel való veszekedés, hogy ki kapjon hamarabb vagont. Ez mind verejtékes munkába és főleg pénzbe kerül, magyarázta. Hogyan fizethet nagyobb árat a búzáért valaki, amikor tízszer többe kerül a vele való bajlódás ... A minisztériumi és hatósági kijárások, az elszállítási gondok ... A nagybirtokosoknak könnyű volt, mondta, hiszen övék volt a búza, éppen csak azt a kis napszámot kellett megfizessék, és százszázalékos hasznuk volt, még ha olcsón adták is el nekik az „árut". Legyintett.

– Ahelyett hogy rágalmazna, inkább gondolkozzék azon, amihez nem ért! – nézett rám megvetően.

Gondolkoztam, s megnyugvással gondoltam arra a viharra, amely akkorra már végig és tisztára seperte Magyarországot, s hittem, hogy szabaddá teszi verejtékező népemet.

Igen, a vihar akkorra már végigseperte Magyarországot. Áthömpölygött a Dunántúlon, és rászakadt Ausztriára. Seperte maga előtt a német haderőt, amely már szétszakadozva szóródott szerte. Fent az északi fronton márciusban már Berlint is körülfogta a szovjet hadsereg, és a háború a vége felé közeledett.

Kunszentmiklóson csak úgy terjedt szét a tavasz. A rügyek hasadoztak, s a fűzfaágacskák pelyhes cicusokat ringattak pirosan.

Egyik nap kivittek a pázsitra, s az őszi sárgult fűvek közül eleven zölden sarjadt a tavaszi fű. Vagy háromszáz méternyire tőlünk egy magyar parasztfiú szántott két megfontolt ökörrel. Szántotta a fekete tavaszi földet. Szántott és fütyörészett. Nemcsak én néztem, hanem az orosz katonák is. Egyikük, egy fiatal, hirtelen átadta a géppisztolyt egy másiknak, egyenesen átvágott a füzek között, s láttam, elkéri az ekét a fiútól. Végigszántott egy fordulót, aztán nevetve, kipirosodott arccal visszatért hozzánk.

Akkor éjjel nehezen tudtam elaludni, meredt szemmel bámultam a falat, hazagondoltam Erdélyre s a családomra. Kint, valahogy messze, vonat sípolt és dohogott. Egy fekete vonat, amely megy, fut a síneken, miközben én fekszem a szalmán.

Másnap újabb embereket zártak közénk. Egyikük „mikós" volt, egy Csorba nevezetű hadnagy. Csak ő a Bimbó utca 57. számú alakulatból volt „mikós", amely alakulat valóban az oroszok ellen működött.

A közte és Bondor között veszekedésig menő vitákból tudtam meg aztán, hogy Bondort valóban lefogták volt a nyilasok, és hogy Mikót halálra keresték. Most azonban Csorbáék, mert kettőt fogtak el közülük, mindenért Mikóval takaróztak, minden tettukért Mikóra hárították a felelősséget. Mikó volt a parancsnokuk, mindenben csak az ő parancsait teljesítették – mondták. Ki tudott volna hát ebből kigazodni? Máskülönben az oroszok előtt mindenki ártatlannak mondta magát.

Ott volt például egy másik rendőr-főtanácsos, aki

a velem való beszélgetésben hófehér bárányként pompázott, s egy szanatóriumi főorvossal bizonygatta ártatlanságát, aki őt még Pestről ismerhette. Ez a főorvos bizonyos kenyérdarabkákért hajlandó volt bárkin hasmasszázst alkalmazni, ha az illető hasmarsban szenvedett. Hát ez a kenyércsinálta doktor valóban ismerte a főtanácsost. Elmondta négyszemközt és bizalmasan, hogy ez a rendőr-főtanácsos az utóbbi években mivel gyarapította fix fizetését: a kiutasítási hivatalnak volt vezetője, s mint ilyen, egy-egy általa kiszemelt, gazdagabb zsidó emberre küldte rá az embereit azzal a figyelmeztető jó tanáccsal, hogy igyekezzen valamit csinálni, máskülönben ő kényszerülve lesz a hivatalból kiutasítani s egy annyira rozoga dunai hajóra feltenni, hogy azon még Mohácsig is bajosan jut el a víz tetején . . . Egy fél év alatt hatalmas házat vett Budakeszin.

Mikor ezt megpengettem a főtanácsos előtt, felháborodva tagadta, és felbőszülve leplezte le előttem a doktort, hogy az nem is doktor, csak egy szanatórium bérlője, aki azelőtt textiles volt. Elmondta, hogy bizony a „doktor" nem éppen emberbaráti szeretetből bérelte ki azt a szanatóriumot se, hanem azért, hogy oda jó pénzért ártatlan zsidó családokat bújtasson, hatalmas napibért kérve tőlük az ellátásért és az „orvosi titoktartásért". De persze nem fogadott el tőlük pengőt, hanem szigorú szerződést kötött velük, hogy annyi pengő értékű aranyat kötelesek adni, amennyit a szanatóriumi számlájuk minden hónapban kitesz. A „kezelt beteg" így aztán lassankint minden ékszerét odafizette a kezelésért. Akkor aztán mint gyógyultat, kibocsátotta.

Hát ilyen ártatlan emberekkel ültem ott együvé zárva.

Hogy az oroszok ellen vétettek-e ezek az emberek, azt én nem tudhatom, ebben talán még ártatlanok is lehettek. Volt olyan is, akit velem együtt adtak át később a magyar politikai rendőrségnek. De azt már bizonyosan tudom, hogy két élet is kevés volna egyéb tetteik levezeklésére.

Ottani viselkedésük is szánalmas volt. Behoztak például egy ügyvédet, aki annak idején Szálasi védőügyvédje, később pedig a nyilas párt legbuzgóbb ügyésze volt. Még féregben sem láttam csúszó-mászóbb jellemet. Hiszen még a csupasz hernyó is feláganskodik, ha hozzányúlnak, de ez az ember semmi ellen nem ágaskodott. A magyar politikai rendőrségtől hozták oda hozzánk két napra, ahol bizony érdeme szerint bánhattak vele. S bár a teste tele volt tetűrágta sebekkel, s úgy ki volt éhezve, hogy gerincéhez ragadt a gyomra, mégis örömteli kenetteljességgel beszél fogságáról s a börtönről, akár egy szeretetházról. – Nagyszerűen bántak velem – hazudta szemét nyugtalanul rebegtetve, és buzgón, szemérmetlenül feldicsért nálunk is mindent, amit mi esetleg kifogásoltunk.

Egy másik, hozzá hasonló nyilas, akit vele együtt hoztak Kunszentmiklósra, az meg éppen ellentéte volt ügyészi testvérének. Megvetően nyilatkozott mindenről, kiváltképpen a magyar politikai rendőrség bánásmódjáról. Naponta többször is kikelt annak barbársága ellen, s állandóan a sötét Balkánt és az ezzel ellentétes emberbaráti és emberjavító modern nyugati intézményeket emlegette és követelte. Ő máskülönben a nyilas hónapok alatt az egyik pesti politikai gyűjtőtábor hírhedt vezetője volt.

Megkérdeztem tőle: miért nem alkalmazta hát

emberbaráti eszményeit akkor és ott, amikor és ahol a legjobb alkalma volt rá?

Felháborodva nézett rám, és kioktatott dühösen:

– A nyilas párt azt tette, amit jónak látott, de ő elvárja, megköveteli egy demokratikus irányzattól, hogy igenis valósítsa meg az emberbaráti eszményeket – mondta, s azzal fölényesen otthagyott engem. Az emberbaráti szeretet és javító eszme gyakorlati alkalmazását természetesen elsősorban is saját magára értette.

De a legkisebb rangú emberek mellett, voltak közöttünk nagyobb rangúak is. Például Ditrich dunai ellentengernagy. Hát amilyen fura és fonák dolog ellentengernagyi ranggal parancsolni egy folyóvízen, éppen olyan fura jelenség volt maga Ditrich is. És mint ahogy máig sem vagyok tisztában, hogy tulajdonképpen mit jelent ez a rang: ellentengernagy – már a tengernagy ellenfelére is gyanakodtam –, éppen úgy magával Ditrich ellentengernaggyal sem tudtam tisztába jönni sehogy. Fura ember volt, szenvedélyes csillagász. Óra-, sőt napszámra el tudott beszélgetni a csillagok rejtelmes rejtelmeiről, s olyankor se látott, se hallott, csak beszélt, beszélt az ő nyakatekert magyar nyelvén. Már rég aludt mindenki, s ő még mindig a csillagok ilyen vagy olyan állásának rendkívüli jelentőségéről dörmögött, magyarázott. Sokszor az ablak elé lopakodott, s egész hajnalig figyelte, leste a csillagos eget. Mikor meg a géppisztolyos őr észrevette, és rázörgetett ingerülten, hogy: – „Segyíti!... Ülj le!" – akkor ijedten csúszott vissza a helyére, s egy negyedóra múlva lélegzetét is visszafojtva, még óvatosabban újra csak az ablak elé settent. Jósolt a csillagok állásából, és fa-

natikusan hitt azok beteljesedésében. A politika és a háború fejleményeit is a csillagok állása szerint állapította meg. Ha a népet említették előtte, türelmetlenül legyintett: – Á, matyar rossz katona! Tuhaj. Kár neki főd. Kell neki sok műfeltcség – mondta osztrák–magyar nyelven, s avval már térítette is beszédét kedvenc hóbortjára, az ég csillagaira.

*

Lehet, lesznek, akik úgy vélik majd könyvem olvasásakor, hogy ezeknek az embereknek a leírása tulajdonképpen nem tartozik szorosan a könyvhöz, akár el is hagyhattam volna. Lehet, esztétikai szempontból igazuk is lesz. Csakhogy én itt nem óhajtottam ám esztétizálni egy szikrányit sem, és nem véletlenül írtam le a könyv egyetlen sorát se. Nem szórakoztatónak, hanem hiteles dokumentumnak szántam népem eljövendő nemzedéke számára. Azért igyekeztem megrajzolni ezeket az embereket, hogy láthassák, kik és miféle emberek vezették és hajtották bele akarata ellenére a magyar népet ebbe a számára teljesen esztelen háborúba.

*

És most térjek vissza saját magamra!

Öt hétig semmi sem történt velem.

Az ötödik hét végén egyik este kihallgatásra vittek egy orosz kapitány elé. Itt egy vékony s örökké komoly arcú jugoszláv fiú tolmácsolt. Nagy barna szeme volt. A kapitány alacsony termetű ember volt, s a szokása pedig az, hogy inkább háromszor is leírta jegyzeteit, mint hogy valami javítást, áthúzást csináljon benne.

Leültetett maga elé, vagy tíz másodpercig komolyan nézett rám, aztán csendesen megkérdezte: van-e valami újabb hozzátennivalóm a felvett jegyzőkönyvhöz? Mikor megmondtam, hogy nincs, leírta, aztán egy darabig elgondolkozva hallgatott. A kezében tartott tollat kétszer is belemártotta a tintába, bár nem írt vele semmit. Végre is rám nézett, s megkérdezte tőlem, hogy mi az én véleményem Mikóról.

Előbb zavarba jöttem, de aztán megmondtam neki őszintén, hogy annyira bonyolultnak és furcsának találom a Mikó dolgait, mint egy rossz detektívregényt vagy kémdrámát, aminek a végén már maga a szerző sincs tisztában hősének titkaival. De előttünk, amikor hozzá küldtek minket igazolványért, legalábbis őszinte embernek mutatkozott.

Félbeszakított. Gondolkoztam én azon, kérdezte, hogy Mikó, aki a mi vallomásaink szerint azt mondotta volt előttünk, hogy azért ad nekünk, íróknak igazolványt, hogy megmentsen minket a németektől, és mint a magyar nemzet legnagyobb értékeit átmentsen mindenféle bajokon, szóval, ha ilyen romantikus és idealista ember volt Mikó, akkor miért volt mégis első dolga az, hogy a listát, amelyen a mi neveink első helyen szerepeltek, átnyújtsa alibiként az orosz hatóságoknak. Mint szakmabeli ember, jól kellett tudja, hogy az ilyen háborús dolgokban szigorú vizsgálat következik, s hogy azt bizony az írók sem kerülhetik majd el. Miért tette hát? Gondolkoztam én ezen?... Ha nem, ő elmondja, s el is mondta: Mikó, mint a vezérkari tisztek általában, ő is nagyobb felelősségre lesz vonva, különösen mint különféle furcsa alakulatok parancsnoka. Alibi kellett tehát neki, s ilyen alibinek szánta a baloldali író-

kat. Nem az író bőrére, hanem a saját bőrére gondolt elsősorban. Bizony kétkulacsos játékot játszott – fejezte be a kapitány.

– De hiszen azt most már biztosan tudom, hogy január 3-án a Bimbó utca 51. szám alatti alakulatát lefogták a nyilasok, s hogy Bondort a Várban kínozták, míg Mikó bujkált a fejét mentve. Ezt maga Csorba is beismerte a Bondorral való veszekedései közben – próbáltam magyarázgatni a dolgot, de inkább már magamnak, mint a kapitánynak. Egészen el voltam hűlve.

– Igen, ez volt a második kulacs – mondta komolyan a kapitány, de aztán alig észrevehetően elmosolyodott. – S még mit ismert be Csorba? – kérdezte félig lehunyt szemmel.

Elmondtam mindazt, amennyire még emlékeztem.

Lejegyezte egy szóig. Utána megkínált kenyérrel és sajttal. Míg ettem, újraírta a jegyzeteit. Írás közben hirtelen felvetette a fejét, egy darabig gondolkozva tűnődött, aztán megkérdezte tőlem: nem tennék meg neki egy szívességet? . . .

Arra gondolt, mondta, figyeljem meg, miféle ellentétek vannak Csorba és Bondor között.

Hogy őszinte legyek, kényelmetlennek éreztem ezt a figyelő szerepet, de megígértem, mert tudtam, csak az igazság szenvedhet csorbát, ha kényelmeskedem. Megígértem hát, s a kapitány aznapra befejezte a kihallgatást.

Ez volt hát az ötödik hét legvégén. A hatodik hét utolsó napján meg kiszólítottak közülünk vagy hatot. Ezek között voltak azok a „mikósok" is, akik, akárcsak jómagam, mint igazolványosok lettek vendégségbe híva Kunszentmiklósra.

Az ablakon át láttuk, hogy a többi szobából is kiválogattak egy csomó embert, s átvitték őket sorba a túlsó ház udvarára, ahol egy teherautó morgott útra készen. Pali is a kiválasztottak között volt, s nekem valahogy összeszorult a szívem. Nem azért, mert ő megszabadul, hanem mert nem lehettem én is vele. Mint később Pesten megtudtam, ő valóban akkor szabadult; Pestre vitték az egész csoportot, s átadták őket a magyar politikai rendőrségnek. Ott aztán már könnyű dolga volt Palinak, rögtön szabadon engedték.

Akkor éjjel, bár tudtam, hogy nekem sem tarthat már sokáig a fogság, mégis nehezen telt el az éjszaka. Száraz szemekkel gyötrődtem előbb a magam, majd a családom sorsán, akiről fél éve semmit sem hallottam. Mellettem emberek feküdtek nehéz álomban. Csak a testem volt közöttük, a lelkem hazajárt szabadon s ügyelgetve alvó fiamat. Az bántott legjobban, hogy élete első és számára bizonyára nehéz, de büszke munkájában, az első betűvetésben nem lehettem segítségére. 44 őszén íratta be az anyja az első elemibe.

De kora hajnalban, még alig-alig virradt, vissza kellett térjek lélekben is a szalmára, mert ránk zörgettek nagyon. Reggelit hoztak csodánkra és szokatlanul sokat. Kenyeret kétszer annyit, mint máskor. Jókedvű volt a kis termetű katona; nevetve biztatott:

– Hamar, magyar, gyors-gyors! . . . – Kezdett már beszélni magyarul.

S reggeli után már mentünk. A Szippankó utcára akkor szállt alá a hajnali harmat, mikor mi elhagytuk Kunszentmiklóst. S mire a nap elővillant mesz-

sziről, éppen keltünk át a Dunán s egy ropogva hintázó hatalmas hadihídon.

Átkeltünk a Dunán alig valamivel Mohács felett, s nekivágtunk a Dunántúlnak. Amerre a szem fordult, mindenütt tele volt a vidék háborús szeméttel. Szétlőtt tankok, döglött lovak, üres gránáthüvelyek. És sütött a tavaszi nap, sütkéreztek a fekete szántóföldek. A távolból egy-egy tenyérnyi helyen selymesen serkent már az őszi vetés. Egyik lágyan dombos hajlatban falusi ember szántott egyetlen tehenével. Az egyetlen tehén ballagott csendesen s az ember utána ugyanúgy. Én meg arra gondoltam hirtelen, hogy most szánt talán először a maga földjén. A föld közepén egy szétlőtt tank hevert, de körülszántva okosan ott mind heverhetett.

Egy fél napig rázott az autó, míg elértük a tavaszi Balatont. Azért írom tavaszinak, mert halványan zöld volt a színe, mint a bársonyos almalevél. Rajta elszórtan vitorlák fehéredtek és lebegtek lágyan, gazdátlan vitorlás csónakok, mint egy-egy remegő szárnyú, nagy, fehér pillangó.

Az utakon pedig emberek jöttek szembe velünk, tiszántúli parasztok húszas-harmincas csoportokban. Porosak, szürkék, magyar munkaszolgálatosok voltak, akik a dunántúli erdőkben bujkáltak eddig a németek elől. A csákány s lapát még most is a vállukon ült, hátukat pedig lötyögve verdeste az üres tarisznya. Nem néztek senkire és semmire, szemük előremeredt, mentek egyenletes tempóban, konokul kitartóan, gyalog – haza.

Délutánra mi megérkeztünk Balatonalmádiba, s ott töltöttünk egy hetet. A magam sorsa megkönnyebbedett. A nacsalnik „kinevezett" kenyér- és

ételhozónak. Egy fiatal cserfaerdőben, messze a tanyánktól volt az élelmezési raktár, ahonnan a kenyeret hordtam zsákkal. Egy már idősebb katonával mentem naponta kétszer. Egyszerű ember volt, tele jósággal, még egy bogarat is restellt eltaposni. Egyik elhagyott villában egy lompos kis puliféle maradt csak házőrzőnek. Feküdt karikában a villa lépcsője előtt, a vasrácsos kapun belül. Ki volt éhezve rettenetesen, de hiába szólítottuk, meg sem moccant, csak a fogait mutogatta bizalmatlanul. Az én emberem már az első nap reggel visszafelé jövet megnézte a fejét csóválgatva, s kenyeret vetett neki. A puli azonban rá sem szagolt a kenyérre, dühösen ugrott a kapunak, s ugatta, szidta keményen a katonát, nehogy be merjen menni: hiába pittyegtette neki az ujjait is, hogy csendesedjék. Délben jövet azonban már nem láttuk a bedobott kenyeret. És azután minden reggel megkapta a katonától a kenyérporciót, akármilyen mérgesen is ugatott. Az utolsó nap pedig egy egész kenyeret dobott be neki s egy csomó, konyháról összeszedett húsmaradékot.

Egy hét múlva Balatonalmádiból is továbbvitt az autó. Veszprémen keresztül átmentünk Szombathelyre.

Az úton hadifoglyok jöttek szembe hosszú-hosszú sorokban. Az út széle tele volt szétlőtt autókkal, páncélosokkal. A hidak mindenütt felrobbantva, a házak megrongálva. Szombathely közepe úgy összebombázva, hogy csupa rom. A házak falai lelógtak, a kémények csupaszon meredtek az ég felé.

Egy hatalmas villa felében helyeztek el minket a város szélén. Harmincan is elfértünk egy-egy szobában. Itt találkoztam először az úgynevezett „kopjá-

sokkal". Ahogy ők elmondták, ezt az alakulatot az Ausztriába kivert nyilasok állították fel önként jelentkezőkből. Céljuk az volt, hogy ezeket a jelentkezőket két-három heti kiképzés után ejtőernyőkkel ledobálják a szovjet vonalak mögé, hogy aztán vasutat, hidakat robbantsanak. Mind 20–25 éves fiatal fiúk voltak.

– Őrültek voltak maguk?! Saját hazájukat akarták még jobban feldúlni a német érdekekért? – kérdeztem tőlük elképedve.

Ők aztán nem, mondták; azt várták, hogy csak áttegyék egyszer őket a fronton... Meg sem álltak volna hazáig. Hiszen azért jelentkezett annyi ember, mert mindenki arra gondolt, hogy csak egyszer áttegyék őket... Még egymás előtt is titkolták, hogy miért jelentkeztek, csak mikor ledobták őket, hajigálták vagy dugták el a nyilasok adta felszerelést, s vették az utat, ki merre látott, haza. Volt, aki hazajutott, volt, akit elfogtak.

– De hát mért nem jelentkeztek rögtön az oroszoknál, s mondták volna meg őszintén, hogy mért tették át a vonalakon magukat... Már rég odahaza lennének – mondtam nekik késő tanácsként.

Nem merték, mondták sóhajtva, egyszerűbbnek gondolták, senkinek sem szólva, hazáig meg sem állni.

Java része két-három napot ült közöttünk, megfürdették s elvitték őket.

Két hetem telt el Szombathelyen, s kétszer voltam kihallgatáson a kapitány előtt. Kérdezett Bondor és Csorba felől s még többet a saját könyveimről. Beszélt Romain Rolland-ról, Bernard Shaw-ról, s büszke volt Solohovra. Gide-et is megemlítette.

A könyveit még dicsérte is, de mint embert nem becsülte.

– Vagy nem volt szeme látni, vagy nem volt becsülete, enélkül pedig senki sem lehet igazán író – mondta legutolsó beszélgetésünk alkalmával.

A második hét végén azzal jöttek értem, hogy szedjem össze minden holmimat. „Doma, doma!..." – biztatott a katona nevetve. Magyarul ez annyit jelentett – hogy alig kaptam meg az ajtót a boldogságtól: „Haza, haza!..."

Kint egy teherautó állott, s mellette a kapitány. Az autón már fent ült hat velem szabaduló ember.

Felültem közéjük, s mikor nekiiramodott a kocsi, levettem a kalapomat, hogy lobogtasson a szél és süssön a nap szabadon.

Szabadon

Fúdd el, jó szél, fúdd el hosszú útnak porát,
Hosszú útnak porát, az én szívem búját.

Két-három utcát szaladt velünk az autó, aztán a szombathelyi magyar rendőrség előtt megállott. Átadtak bennünket a magyar politikai rendőrségnek.

Mielőtt elment volna a kapitány, felém mutatva még mondott valamit a minket átvevő rendőrtisztnek.

A magyar rendőrségen azonnal kiteregettem a magam baját és hogy mit akarok. Pestre menni s onnan haza. Mehettem is volna szabadon, de hát hogyan ... Vonat csak minden héten egyszer indult Pestre, autó meg sehogy. A háború még tartott, s szigorítva volt minden közlekedés. A gyalogjárás pedig nem volt még bátorságos dolog.

Azt ajánlották: várjam meg a hétfői vonatot. Ők azon küldenek Pestre egy csomó politikai foglyot, s azok között én is elmehetek. Igen, csak hol legyek addig is kosztba-szállásba. A vállukat vonogatták, hogy az most itt mindenkinek nehéz feladat. Senki ismerősöm nem volt Szombathelyen, még szervezetek sem voltak. Tanácsolták, menjek a törvényszéki fogházba, ott elélhetek egy hétig – ők megengedik. Nem volt mit csináljak, éltem az engedelemmel. Így lettem aztán a szombathelyi törvényszék fogházának engedélyezett lakója. Egy egész cellát adtak jószívűen s a mindennapi kosztot. Végre alaposan megfürödhettem s kitakaríthattam magam. A mindennapi kosztról csak annyit jegyzek ide, hogy öt nap alatt

az a szilárd meggyőződésem támadt, hogy Szombathely környéke termeli a világ legtöbb lencséjét. A lencseevésen kívül Jókai műveit olvasgattam, meg a Vasárnapi Újság egybekötött, még 1900–1905-ben nyomtatott példányait.

Az ötödik nap reggelén vonatra tettek, külön vagonba. 15–20 politikai fogoly volt ott még rajtam kívül s négy rendőr mint kísérő.

Május 1-én kora hajnalban érkeztünk aztán Budapestre. Még aludt a felszabadult város, s villanyok helyett csak a hajnali derengés világított.

Nyolc órakor én már szabad voltam. S mire ünnepi szívvel az utcára léptem, már nemcsak én ünnepeltem, hanem az egész város. Május elsejét ünnepelte, s a szabadságot. Vérpiros lobogókkal ünnepelt, és vérpiros volt az Andrássy út véges-végig. Kilencre ott álltam a magyar Nemzeti Parasztpárt székháza előtt, s tiszta szívvel örültem Budapest örömének. Vörös lobogókat lengetett a szél, és dolgozók vonultak fel, amerre a szem látott. Magyar munkások. Vonultak végeláthatatlan sorokban, tele örömmel, éltetve a szabadságot, amelyben addig nem volt részük soha.

Veres Péter volt az első, akivel barátaim közül a székházban találkoztam. Megölelt boldogan, hogy láthat, s mikor arra kértem, tájékoztasson, mit cselekedtek eddig, azt válaszolta:

– Ha sok egyéb is van még hátra, a legnagyobbat már megcselekedtük: a feudális Magyarország csak volt, ötszázezer nincstelen magyar paraszt a saját földjét szánthatja ezután.

*

Csillag alá írom ide a következőket:

Mint ahogy könyvemben már említettem, nem véletlenül írtam le egyetlen sorát sem. Adatnak szántam eljövendő nemzedékünk számára a többi adat mellé, és bizonyításul népem ártatlansága mellett. Mint annyiszor, a magyar nép most is áldozata volt hivatalos és más hitvány urainak, akik a saját hasznukért mindig szívesen adták el népünk becsületét. Ezeket illesse könyörtelen ítélet, de népemet csak igazság, mert érdemes rá.

A búslakodóknak pedig csak a következőket írhatom bátorításul:

Tudom, van okunk a búsulásra, de ez még nem jelent jogot a csüggedésre. A magyar nép egészének nincs szüksége erre. Ha a korona el is vesztette ezt a háborút, a magyar nép, én hiszem, hogy – megnyerte. Végre nemzetté lett, gazdája a nemzeti vagyonnak, hazája pedig független magyar köztársaság. És most már rajta áll, hogy mindezt meg is tartsa.

Egy évszázaddal ezelőtt a magyar volt a szabadság népe Európa haladó szelleme előtt. Azóta mélyre kerültünk uraink jóvoltából. Igazságtalanul mélyre a becsülésben s még mélyebbre a szenvedésben. A magyar szabadság 48-ban elvetett magja letaposva feszült eddig a föld alatt. A rideg, számító önzés döngölte mind keményebbre felette a földet, s a magyar nép vérét, könnyét és verítékét mindig csak a maga hasznára öntözte szét. Abból a szabadság tövére sohasem jutott. Most szétpattant végre a föld alatt a burok, s hajtásnak indult az elvetett mag. De hogy felnőhessen ez a még gyenge hajtás, munkálkodni kell érette. Munkálkodni, hogy nőjön magasra; virágba boruljon felettünk, és gyümölcsöt hozzon majd – fiainknak.

Mint annyiszor, most is egy költő mutatta meg a magyar nép számára azt az utat, amelyet járnia kell. Könyvem befejezéséül hadd idézzem tehát Illyés Gyula *Lapda* című versének egyik szakaszát:

Könnyű repülni
súly nélkül!
A próba: tűrni!
S a mélybül
föl – kikerülni!

Kolozsvár, 1946. április havában

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
Felelős kiadó Kardos Gyorgy
Széchenyi Nyomda, K–1199 Győr, 1983
Felelős nyomdavezető Nagy Iván igazgató
Felelős szerkesztő Keresztesi Éva · Műszaki vezető Sebestyén Lajos · Műszaki szerkesztő Horváth Péter · A fedelet Urai Erika tervezte · Kiadványszám 5316
Megjelent 7,8 (A5) ív terjedelemben, Garamond betűtípusból szedve · MA 4205

ISBN 963 271 813 5
ISSN 0324–797 x

„Nem szívesen írtam ezt a könyvet, mint ahogy senki sem dicsekszik szívesen olyasmivel, amiért csak pirulni lehet. Az elmúlt háború folyamán pedig sokszor pirulhatott a magyar nép olyas dolgokért, amelyeket az ő nevében, de az ő megkérdezése nélkül követett el az a réteg, amely magát önkényesen nemzetnek nevezte. Nem szívesen írtam, hiszen engemet is bánt minden fejezete: a bennem élő magyart. De mikor mások tárgyilagosság híján vagy éppenséggel rosszindulattal már idáig túlozzák a dolgot, hogy az egész magyar népet igyekeznek összetéveszteni azzal a réteggel, amely megülve a törvénykezést, a nép ellen szavazta meg ezt a háborút is, akkor kötelességgé válik a tanúskodás. Tanúsítani kell, hogy igazság illeti ezt a népet, nem pedig igaztalan ítélet . . .

Kolozsvár, 1946 áprilisa"